

Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς

Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής

ΜΠΕΡΤΑΚΗ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ | ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2024-25

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς

| Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής

Management of Industrial Heritage

| The Textile Mills of Attica

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ | ΜΠΕΡΤΑΚΗ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ | ΔΙΜΕΛΛΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΚ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ | ΣΚΟΥΤΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ΤΖΟΜΠΑΝΑΚΗΣ ΑΛΕΞΙΟΣ

ΧΑΝΙΑ 2025

Θα ήθελα να ευχαριστήσω:

την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Δέσποινα Διμέλλη, για την πολύτιμη καθοδήγηση, τη συνεχή επίβλεψη και την ουσιαστική υποστήριξη που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της ερευνητικής μου εργασίας,

την οικογένεια, τους φίλους και τους συμφοιτητές μου, για την αμέριστη υποστήριξη σε όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ. 5
ABSTRACT	σελ. 5
00 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 6
01 Θεωρητικό και Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 9
Εισαγωγή	σελ. 10
1.1 Βασικές θεωρητικές έννοιες	σελ. 10
1.1.1 Ορισμοί	σελ. 10
1.1.2 Προστασία των βιομηχανικών μνημείων	σελ. 12
1.2 Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 13
1.2.1 Η εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα	σελ. 13
1.2.2 Η γέννηση της κλωστοϋφαντουργίας	σελ. 15
1.2.3 Τα κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής	σελ. 16
1.2.4 Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Αττικής και η επίδρασή τους στην κλωστοϋφαντουργία	σελ. 18
1.2.5 Τα κατάλοιπα της αποβιομηχάνισης	σελ. 20
02 Χωροθέτηση και μορφολογία των κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής	σελ. 22
Εισαγωγή	σελ. 23
2.1 Οι βιομηχανικές ζώνες της Αττικής και η χωροθέτηση των κλωστοϋφαντουργείων	σελ. 23
2.2 Μορφές και τύποι των ελληνικών κλωστοϋφαντουργείων	σελ. 26
2.3 Τα κλωστοϋφαντουργεία του Πειραιά	σελ. 40
2.4 Τα κλωστοϋφαντουργεία της Αθήνας	σελ. 43
2.5 Τα κλωστοϋφαντουργεία της Νέας Ιωνίας	σελ. 44
2.6 Τα κλωστοϋφαντουργεία της Νέας Φιλαδέλφειας	σελ. 50
2.7 Τα κλωστοϋφαντουργεία του Λαυρίου	σελ. 52
03 Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς των Κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής	σελ. 54
Εισαγωγή	σελ. 55
3.1 Κτίρια που κατεδαφίστηκαν	σελ. 55
3.1.1 Τα Υφαντήρια Δρακόπουλου	σελ. 55

3.1.2 Η Ελληνική Μεταξουργία στον Περισσό	σελ. 59
3.1.3 Υφαντουργία Ελληνίς στη Νέα Ιωνία	σελ. 62
3.2 Τα διατηρητέα	σελ. 64
3.2.1 Το κεντρικό εργοστάσιο των αδελφών Ρετσίνα	σελ. 65
3.2.2 Η Ελληνική Εριουργία στον Περισσό	σελ. 70
3.2.3 Η Νηματουργία Φουστάνου	σελ. 74
3.3 Επανάχρηση βιομηχανικής κληρονομιάς	σελ. 77
3.3.1 Επανάχρηση ως χώροι πολιτισμού και τέχνης	σελ. 78
3.3.1.2 Το Μεταξουργείο Αθηνών	σελ. 80
3.3.1.3 Το Μεταξουργείο Αθηναϊς	σελ. 83
3.3.1.4 Η Καλτσοποιΐα Τσομπλεκτσόγλου	σελ. 84
3.3.2 Επανάχρηση ως χώροι εκπαίδευσης	σελ. 89
3.3.2.1 Η βιομηχανία «Ελληνικά Υφαντήρια Α.Ε.», (Σικιαρίδειο)	σελ. 89
3.3.3 Επανάχρηση ως κτίρια γραφείων	σελ. 94
3.3.3.1 Η Υφαντουργική Μουταλάσκη (Πειραιϊκή-Πατραϊκή)	σελ. 94
3.3.4 Επανάχρηση ως εμπορικά καταστήματα	σελ. 99
3.3.4.1 Τα Κλωστήρια Αττικής (Βαμβακουργία Περισσού)	σελ. 99
04 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 103
Βιβλιογραφία	σελ. 108
Κατάλογος Εικόνων	σελ. 111

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια κριτική ανάλυση της διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς του κλάδου της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική. Η κλωστοϋφαντουργία, με δυναμική εξέλιξη στην Ελλάδα, αποτελεί έναν από τους κύριους πυλώνες της εθνικής οικονομίας. Στην Αττική, η ανάπτυξή της ακολουθεί την πορεία των μεγάλων αστικών κέντρων του Πειραιά και της Αθήνας. Ο Πειραιάς, το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας, αποτελεί το πρώτο βιομηχανικό κέντρο, ενώ στη συνέχεια ακολουθεί η εκβιομηχάνιση της Αθήνας. Ωστόσο, οι κλωστοϋφαντουργίες της Νέας Ιωνίας αποτελούν εξαίρεση, καθώς ιδρύονται σε βιομηχανικές ζώνες. Στη βιομηχανική ζώνη της Ελευθερούπολης, τα Κλωστοϋφαντουργεία δημιουργούνται από ταπητουργούς πρόσφυγες της Μικράς Ασίας που εγκαθίστανται στην περιοχή. Στον Περισσό, οι εγκαταστάσεις δημιουργούνται από τον δραστήριο βιομήχανο Κυρκίνη, ο οποίος οραματίζεται την ίδρυση κέντρου Κλωστοϋφαντουργίας. Εργατικοί συνοικισμοί αναπτύσσονται πλησίον των βιομηχανιών, διαμορφώνοντας το σύγχρονο αστικό τοπίο. Η αποβιομηχάνιση αφήνει πίσω πλήθος εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων, τα οποία διασπούν τη συνέχεια του αστικού ιστού. Τα κλωστοϋφαντουργικά συγκροτήματα αποτελούν τεκμήρια της ιστορίας, της συλλογικής μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς της Αττικής. Ωστόσο, πολλά από αυτά παραμένουν εγκαταλελειμμένα και αναξιοποίητα. Μεμονωμένες παρεμβάσεις καταφέρνουν να διασώσουν τμήματα της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η επανένταξη των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων στον σύγχρονο αστικό ιστό, μαζί με τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, μπορεί να διασφαλίσει τη διατήρηση της ιστορικής συνέχειας και της μνήμης.

ABSTRACT

This study offers a critical analysis of the management of industrial heritage in the textile sector of Attica. The textile industry, dynamically evolving in Greece, constitutes one of the primary pillars of the national economy. In Attica, its development follows the trajectory of the major urban centers of Piraeus and Athens. Piraeus, the largest port in the country, becomes the first industrial center, with the industrialization of Athens following later. However, the textile factories in Nea Ionia present an exception, being established in industrial zones. In the Eleftheroupoli industrial zone, textile factories are founded by rug-making refugees from Asia Minor who settle in the area. In Perissos, the facilities are shaped by the active industrialist Kyrkinis, who envisions the creation of a textile center. Workers' settlements develop near the industries, shaping the modern urban landscape. Deindustrialization leaves numerous abandoned industrial buildings, disrupting the continuity of the urban fabric. The textile complexes serve as evidence of the history, collective memory, and cultural heritage of Attica. However, many of them remain abandoned and unused. Isolated interventions have succeeded in preserving parts of the industrial heritage. The reintegration of abandoned industrial buildings into the modern urban fabric, combined with the preservation of industrial heritage, can ensure the continuity of historical memory.

00| ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα ερευνητική εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη σύγχρονων παραδειγμάτων διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς, με έμφαση στις μονάδες του ιστορικού κλάδου της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική. Η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζει και προστατεύει την ιστορική, πολιτιστική και επιστημονική αξία των βιομηχανικών καταλοίπων, τα οποία αποτελούν τεκμήρια της εξέλιξης της βιομηχανίας και της αστικής ανάπτυξης. Η διαχείριση αυτών των κτιρίων αποτελεί κρίσιμο ζήτημα, καθώς είναι αναγκαίο να διασφαλίζονται οι αξίες τους, η βιωσιμότητά τους και η ένταξή τους στον σύγχρονο αστικό ιστό.

Σήμερα, η προστασία και αξιοποίηση εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων αποτελεί έναν από τους κεντρικούς προβληματισμούς για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και τη διασφάλιση της συνέχειας του αστικού ιστού. Στόχος της μελέτης είναι κριτική ανάλυση παραδειγμάτων διαχείρισης σημαντικών Κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής, με σκοπό τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Σκοπός της εργασίας:

Ο βασικός σκοπός της εργασίας συνοψίζεται στους εξής άξονες:

1. Η καταγραφή της γεωγραφικής ανάπτυξης του ιστορικού κλάδου της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική.
2. Η καταγραφή και ανάλυση των ιδιαίτερων μορφολογικών χαρακτηριστικών και των τυπολογιών των ελληνικών Κλωστοϋφαντουργείων.
3. Η ανάλυση παραδειγμάτων διαχείρισης βιομηχανικών κτιρίων με στόχο τη διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με τη βιωσιμότητα, την ένταξη στον αστικό ιστό και τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής και ιστορικής τους ταυτότητας.

Η εργασία διερευνά τη διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς, θέτοντας στο επίκεντρο τη σύνδεσή της με τον αστικό χώρο, την αειφορία των κτιρίων και τη διατήρηση των πολιτισμικών τους αξιών. Σημαντικός παράγοντας της διαχείρισης είναι οι κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της περιοχής, ώστε τα κτίρια να ανταποκριθούν σε αυτές και να ενταχθούν στο αστικό περιβάλλον.

Αντικείμενο της εργασίας:

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η διαχείριση των βιομηχανικών καταλοίπων του ιστορικού βιομηχανικού κλάδου της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική. Διερευνώνται οι τρόποι διαχείρισης, ως προς τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς και την ένταξη των κτιρίων στον αστικό ιστό.

Βιβλιογραφικές πηγές:

Οι βασικές βιβλιογραφικές πηγές πάνω στις οποίες βασίστηκε η εργασία είναι:

- Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991
- Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002
- Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά 19^{ος} και 20^{ος} αιώνας, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2021
- Φιλιππίδης Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις- Ι. Μητροπολιτικά κέντρα, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2006
- Σαπουντζάκης Χ. – Χριστοδούλου Λ., Η Νέα Ιωνία στο μεσοπόλεμο 1922 – 194, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, Αθήνα, 2013

Μέθοδος ερευνητικής εργασίας:

Η μεθοδολογία της παρούσας ερευνητικής εργασίας βασίζεται στη συλλογή υλικού μέσω βιβλιογραφικής και αρχειακής έρευνας, καθώς και στην αναζήτηση άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά και έγκυρες ηλεκτρονικές πηγές. Οι επιλεγμένες πηγές εστιάζουν στην ιστορική εξέλιξη της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική, στο ζήτημα της επανάχρησης βιομηχανικών κτιρίων, αλλά και σε ζητήματα διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η έρευνα πλαισιώνεται με σύνταξη χαρτών και φωτογραφική τεκμηρίωση.

Η προσέγγιση που ακολουθείται περιλαμβάνει την παράθεση και ανάλυση χαρακτηριστικών παραδειγμάτων διαχείρισης βιομηχανικών καταλοίπων. Αξιολογούνται οι στρατηγικές διαχείρισης, με στόχο τη διατύπωση τεκμηριωμένων συμπερασμάτων.

Δομή εργασίας:

Η εργασία συγκροτείται σε τέσσερα μέρη:

Κεφάλαιο 1^ο

Το πρώτο κεφάλαιο αρχίζει με τη σύντομη παρουσίαση βασικών θεωρητικών εννοιών, όπως η βιομηχανική αρχαιολογία, η βιομηχανική κληρονομιά, η ολοκληρωμένη προστασία και η επανάχρηση. Ακόμα περιγράφονται οι φορείς προστασίας των βιομηχανικών μνημείων. Έπειτα γίνεται σύντομη ιστορική ανασκόπηση της εξέλιξης των Κλωστοϋφαντουργείων στην Αττική.

Κεφάλαιο 2^ο

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η εξέλιξη των τύπων των κλωστοϋφαντουργικών μονάδων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο γεωγραφικό αποτύπωμα της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική, καθώς και στον τρόπο ανάπτυξης των βιομηχανιών σε τρεις βασικούς αστικούς πόλους: τον Πειραιά, την Αθήνα και τη Νέα Ιωνία. Περιγράφεται ο καθοριστικός ρόλος των φυσικών, κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, που καθορίζουν τη γεωγραφική ανάπτυξη των Κλωστοϋφαντουργείων.

Κεφάλαιο 3^ο

Στο τρίτο κεφάλαιο, εξετάζονται παραδείγματα των συνηθέστερων τρόπων διαχείρισης εγκαταλελειμμένων Κλωστοϋφαντουργείων, τα οποία κατηγοριοποιούνται σε τρεις βασικές ομάδες: κτίρια που κατεδαφίστηκαν, κτίρια που χαρακτηρίστηκαν διατηρητέα και κτίρια που επαναχρησιμοποιήθηκαν. Ειδική ανάλυση πραγματοποιείται για τα παραδείγματα επανάχρησης, όπου περιγράφονται οι νέες λειτουργίες, όπως χώροι πολιτισμού, εκπαιδευτικές δομές, γραφεία και εμπορικά κτίρια.

Στο τέταρτο μέρος, η εργασία ολοκληρώνεται με τη διατύπωση συμπερασμάτων που προκύπτουν από την ανάλυση των παραδειγμάτων, εστιάζοντας στη σημερινή κατάσταση των κτιρίων.

Ερευνητικά ερωτήματα:

Τα ερευνητικά ερωτήματα που καθοδηγούν τη μελέτη διαμορφώνονται ως εξής:

1. Ποιοι είναι οι γεωγραφικοί, φυσικοί και κοινωνικοί παράγοντες χωροθέτησης της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική;
2. Ποιοι τύποι κλωστοϋφαντουργικών εργοστασίων αναπτύχθηκαν και πώς εξελίχθηκαν με την πάροδο του χρόνου;
3. Ποιες πρακτικές διαχείρισης υιοθετήθηκαν για τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής μετά την αποβιομηχάνιση και πώς αξιολογούνται ως προς την ένταξή τους στον αστικό ιστό και την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς;
4. Ποια είναι η συμβολή των νέων χρήσεων των βιομηχανικών κτιρίων στο σύγχρονο αστικό τοπίο, σε σχέση με τον χαρακτήρα της χρήσης ως ιδιωτικής ή δημόσιας;

01 |

Θεωρητικό και Ιστορικό πλαίσιο

«Η Αθήνα είναι μια πόλη της οποίας η ιστορία αποτυπώθηκε και συνεχίζει να αποτυπώνεται στα επάλληλα στρώματα του πολεοδομικού ιστού της. Στο ιδιότυπο αυτό παλίμψηστο καταγράφεται μια αδιάλειπτη συνέχεια χιλιετιών που έχει αφήσει συγκλονιστικά ερείπια να αφηγούνται την ιστορία των ανθρώπων που την κατοίκησαν και την έζησαν.»

Παπαϊωάννου Τάσης, Η αρχιτεκτονική και η πόλη

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο εισάγει βασικές θεωρητικές έννοιες που σχετίζονται με το θέμα της ερευνητικής εργασίας. Έννοιες όπως η αρχιτεκτονική κληρονομιά, η βιομηχανική αρχαιολογία, η βιομηχανική κληρονομιά, η ολοκληρωμένη προστασία και η επανάχρηση αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση των παραδειγμάτων που εξετάζονται. Η επεξήγηση αυτών των όρων κρίνεται απαραίτητη για την εις βάθος κατανόηση της αξίας του βιομηχανικού κελύφους, καθώς και του περιβάλλοντος χώρου στο οποίο εντάσσεται.

Επιπλέον, παρουσιάζονται οι φορείς που είναι υπεύθυνοι για την προστασία των βιομηχανικών μνημείων, με κύριο εκπρόσωπο το Υπουργείο Πολιτισμού. Μέσω Υπουργικών Αποφάσεων, το κράτος παρεμβαίνει για την προστασία σημαντικών βιομηχανικών κτιρίων, αποτρέποντας την εγκατάλειψη ή την κατεδάφισή τους.

Στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου, αναλύεται το ιστορικό πλαίσιο της εξέλιξης της Κλωστοϋφαντουργίας στην Ελλάδα. Περιγράφονται τα γεγονότα και οι συνθήκες που καθόρισαν την ανάπτυξη της Κλωστοϋφαντουργίας, η οποία αποτέλεσε έναν από τους πιο δυναμικούς βιομηχανικούς κλάδους της χώρας. Ακολουθεί ανάλυση των συνθηκών που οδήγησαν στην ανάπτυξη της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική, εστιάζοντας στα γεγονότα που συντέλεσαν στην άνοδο και την πτώση του κλάδου. Τέλος, εξετάζεται η κατάσταση των Κλωστοϋφαντουργείων μετά την περίοδο της αποβιομηχάνισης, σκιαγραφώντας την τρέχουσα εικόνα και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

1.1 Βασικές θεωρητικές έννοιες

1.1.1 Ορισμοί

Η επίδραση της Βιομηχανικής Επανάστασης άφησε βαθιά αποτυπώματα στην Αττική, όπως και σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, με τη μορφή εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων, τα οποία διακόπτουν τη συνοχή του σύγχρονου αστικού ιστού. Τα μνημεία του βιομηχανικού πολιτισμού, παραμελημένα για δεκαετίες, συχνά οδηγούνται στην κατεδάφιση, γεγονός που συνεπάγεται την απώλεια της ιστορικής και αρχιτεκτονικής τους αξίας.

Η προστασία και ανάδειξη αυτών των κτιρίων αποτέλεσαν αντικείμενο διεθνούς ενδιαφέροντος, με τη **Χάρτα της Βενετίας** (1964) να καθορίζει τις βασικές αρχές για τη διατήρηση και αποκατάσταση μνημείων και ιστορικών τόπων. Ακολουθώντας, η **Σύμβαση της Γρανάδας** (1985) έθεσε ένα σαφές νομικό και εννοιολογικό πλαίσιο για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η **αρχιτεκτονική κληρονομιά** περιλαμβάνει μνημεία (κτίρια και κατασκευές),

αρχιτεκτονικά σύνολα και τοποθεσίες με ιστορικό, καλλιτεχνικό, επιστημονικό ή τεχνικό ενδιαφέρον¹.

Η έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς διευρύνεται ώστε να συμπεριλάβει τα βιομηχανικά κτίρια και τον εξοπλισμό τους. Η **βιομηχανική αρχαιολογία**, ως διεπιστημονικός κλάδος, εξετάζει το σύνολο του βιομηχανικού και προ-βιομηχανικού πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών μνημείων, της ιστορίας και της αρχαιολογίας της βιομηχανίας². Τα βιομηχανικά κατάλοιπα θεωρούνται φορείς πολύτιμων πληροφοριών για:

- τις τεχνικές συνθήκες και εξελίξεις
- τις πολιτικές, τις μικρο και μακρο-οικονομικές συνθήκες
- την κοινωνική κατάσταση και τις συνθήκες εργασίας
- τις γεωλογικές συνθήκες και τα κοιτάσματα πρώτων υλών
- το Δίκαιο και τα νομικά θέματα
- τις οικολογικές και κλιματικές συνθήκες
- την ιατρική και τις συνθήκες υγιεινής
- την καλλιτεχνική αντίληψη
- τη θρησκεία και την κοσμοθεωρία
- για πρόσωπα και μεμονωμένα περιστατικά

Σύμφωνα με την βιομηχανική αρχαιολογία, τα τεχνικά μνημεία θα μπορούσαν να θεωρηθούν και μνημεία τέχνης, καθώς ο διαχωρισμός τους είναι ασαφής³.

Η **βιομηχανική κληρονομιά** ορίζεται ως το σύνολο των καταλοίπων του βιομηχανικού πολιτισμού που διαθέτουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία. Περιλαμβάνει βιομηχανικά κτίρια (εργοστάσια, εργαστήρια, καμινάδες), βοηθητικές εγκαταστάσεις (κατοικίες εργαζομένων, διοικητικά κτίρια, αποθήκες), μηχανές και εργαλεία, βιομηχανικά προϊόντα, έντυπα αρχεία, μέσα συγκοινωνίας και φυσικούς χώρους βιομηχανικής εκμετάλλευσης⁴.

Όπως αναφέρουν οι J. Alfrey και T. Putnam στο βιβλίο «Η βιομηχανική κληρονομιά», αξίζει να διατηρείται η βιομηχανική κληρονομιά για να μεταφερθούν οι αξίες της στις επόμενες γενιές. Τα βιομηχανικά κατάλοιπα του παρελθόντος, μεταφέρουν πληροφορίες για την αρχιτεκτονική τους, την τεχνική και την κατασκευή τους και αξίζει να διαφυλαχθούν αν είναι δυνατό σε κατάσταση λειτουργίας. Ιδανική λύση θα είναι η διατήρηση κάποιων στοιχείων από το παρελθόν των κτιρίων⁵.

Η **ολοκληρωμένη προστασία** της βιομηχανικής κληρονομιάς προϋποθέτει τη διατήρηση όχι μόνο των εξωτερικών μορφολογικών στοιχείων αλλά και των λειτουργιών και αξιών αυτών των κτιρίων. Η επανάχρηση, δηλαδή η νέα χρήση ενός κτιρίου, αποτελεί μια δυναμική προσέγγιση που προσαρμόζεται στις σύγχρονες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές ανάγκες. Η διατήρηση της

1 TEE – Ελληνικό Τμήμα ICOMOS, Επεξεργασία Τροποποιήσεων στην Ελληνική Νομοθεσία Μνημείων-Σύμβαση Γρανάδας

2 Η Σύμβαση της Γρανάδας επικυρώθηκε με το νόμο 2039/9-4-1992

3 R. Slotta, Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία

4 Χάρτα του NIZHNY TAGIL για τη Βιομηχανική Κληρονομιά, TICCIH

5 J. Pinard, Η βιομηχανική αρχαιολογία

βιομηχανικής κληρονομιάς προσφέρει τη δυνατότητα μετάδοσης των αξιών αυτών στις επόμενες γενιές, ενώ η ιδανική διατήρηση προϋποθέτει την αναβίωση των λειτουργιών και την ένταξή τους στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον⁶.

Επανάχρηση είναι η νέα χρήση ενός αρχιτεκτονικού έργου είτε έπειτα από διακοπή της λειτουργίας του, είτε χωρίς διακοπή. Η χρήση του έργου μπορεί να μεταβάλλεται ή να παραμένει ίδια μέσα στην πορεία του χρόνου. Η μεταβολή της χρήσης επιβάλλει και μεταβολή του έργου, είτε στο εσωτερικό του, είτε στο εξωτερικό περίβλημα, είτε στο δρόμο είτε στη γειτονιά. Η επανάχρηση μπορεί να έχει και σύνθετο χαρακτήρα με πολλαπλές νέες χρήσεις. Η νέα χρήση διαμορφώνεται από τις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούν. Αντίστοιχα, η νέα χρήση του έργου επηρεάζει το αστικό περιβάλλον του⁷.

Βασικό ζήτημα στη **διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς** είναι η διατήρηση των βιομηχανικών καταλοίπων. Η προστασία και συντήρηση κτιρίων, περιοχών και μηχανημάτων λόγω τεχνικού, ιστορικού και αισθητικού ενδιαφέροντος, είναι σημαντικά. Πολλά κτίρια αποκτούν αξία ως κληρονομιά αφού έχουν αχρηστευτεί. Αυτό αποτελεί ευκαιρία να διασωθεί κάποιο τμήμα της ιστορίας τους. Η νέα χρήση των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων συνδέει τη διατήρηση του κτιρίου με την οικονομική του ενίσχυση. Η νέα χρήση εκτός ότι συμβάλει στην αποκατάσταση και συντήρηση του κτιρίου, προκαλεί αλλοίωση στο κτίριο βασισμένη κυρίως σε αισθητικά κριτήρια. Συνήθως η επανάχρηση ανταποκρίνεται επιφανειακά μόνο στα ίχνη της βιομηχανικής κουλτούρας⁸.

1.1.2 Προστασία των βιομηχανικών μνημείων

Η προστασία των μνημείων βιομηχανικής κληρονομιάς θεσμοθετήθηκε σε διεθνές επίπεδο με την ίδρυση της Διεθνούς Επιτροπής για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (TICCIH) το 1973. Το ελληνικό τμήμα του TICCIH ιδρύθηκε το 1992, με στόχο την καταγραφή, μελέτη και προστασία των μνημείων βιομηχανικής κληρονομιάς.

Στη Χάρτα του **Nizhny Tagil** (2003) περιγράφονται οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς: η οικουμενική, κοινωνική, τεχνολογική και επιστημονική. Αναφέρεται, επίσης, η σημασία της επανάχρησης των βιομηχανικών κτιρίων ως μέσο διατήρησης, εξοικονόμησης πόρων και προώθησης της αειφορίας στις πόλεις. Η επανάχρηση επιτρέπει τη σύνδεση της ιστορικής αξίας των κτιρίων με τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας, ενισχύοντας τη βιωσιμότητά τους.

Η προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς κατοχυρώνεται και από τη Σύμβαση της Γρανάδας (1985), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν. 2039/1992, καθώς

6 Μαλλούχου-Tufano, Προστασία και Διαχείριση Μνημείων

7 Φιλιππίδης Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις

8 J. Alfrey-T. Putnam, Η βιομηχανική κληρονομιά

και από το Ν. 3028/2002 που αναφέρεται στην προστασία νεότερων πολιτιστικών αγαθών λόγω τεχνικής, βιομηχανικής και επιστημονικής σημασίας. Επιπλέον, οργανισμοί όπως το Υπουργείο Πολιτισμού, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαφύλαξη και ανάδειξη των βιομηχανικών μνημείων.

1.2 Ιστορικό πλαίσιο

1.2.1 Η εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα

Μέχρι την Ελληνική Επανάσταση του 1821, η Ελλάδα είναι μια κατά βάση αγροτική χώρα με περιορισμένες βιοτεχνικές δραστηριότητες. Η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας αποτελεί προϊόν τόσο εσωτερικών κοινωνικοοικονομικών μεταβολών όσο και εξωτερικών ιστορικών συγκυριών. Στην Ευρώπη, η Βιομηχανική Επανάσταση ξεκίνησε τον 19ο αιώνα, ενώ στην Ελλάδα τα πρώτα της βήματα σημειώνονται το 1845, με την ενίσχυση του βασιλιά Όθωνα, που προωθεί την εγκατάσταση των πρώτων εργοστασίων. Οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες περιλαμβάνουν μεταξοβιομηχανίες, αξιοποιώντας την ήδη εκτεταμένη παραγωγή μεταξιού σε μικρές βιοτεχνίες⁹.

Από το 1880 έως το 1920, η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας παραμένει περιορισμένη, με τη λειτουργία μικρής κλίμακας κλωστοϋφαντουργικών μονάδων, όπως εριουργίες και βαμβακουργίες. Πρώτο και κυριότερο βιομηχανικό κέντρο υπήρξε η Ερμούπολη της Σύρου, η οποία μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα κυριαρχεί πριν παραχωρήσει τη θέση της στον Πειραιά. Στη συνέχεια, εμφανίζονται και άλλα βιομηχανικά κέντρα, όπως η Πάτρα, το Λαύριο, η Κέρκυρα, η Λέσβος, η Νάουσα, η Έδεσσα και, αργότερα, η Θεσσαλονίκη. Η υδροκίνηση αποτελεί την κύρια κινητήρια δύναμη για τις πρώτες αυτές βιομηχανικές εγκαταστάσεις¹⁰.

Η τεχνολογική πρόοδος, ιδίως στον τομέα της ενέργειας, του ηλεκτρισμού, της χαλυβουργίας και της χημικής παραγωγής, επιφέρει σταδιακή αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής.

9 Αγγριαντών Χ., Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

10 Δεμίρη Κ., Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των βιομηχανικών κτιρίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα ως σήμερα, περιοδικό αρχιτεκτονικά θέματα, 25 - 1991

Οι νέες υποδομές, όπως λιμάνια και σιδηροδρομικοί σταθμοί, ενισχύουν την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, ενώ οι εξελίξεις στον τομέα της Κλωστοϋφαντουργίας, όπως η αυτοματοποίηση και η τυποποίηση της παραγωγής, βελτιώνουν την αποδοτικότητα των εργοστασίων. Τον 20ό αιώνα, η τεχνολογία αλλάζει ριζικά τη δομή και λειτουργία των εργοστασίων, με την εισαγωγή του ατμού, της ηλεκτρικής ενέργειας και των νέων υλικών, όπως ο χάλυβας, που αντικατέστησαν τα παραδοσιακά οικοδομικά υλικά¹¹.

Στην Ελλάδα, η είσοδος της ατμομηχανής σηματοδοτεί μια δυναμική αρχή για τη βιομηχανική ανάπτυξη. Ωστόσο, οι επαναλαμβανόμενες οικονομικές κρίσεις ανακόπτουν την εξέλιξη¹². Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) και η παγκόσμια οικονομική κρίση (1929-1932) προκάλεσαν βαθιές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, με αρνητικές επιπτώσεις στη βιομηχανία. Οι καταστροφές από τον πόλεμο, ο πληθωρισμός και η οικονομική εσωστρέφεια επιβαρύνουν περαιτέρω την ανάπτυξη, ενώ η έλλειψη πρώτων υλών και εργατικού δυναμικού οδηγούν σε εντατικό κρατικό έλεγχο μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922), η χώρα προσπαθεί να ανακάμψει οικονομικά. Ο διπλασιασμός της εδαφικής έκτασης και η εισροή εργατικού δυναμικού μέσω του μεταναστευτικού ρεύματος συμβάλουν προσωρινά στην αύξηση της παραγωγής. Ωστόσο, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 ανέκοψε εκ νέου την ανάπτυξη. Στα πρώτα της στάδια, η ελληνική βιομηχανία χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια και συγκέντρωση σε ομοειδείς παραγωγικές μονάδες. Οι επαναλαμβανόμενες οικονομικές κρίσεις και η επιβάρυνση από το δημόσιο χρέος οδηγούν πολλές επιχειρήσεις σε πτώχευση¹³.

Κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950, η ελληνική βιομηχανία εισέρχεται σε φάση ανασυγκρότησης. Η μετάβαση από την ατμοκίνηση και το πετρέλαιο στον ηλεκτρισμό επέφερε βελτιώσεις στις παραγωγικές διαδικασίες. Η τοποθέτηση ηλεκτρικών κινητήρων σε κάθε μηχανή αύξησε την αποδοτικότητα, ενώ οι χώροι παραγωγής έγιναν μεγαλύτεροι και πιο ευέλικτοι. Την ίδια περίοδο, παρατηρείται συγκέντρωση βιομηχανικών δραστηριοτήτων στην Αττική, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των υπόλοιπων αστικών κέντρων¹⁴.

11 J. Pinard, Η βιομηχανική αρχαιολογία

12 Λεοντίδου Λ., Οι Πόλεις της Σιωπής

13 Τσοςόρου Σ., Η Συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)

14 Δεμίρη Κ., Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των βιομηχανικών κτιρίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα ως σήμερα, περιοδικό αρχιτεκτονικά θέματα, 25 - 1991

Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία αναπτύσσεται ως βασικός πυλώνας της οικονομίας, αλλά οι συνεχείς οικονομικές συγκυρίες διακόπτουν τη δυναμική της πορεία. Η έλλειψη μιας σταθερής παραγωγικής βάσης, όπως η βαριά βιομηχανία, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο. Η βαριά βιομηχανία, που περιλαμβάνει τη μεταλλουργία, την ενεργειακή και τη χημική βιομηχανία, δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς στην Ελλάδα, οδηγώντας σε μονόπλευρη ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα. Η ανεπαρκής αξιοποίηση των φυσικών πόρων της χώρας εμποδίζει τη δημιουργία μιας ισχυρής τεχνοοικονομικής βάσης. Τέλος, η οικονομική κρίση και η απελευθέρωση του εμπορίου αποδεικνύονται καταστροφικές για την ελληνική βιομηχανία, η οποία σταδιακά οδηγείται στην κατάρρευση¹⁵.

1.2.2 Η γέννηση της Κλωστοϋφαντουργίας

Η τέχνη της υφαντικής έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα, καθώς η επεξεργασία του μαλλιού για την κάλυψη των αναγκών ένδυσης αποτελεί μία από τις πρώτες δραστηριότητες των πρωτόγονων ανθρώπων. Από την αρχή της ανθρώπινης ιστορίας, τα προϊόντα της Κλωστοϋφαντουργίας περιλαμβάνονται στα πρώτα αντικείμενα εμπορικών συναλλαγών. Η αυξανόμενη ζήτηση για υφαντικά προϊόντα και οι διευρυνόμενες ανάγκες μετατοπίζουν την παραγωγή από το επίπεδο της οικοτεχνίας σε εκείνο της βιοτεχνίας. Συνεπώς η ανάπτυξη της υφαντουργίας είναι μέρος του ανθρώπινου πολιτισμού¹⁶.

Κατά τον Μεσαίωνα, εμφανίζονται οι πρώτοι επαγγελματίες βιοτέχνες στον τομέα της Κλωστοϋφαντουργίας, ενώ η επέκταση των αποικιών εμπλουτίζει την παραγωγική διαδικασία με νέα υλικά και τεχνικές. Στα τέλη του 17ου αιώνα λειτουργούν τα πρώτα εργοστάσια Κλωστοϋφαντουργίας, σηματοδοτώντας τη μετάβαση σε μια νέα εποχή βιομηχανικής παραγωγής.

Στον ελλαδικό χώρο, η υφαντική παραμένει για αιώνες κυρίως οικιακή δραστηριότητα. Ωστόσο, από τα μέσα του 19ου αιώνα, ιδρύονται τα πρώτα μηχανοκίνητα εργοστάσια, τα οποία σηματοδοτούν την έναρξη της εκβιομηχάνισης στον κλάδο της Κλωστοϋφαντουργίας. Παρά την αρχική δυναμική ανάπτυξη, η ελληνική κλωστοϋφαντουργία αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις. Τα προϊόντα της χαρακτηρίζονται συχνά ως δεύτερης ποιότητας από τους εμπόρους, γεγονός που περιορίζει την ανταγωνιστικότητά τους και δυσχεραίνει την περαιτέρω ανάπτυξη της βιομηχανίας.

Η αδυναμία των ελληνικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων να ανταγωνιστούν τα εισαγόμενα καθορίζει την υποχώρηση του κλάδου. Πολλές ελληνικές βιομηχανίες δεν αντέχουν τις πιέσεις της αγοράς και οδηγούνται τελικά στην κατάρρευση, περιορίζοντας τις προοπτικές της χώρας στον συγκεκριμένο τομέα¹⁷.

¹⁵ Μπάτση Δ., Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα

¹⁶ Βασιλειάδης Σ., Η κλωστοϋφαντουργία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

¹⁷ Κερασώτη, Π., Γ., Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία κάτω από το φακό της αμερόληπτης ιστορίας.

1.2.3 Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής

Η κλωστοϋφαντουργία αναπτύσσεται ως ένας από τους σημαντικότερους βιομηχανικούς κλάδους στην Ελλάδα. Στην απογραφή του 1917 καταγράφονται 2.213 εργοστάσια σε όλη τη χώρα, εκ των οποίων 173 είναι κλωστήρια, 134 βιομηχανίες δέρματος και 13 βιομηχανίες ιματισμού. Το 1920 οι βιομηχανίες κατηγοριοποιούνται. Οι υφαντικές βιομηχανίες περιλαμβάνουν μεταξουργεία, βαμβακουργεία, εριουργεία, καναβουργεία, βιομηχανίες ενδυμάτων, καθώς και βιομηχανίες επεξεργασίας λινού και άλλων νημάτων¹⁸.

Η βιομηχανική δραστηριότητα στην Ελλάδα συγκεντρώνεται κυρίως στον Πειραιά, την Αθήνα, αλλά και σε άλλες πόλεις-λιμάνια, όπως η Πάτρα, το Ναύπλιο, η Χαλκίδα, η Κέρκυρα και η Ερμούπολη της Σύρου.

Η εκβιομηχάνιση της Αττικής ξεκινάει από τον Πειραιά, με την υφαντουργία να αποτελεί πυλώνα της εθνικής οικονομίας¹⁹. Ο Πειραιάς αναδεικνύεται σε βιομηχανικό κέντρο της χώρας, καθώς το λιμάνι και το σιδηροδρομικό δίκτυο ενισχύουν την ανάπτυξη βιομηχανιών. Από την ίδρυση της πόλης του Πειραιά ως το τέλος του 20^{ου} αιώνα λειτουργούν συνολικά περισσότερες από εβδομήντα κλωστοϋφαντουργίες²⁰. Η πρώτη κλωστοϋφαντουργία στον Πειραιά είναι η Μεταξουργία του Λουκά Ράλλη, η οποία ιδρύεται το 1844. Ο Λουκάς Ράλλης, Χιώτης μεγαλέμπορος και από τους πρώτους βιομήχανους της περιοχής, διατελεί και Δήμαρχος Πειραιά. Στο μεταξουργείο του Ράλλη εγκαθίσταται η πρώτη ατμοκίνητη μηχανή στην Ελλάδα²¹. Η ίδρυση της μεταξουργίας φέρνει σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο στην πόλη, δημιουργώντας θέσεις εργασίας για γυναίκες, οι οποίες μέχρι τότε εργάζονται κυρίως ως οικιακοί βοηθοί²². Οι μεταξουργίες του Ράλλη και οι μετέπειτα κλωστοϋφαντουργίες προωθούν δυναμικά την απασχόληση των γυναικών.

Αργότερα οι κλωστοϋφαντουργίες επεκτείνονται και στην υπόλοιπη Αττική(εικ. 1). Σημαντική ζώνη Κλωστοϋφαντουργίας αναδεικνύεται η Νέα Ιωνία, η οποία κατοικείται αρχικά από Μικρασιάτες πρόσφυγες. Το ποτάμι του Περισσοῦ, ή Ποδονίφτης, που διασχίζει την περιοχή των Ποδαράδων (όπως ονομάζεται τότε η Νέα Ιωνία), δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη Κλωστοϋφαντουργείων. Στην περιοχή, οι κλωστοϋφαντουργίες συγκροτούν δύο βασικές βιομηχανικές ζώνες.

Αρχικά, η βιομηχανική περιοχή του Περισσοῦ ξεκινάει με την «Ελληνική Εριουργία», με κύριο μέτοχο τον Νικόλαο Κυρκίνη, ο οποίος επεκτείνει τις βιομηχανικές δραστηριότητες. Ο Περισσοῦς αναδεικνύεται σύντομα σε πόλη-κέντρο Κλωστοϋφαντουργίας.

18 Αναστασοπούλου Γ. Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940, τόμος Β

19 Λεοντίδου Λ., Οι Πόλεις της Σιωπής

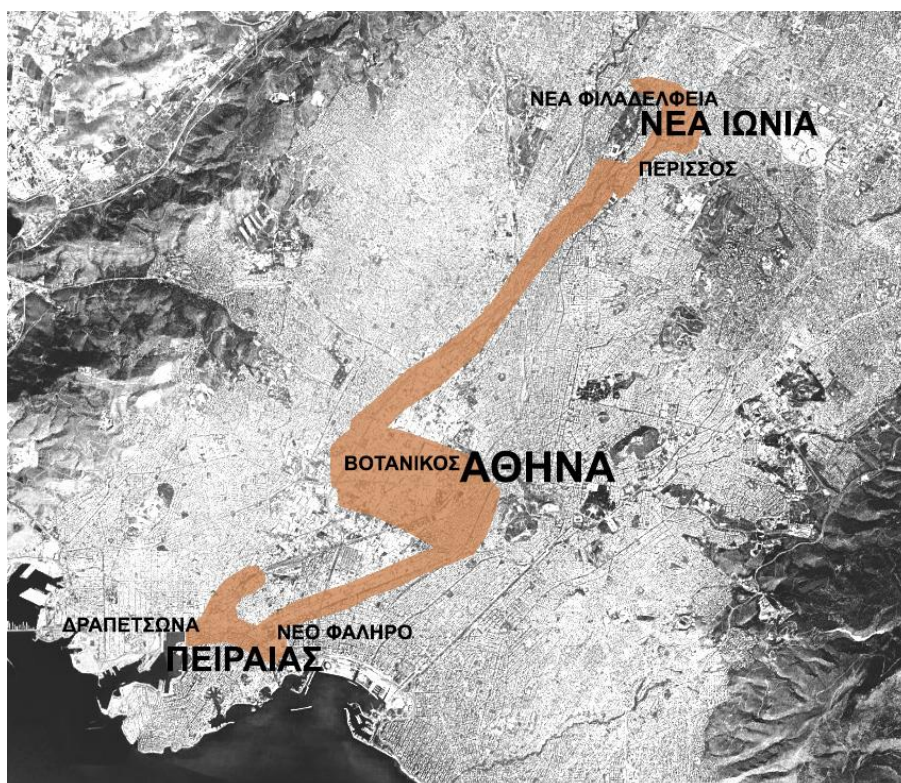
20 Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

21 Αγριαντώνη Χριστίνα, οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

22 Τσοκόπουλος Β., Πειραιάς 1835-1870

Αργότερα αναπτύσσονται οι βιομηχανίες της Ελευθερούπολης. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι είναι κατά κύριο λόγο ταπητουργοί, κατασκευάζουν μικρές ταπητουργικές μονάδες με τη βοήθεια του κράτους και της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων.

Η Νέα Ιωνία εξελίσσεται σε δυναμικό κέντρο Κλωστοϋφαντουργίας, με σημαντική συνεισφορά στην τοπική και εθνική οικονομία, παρά τις διαδοχικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο κλάδος²³.

1. Η ανάπτυξη της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική

²³ Μαϊστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, ΕΤΒΑ

1.2.4 Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Αττικής και η επίδραση τους στην κλωστοϋφαντουργία

Η Μικρασιατική καταστροφή το 1922 οδηγεί στην εισροή 1.500.000 προσφύγων στην Ελλάδα. Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων δημιουργεί φθηνό εργατικό δυναμικό, το οποίο επανδρώνει τις πρώτες βιομηχανίες. Οι γνώσεις τους στην υφαντική τους κατευθύνουν κυρίως στην απασχόληση στις κλωστοϋφαντουργίες. Στα Κλωστοϋφαντουργεία των αδελφών Ρετσίνα στον Πειραιά, χαρακτηριστικά, το ένα τρίτο των εργαζομένων είναι Μικρασιάτες²⁴.

Μέχρι το 1922, η ελληνική βιομηχανία παραμένει σε χαμηλά επίπεδα παραγωγής σε σύγκριση με τις χώρες της Ευρώπης. Η ουσιαστική ανάπτυξή της ξεκινάει με την εισροή των Μικρασιατών προσφύγων. Στην Αττική, οι πρόσφυγες εγκαθίστανται κυρίως στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Νέα Ιωνία, τη Νέα Φιλαδέλφεια, την Κοκκινιά, τη Δραπετσώνα, τον Βύρωνα, την Καισαριανή, την Καλλιθέα και τη Νέα Σμύρνη. Οι περιοχές της Δραπετσώνας και της Κοκκινιάς δέχονται τον μεγαλύτερο όγκο προσφύγων. Το 1928, από τους 36.000 κατοίκους της Δραπετσώνας, οι 27.000 είναι Μικρασιάτες πρόσφυγες²⁵.

Στον Πειραιά, οι πρόσφυγες εγκαθίστανται αρχικά στην Πειραιϊκή, το Τουρκολίμανο και τη Γούβα και στη συνέχεια επεκτείνονται στις περιοχές της Δραπετσώνας, του Κερατσινίου, των Καμινίων και του Ρέντη. Οι συγκρούσεις στον Πόντο και η Σοβιετική Επανάσταση φέρνουν νέους πρόσφυγες στην περιοχή. Το 1920, στον Πειραιά ζουν 6.500 πρόσφυγες, εκ των οποίων το 54 είναι Μικρασιάτες, ενώ οι υπόλοιποι προέρχονται από τη Ρωσία, την Κωνσταντινούπολη, τη Βουλγαρία και τα Δωδεκάνησα. Όλος αυτός ο πληθυσμός αποτελεί το εργατικό δυναμικό που στηρίζει την ανάπτυξη της βιομηχανίας της Αττικής στα πρώτα της βήματα(εικ. 2,3,4).

²⁴ Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

²⁵ Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, ΕΤΒΑ

Η κλωστοϋφαντουργία και η ταπητουργία γνωρίζουν πρωτόγνωρη άνθηση. Ο γυναικείος πληθυσμός των Μικρασιατών στις περιοχές του Πειραιά, της Νέας Ιωνίας και της Νέας Φιλαδέλφειας, με γνώσεις στην υφαντική, αποτελεί αστείρευτη πηγή εργατικού δυναμικού για τις νεοσύστατες βιομηχανίες. Η ταπητουργία, η οποία πριν από το 1922 είναι σχεδόν ανύπαρκτη στην Ελλάδα, αναπτύσσεται ταχύτατα. Μέχρι το 1928, καταγράφονται 83 ταπητουργίες στην Αττική, από τις οποίες οι 18 βρίσκονται στη Δραπετσώνα. Παράλληλα, οι κλωστοϋφαντουργίες στον Πειραιά αριθμούν 70 μονάδες²⁶.

2. Σκηνές σε πλατεία του Πειραιά για την πρόχειρη στέγαση των προσφύγων

3. Προσφυγικός οικισμός στη Νέα Ιωνία

4. Προσφυγοπούλες υφαίνουν στον αργαλειό

²⁶ Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

Η Νέα Ιωνία αναδεικνύεται ως η δεύτερη σημαντική περιοχή ανάπτυξης της Κλωστοϋφαντουργίας μετά τον Πειραιά. Η έως τότε ακατοίκητη περιοχή των Ποδαράδων, με τις ελιές, τα αμπέλια και το ρέμα του Περισσοῦ ή Ποδονίφτη, προσφέρει ιδανικές συνθήκες για την εγκατάσταση των Μικρασιατῶν προσφύγων (εικ. 3). Το νέο εργατικό δυναμικό ενισχύει την επέκταση της ἤδη υφιστάμενης βιομηχανίας του Νικόλαου Κυρκίνη στον Περισσό. Αυτή η βιομηχανία εξελίσσεται σε ένα συγκρότημα που περιλαμβάνει βιομηχανίες βαμβακουργίας, μεταξουργίας και εριουργίας, καθώς και συμπληρωματικές μονάδες, ὅπως εργοστάσια ηλεκτροπαραγωγῆς, ξυλουργεία, σιδηρουργεία και μηχανουργεία.

Αργότερα, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες κατασκευάζουν νέες βιομηχανικές μονάδες στην περιοχή της Ελευθερούπολης. Αρχικά, εγκαθίστανται 650 οικογένειες ταπητουργῶν ἀπὸ τη Σπάρτη της Πισιδίας, γνωστό κέντρο ταπητουργίας της Ανατολῆς. Οι πρόσφυγες ιδρύουν τις πρώτες ταπητουργίες στα οικόπεδα που τους παραχωρεῖ ἡ Επιτροπή Αποκατάστασης προσφύγων²⁷. Οι ταπητουργίες της Ελευθερούπολης επεκτείνονται σε κλωστοϋφαντουργίες και αναπτύσσουν τη δεύτερη βιομηχανική ζώνη της Νέας Ιωνίας, καθιστώντας την περιοχή κεντρικό πυλώνα της κλωστοϋφαντουργικῆς βιομηχανίας της Αττικῆς²⁸.

1.2.5 Τα κατάλοιπα της αποβιομηχάνισης

Η αποβιομηχάνιση, ὅπως και ἡ εκβιομηχάνιση, ξεκινά ἀπὸ την Αγγλία τη δεκαετία του 1950 και επεκτείνεται σταδιακά στην υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική. Στις βιομηχανικές πόλεις, τα ερείπια ἀπὸ τις κλειστές βιομηχανίες παραμένουν ως κατάλοιπα μίας προηγούμενης εποχῆς. Ενδεικτικά, στην Αγγλία κλείνουν 2.000 κλωστοϋφαντουργίες και στη Σκωτία 500 ορυχεία. Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια ἀπὸ ιστορικές βιομηχανίες κατατάσσονται στη σφαῖρα της προστασίας της βιομηχανικῆς κληρονομιάς, ἡ οποία διαχειρίζεται ἀπὸ τον τομέα της βιομηχανικῆς αρχαιολογίας. Σήμερα, το ζήτημα της διαχείρισης και επανάχρησης αὐτῶν των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικῶν συγκροτημάτων παραμένει ενεργό²⁹.

27 Μαῖστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Ἡ βιομηχανικὴ κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, ΕΤΒΑ

28 Μαῖστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, ὅπως ἐπάνω

29 Αγγριαντώνη Χ., Βιομηχανικὴ Αρχαιολογία και Κληρονομιά: Επικοινωνίες και Εντάσεις

Από το 1880, ο Πειραιάς αποτελεί το κεντρικό βιομηχανικό κέντρο της Ελλάδας. Το 1883, διαθέτει 46 ατμοκίνητα εργοστάσια από τα συνολικά 136 της χώρας, συγκεντρώνοντας το 51 του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, η χρηματιστηριακή και βιομηχανική κρίση του 1883-1885, σε συνδυασμό με τις συνέπειες του Ανατολικού Ζητήματος, πλήττει σοβαρά το εμπόριο και τη βιομηχανία³⁰. Από το 1875, παρατηρείται μείωση των εξαγωγών προς τα Βαλκάνια και την Τουρκία. Η πτώση της ζήτησης και των τιμών οδηγεί πολλές επιχειρήσεις σε πτώχευση, συμπεριλαμβανομένου του τομέα της Κλωστοϋφαντουργίας.

Η βαμβακοβιομηχανία εξάγει μόλις το 19 τις εκατό της παραγωγής της, ενώ η πτώση των εξαγωγών προκαλεί ισχυρό πλήγμα στον κλάδο. Η πρώτη μεταξουργία του Πειραιά, που ανήκε στον Λουκά Ράλλη, κλείνει το 1880, ακολουθούμενη από σειρά πτωχεύσεων μετά το 1885. Κατά την περίοδο αυτή, οι ελληνικές κλωστοϋφαντουργίες βρίσκονται υπερχρεωμένες και με μεγάλα αποθέματα απούλητων προϊόντων. Παράλληλα, η αύξηση των εισαγόμενων υφασμάτων από την Αγγλία, τα οποία είναι φθηνότερα από τα ελληνικά, επιβαρύνει περαιτέρω την εγχώρια υφαντουργία, οδηγώντας σε μείωση τόσο των τιμών όσο και της ποιότητας³¹.

Η αποβιομηχάνιση στην Ελλάδα αφήνει πίσω της κενά βιομηχανικά κτίρια, που αποτελούν ιστορικά τεκμήρια της βιομηχανικής δραστηριότητας. Σήμερα, αυτοί οι κενοί βιομηχανικοί χώροι χαρακτηρίζονται ως γκρίζες ζώνες στη συνέχεια του αστικού ιστού. Το κράτος, οι φορείς και το ελληνικό τμήμα του TICCIH (Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς) εργάζονται για την προστασία και αξιοποίηση αυτής της βιομηχανικής κληρονομιάς³².

30 Αφορά το ζήτημα της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877. Πηγή: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, εφημερίδα Τανζιμάτ, <https://www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/630.html>

31 Αγριαντώνη Χριστίνα, οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

32 Βογιατζόγλου Ο., Βιομηχανική Κληρονομιά και Ιστορική Ταυτότητα-Νέα Ίωνία, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Δωδεκανήσου

02 |

Χωροθέτηση και μορφολογία των Κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής

«Ο Πειραιάς παρομοιάζεται με το Μάντσεστερ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1870. Ο παραλληλισμός έχει να κάνει βεβαίως με τη βιομηχανική του ανάπτυξη, που παίρνει εντυπωσιακές διαστάσεις...»

Τσοκόπουλος Β.

Εισαγωγή

Η ανάπτυξη της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική συντελείται ως απόρροια κοινωνικών και γεωπολιτικών συνθηκών. Η υφαντική τέχνη και η επεξεργασία νημάτων υφίστανται ήδη στην ελληνική επαρχία με τη μορφή οικιακής βιοτεχνίας. Η μαζική έλευση Μικρασιατών προσφύγων στην Αττική, συνοδευόμενη από την επιτακτική ανάγκη άμεσης αποκατάστασής τους, επιταχύνει τη δημιουργία νέων βιομηχανικών μονάδων.

Εκατοντάδες οικογένειες Μικρασιατών, ειδικευμένες στην ταπητουργία και την υφαντουργία, αναζητούν κατάλληλες τοποθεσίες για να εγκαταστήσουν τους αργαλειούς και τον εξοπλισμό που μεταφέρουν από τη Μικρά Ασία. Η επεξεργασία των νημάτων και η παραγωγή ταπήτων βασίζονται στην ύπαρξη καθαρών, τρεχούμενων υδάτων, γεγονός που καθιστά τα ρέματα της Αττικής, όπως ο Ποδονίφτης, ο Περισσός και ο Κηφισός, ιδανικά για τη λειτουργία υδροκίνητων μονάδων.

Οι μικρές βιοτεχνίες μετασχηματίζονται σε μεγάλες βιομηχανίες, οι οποίες δημιουργούν μικρές βιομηχανικές πόλεις και λειτουργούν ως κέντρα κλωστοϋφαντουργικής δραστηριότητας. Η ανάπτυξη του κλάδου είναι ραγδαία, ωστόσο συνοδεύεται από εξίσου ταχεία παρακμή. Οι μορφή των εργοστασίων μεταβάλλεται με την εξέλιξη της τεχνολογίας και των υλικών. Οικονομικές και πολιτικές συνθήκες οδηγούν πολλές βιομηχανίες σε πτώχευση, ενώ μεγάλες ιστορικές μονάδες εγκαταλείπονται, αφήνοντας τα κτίρια τους εκτεθειμένα στη φθορά του χρόνου.

2.1 Οι βιομηχανικές ζώνες της Αττικής και η χωροθέτηση των Κλωστοϋφαντουργείων

Η Βιομηχανική Επανάσταση, που ξεκινά στην Ευρώπη, μετασχηματίζει ριζικά το αστικό τοπίο τόσο σε γεωγραφικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Δημιουργούνται βιομηχανικά χωριά και οικισμοί πλησίον των εργοστασίων, με σκοπό τη στέγαση του εργατικού πληθυσμού. Η ανάπτυξη των σιδηροδρομικών δικτύων ενισχύει τη δημιουργία βιομηχανικών κοινοτήτων κοντά στους σιδηροδρομικούς σταθμούς, ιδιαίτερα στις πόλεις της Δυτικής Ευρώπης. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η εμφάνιση του αστικού εργοστασίου επηρεάζει καταλυτικά την ανάπτυξη των πόλεων³³. Οι εργατικοί οικισμοί, σε αντιδιαστολή με τις περιοχές που κατοικούνται από την ευκατάστατη αστική τάξη, συμβάλλουν στη δημιουργία κοινωνικών διαχωρισμών εντός των πόλεων.

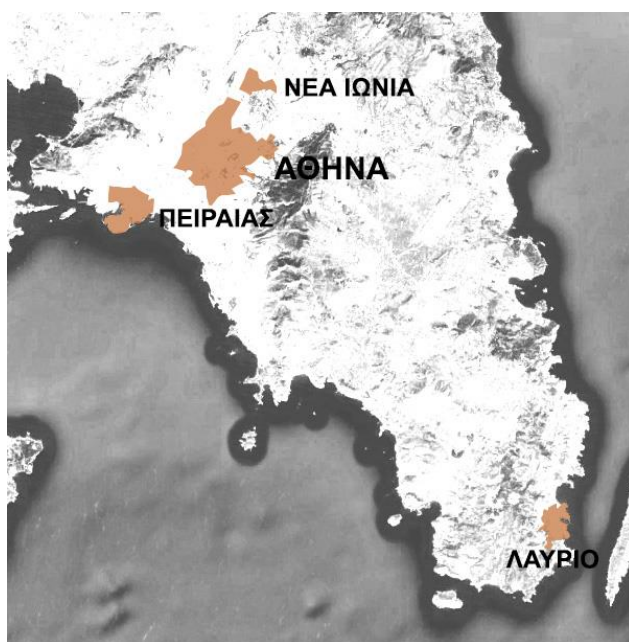
³³ Λεοντίδου Λίλα, Πόλεις της Σιωπής

Η εκβιομηχάνιση συνοδεύεται από την αύξηση του πληθυσμού στις ευρωπαϊκές πόλεις, καθώς μεγάλες μάζες του πληθυσμού μετακινούνται από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα. Οι νέες δομές εργατικών κατοικιών αναδιαμορφώνουν τον αστικό χώρο, δημιουργώντας μικρούς, αυτόνομους πυρήνες που οργανώνονται γύρω από το εργοστάσιο³⁴.

Παράλληλα, η γεινίαση με υδάτινα στοιχεία, όπως θάλασσες και ποτάμια, καθώς και η πρόσβαση σε σιδηροδρομικές υποδομές, αποτελούν θεμελιώδη κριτήρια για την επιλογή τοποθεσίας εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων.

Στον ελληνικό χώρο, η ανάπτυξη της βιομηχανίας επικεντρώνεται σε πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, ο Βόλος, η Λάρισα, η Κέρκυρα, το Ηράκλειο και τα Χανιά. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, ωστόσο, παρατηρείται συγκέντρωση της βιομηχανικής δραστηριότητας στο λεκανοπέδιο της Αττικής, ως αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης της Αθήνας και της συνακόλουθης αύξησης του πληθυσμού της. Προς τα τέλη του 20ού αιώνα, η ελληνική κυβέρνηση λαμβάνει μέτρα για την αποκέντρωση των βιομηχανιών, με στόχο την εξισορρόπηση της ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο³⁵.

Στην Αττική, οι κλωστοϋφαντουργίες αναπτύσσονται κατά κύριο λόγο στην Αθήνα, τη Νέα Ιωνία, τον Πειραιά και το Λαύριο(εικ. 5) μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Πειραιάς εξελίσσεται σε έναν από τους σημαντικότερους εμπορικούς κόμβους, εξυπηρετώντας τις συναλλαγές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, γεγονός που τον καθιστά τη μεγαλύτερη βιομηχανική πόλη της Ελλάδας³⁶.

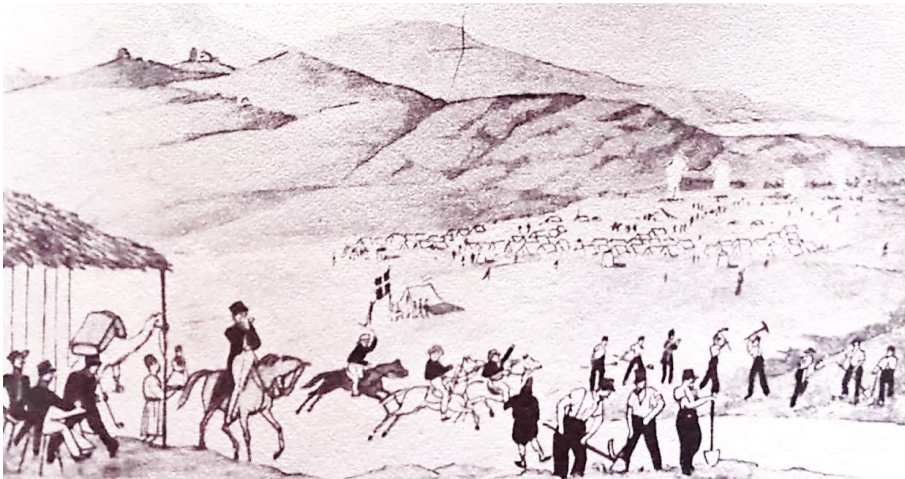
5. Οι περιοχές ανάπτυξης των Κλωστοϋφαντουργείων στην Αττική

34 Μαρμαράς Εμμ., Η ευρωπαϊκή πόλη στη διαδρομή του χρόνου

35 Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

36 Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Η οδός Πειραιώς διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη διασύνδεση Αθήνας και Πειραιά ήδη από την αρχαιότητα. Μετά την κατασκευή της το 1835(εικ. 6), κατά μήκος της οδού αναπτύσσονται πολλές βιομηχανικές μονάδες, ενώ η επέκταση της βιομηχανίας ενισχύεται περαιτέρω με την εγκατάσταση σιδηροδρομικών γραμμών κατά μήκος της ίδιας διαδρομής. Τέλος, το Λαύριο, ειδικότερα μετά το 1922, αναδεικνύεται σε σημαντικό κέντρο Κλωστοϋφαντουργίας, συνεισφέροντας στην ευρύτερη ανάπτυξη του κλάδου στην Αττική³⁷.

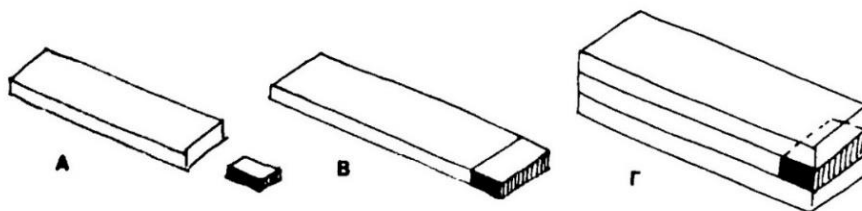

6. Η κατασκευή της οδού Αθηνών-Πειραιώς από Βαυαρούς το 1835
(σχέδιο Koellenberger)

37 Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

2.2 Μορφές και τύποι των ελληνικών Κλωστοϋφαντουργείων

Ο βιομηχανικός σχεδιασμός έχει πολυδιάστατο χαρακτήρα, καθώς οι απαιτήσεις του κάθε βιομηχανικού κλάδου διαφοροποιούν τον σχεδιασμό των κτιρίων και τον εξοπλισμό που χρησιμοποιείται. Τα μηχανήματα ποικίλλουν ανάλογα με τον κλάδο, καθορίζοντας το μέγεθος και τη μορφή των κτιρίων, ενώ οι βοηθητικοί χώροι, τα διοικητικά γραφεία και οι αποθήκες διαμορφώνονται σύμφωνα με τις εξειδικευμένες ανάγκες κάθε βιομηχανίας. Σημαντική παράμετρος στη διαδικασία σχεδιασμού αποτελεί η δημιουργία ενός ευχάριστου και υγιεινού εργασιακού περιβάλλοντος, το οποίο ενισχύει την παραγωγικότητα των εργαζομένων. Εξίσου καθοριστική είναι η εξωτερική εμφάνιση του κτιρίου, που επηρεάζει την προβολή και τη φήμη της επιχείρησης³⁸. Η σχέση μεταξύ του χώρου παραγωγής και του διοικητικού χώρου στις κλωστοϋφαντουργίες της Αττικής διαφέρει ανάλογα με τη μορφή του εργοστασίου. Στα μονώροφα εργοστάσια, οι διοικητικές λειτουργίες στεγάζονται σε ξεχωριστό κτίριο, ενώ στα πολυώροφα ενσωματώνονται στον ίδιο κτιριακό όγκο(εικ. 7).

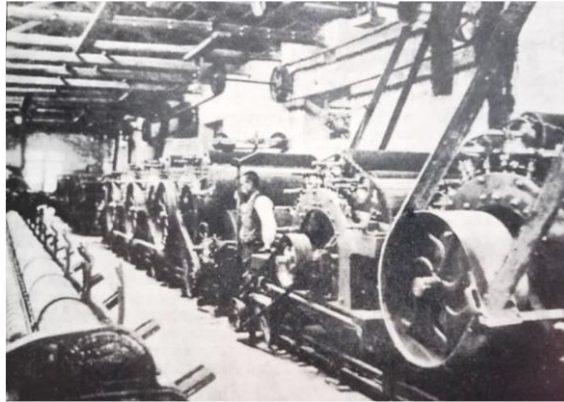

7. Η σχέση του χώρου παραγωγής με το χώρο διοίκησης

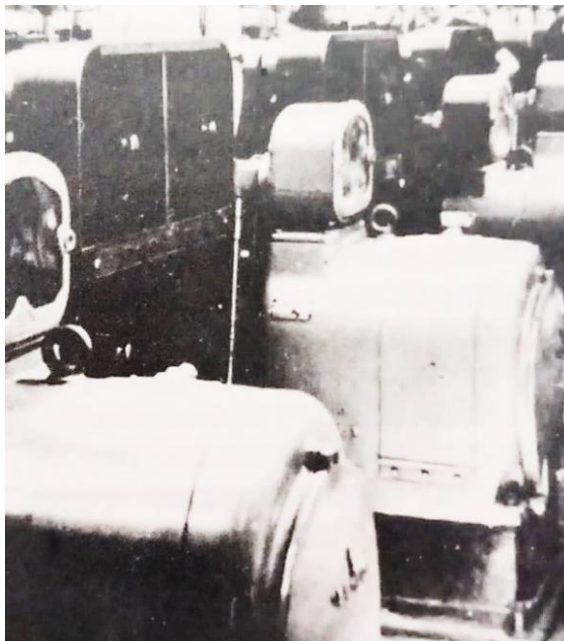
Η κατασκευή εργοστασίων μέχρι το 1960 γίνεται από έμπειρους τεχνίτες, ενώ από το 1960 και έπειτα η ανάγκη για ολιστικό σχεδιασμό εισάγει μηχανικούς διαφόρων ειδικοτήτων στο έργο. Σε αυτό το πλαίσιο, ο αρχιτέκτονας περιορίζεται συνήθως στον σχεδιασμό των όψεων, ενώ η διαμόρφωση του χώρου παραγωγής ανατίθεται σε άλλες ειδικότητες. Ο σχεδιασμός των βιομηχανικών κτιρίων και ειδικότερα των Κλωστοϋφαντουργείων επηρεάζεται από τέσσερις βασικούς παράγοντες: τη διαδικασία παραγωγής, τις περιβαλλοντικές συνθήκες στον χώρο εργασίας, τη νομοθεσία που αφορά τα βιομηχανικά κτίρια, και τα χρησιμοποιούμενα δομικά υλικά. Επιπλέον, καθοριστικός είναι ο ρόλος του βιομήχανου, ο οποίος λαμβάνει τις τελικές αποφάσεις σχετικά με τον διαθέσιμο προϋπολογισμό και την επιλογή μεταξύ μιας εντυπωσιακής ή μιας απλής κατασκευής.

38 Δεμίρη Κ., Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των βιομηχανικών κτιρίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως σήμερα, περιοδικό αρχιτεκτονικά θέματα, 25 - 1991

Η διαδικασία παραγωγής στις κλωστοϋφαντουργίες περιλαμβάνει την επεξεργασία της ίνας, την ύφανση και τη συσκευασία του τελικού προϊόντος. Τα μηχανήματα που χρησιμοποιούνται διαφοροποιούνται στην πορεία του χρόνου, από υδροκίνητα και ατμοκίνητα, σε πετρελαιοκίνητα και τελικά ηλεκτροκίνητα. Η μετάβαση από τις ατμοκίνητες στις ηλεκτροκίνητες μηχανές δεν επιφέρει αρχικά σημαντικές αλλαγές στη χωρική οργάνωση, καθώς διατηρείται το γραμμικό σύστημα μετάδοσης κίνησης(εικ. 8). Ωστόσο, με την εισαγωγή μικρών ηλεκτροκινητήρων (εικ. 9)κατά τη δεκαετία του 1930, οι μηχανές αποκτούν ανεξαρτησία, γεγονός που διαφοροποιεί τη διάταξή τους και επηρεάζει τον σχεδιασμό των εργοστασίων³⁹.

8. Μηχανήματα της Ελληνικής Εριουργίας στον Περισσό, σε γραμμική παράθεση

9. Ηλεκτρικοί κινητήρες μηχανών

39 Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα Ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες στον χώρο παραγωγής, όπως η ασφάλεια, η υγιεινή, η πυρασφάλεια, ο εξαερισμός και ο φωτισμός, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τον σχεδιασμό. Ειδικότερα, ο εξαερισμός εξασφαλίζεται μέσω αγωγών, φεγγιτών και εξαεριστήρων, ενώ ο φωτισμός διαμορφώνεται με τη χρήση μεγάλων ανοιγμάτων και οδοντωτών οροφών. Από το τέλος του 20ού αιώνα, οι φυσικές μέθοδοι φωτισμού και εξαερισμού αντικαθίστανται από τεχνητά μέσα, όπως αυτόματα συστήματα ελέγχου θερμοκρασίας, υγρασίας και αέρα.

Η νομοθεσία για τα βιομηχανικά κτίρια καθορίζει προδιαγραφές για την κατασκευή δαπέδων, διαδρόμων, κλιμακοστασίων, καθώς και για τον αερισμό, τον φωτισμό, την πυρασφάλεια και τις υποδομές εργαζομένων. Παράλληλα, επιβάλλει την εμπλοκή μηχανικών στον σχεδιασμό των εργοστασίων.

Όσον αφορά τα δομικά υλικά, τα πρώτα εργοστάσια του 19ου αιώνα κατασκευάζονται με φέρουσα τοιχοποιία από πέτρα ή τούβλο και ξύλινα ή μεταλλικά υποστυλώματα, ενώ οι στέγες είναι κεραμοσκεπείς. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, το οπλισμένο σκυρόδεμα καθιερώνεται ως βασικό κατασκευαστικό υλικό. Μορφολογικά, τα πρώτα κτίρια χαρακτηρίζονται από απλότητα, με φέρουσα τοιχοποιία και δικλινείς στέγες. Στη συνέχεια, εισάγονται στοιχεία τοπικής και παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, καθώς και επιρροές από το μοντέρνο κίνημα, ειδικά στα εργοστάσια της Αττικής.

Οι εξελίξεις στη βιομηχανική αρχιτεκτονική των Κλωστοϋφαντουργείων αποτυπώνουν τις αλλαγές στην τεχνολογία, τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις και την αισθητική της εποχής, διαμορφώνοντας το ιδιαίτερο αποτύπωμα αυτών των κτιρίων στον χώρο και στον χρόνο⁴⁰.

Βασικά αίτια για τις βιομηχανικές ασθένειες που πλήττουν τους εργάτες αποτελούν ο έντονος θόρυβος των υφαντουργικών μηχανών, η σκόνη που προέρχεται από πρώτες ύλες όπως το βαμβάκι και το μαλλί, καθώς και οι υψηλές θερμοκρασίες και τα αυξημένα επίπεδα υγρασίας στους χώρους εργασίας. Η εξασφάλιση καλού εξαερισμού στον χώρο παραγωγής είναι κρίσιμη και επιτυγχάνεται μέσω συστημάτων αγωγών εξαερισμού, που προϋποθέτουν την ύπαρξη κατάλληλου ύψους κάτω από την οροφή. Επιπλέον, φεγγίτες και εξαεριστήρες χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο της θερμοκρασίας.

40 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση, τα πρώτα εργοστασιακά κτίρια είναι πολυώροφα και διαθέτουν μεγάλα ανοίγματα, που εξυπηρετούν τον επαρκή φωτισμό μέσω φυσικού φωτός. Ωστόσο, στα τέλη του 19ου αιώνα, οι ανάγκες για μεγαλύτερους χώρους παραγωγής οδηγούν στη δημιουργία μονώροφων κτιρίων με μεγαλύτερο βάθος. Σε αυτά, η έλλειψη επαρκούς περιμετρικού φωτισμού αντισταθμίζεται με τη χρήση φεγγιτών κατά μήκος της οροφής ή την εφαρμογή οδοντωτής οροφής.

Η οδοντωτή οροφή υιοθετείται ευρέως, καθώς παρέχει ήπιο φυσικό φωτισμό, χωρίς να ενοχλεί τους εργαζόμενους. Σταδιακά, όμως, ο φυσικός φωτισμός και ο εξαερισμός αντικαθίστανται από τεχνητά μέσα. Στο τέλος του 20ού αιώνα, τα Κλωστοϋφαντουργεία εφαρμόζουν αυτοματοποιημένα συστήματα ελέγχου υγρασίας, θερμοκρασίας και αέρα, προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες απαιτήσεις κάθε σταδίου παραγωγής. Στη σύγχρονη εποχή, η χρήση κλιματισμού και τεχνητού φωτισμού αντικαθιστά τις παραδοσιακές μεθόδους, ενώ τα μεγάλα ανοίγματα και οι οδοντωτές οροφές καθίστανται περιττά⁴¹.

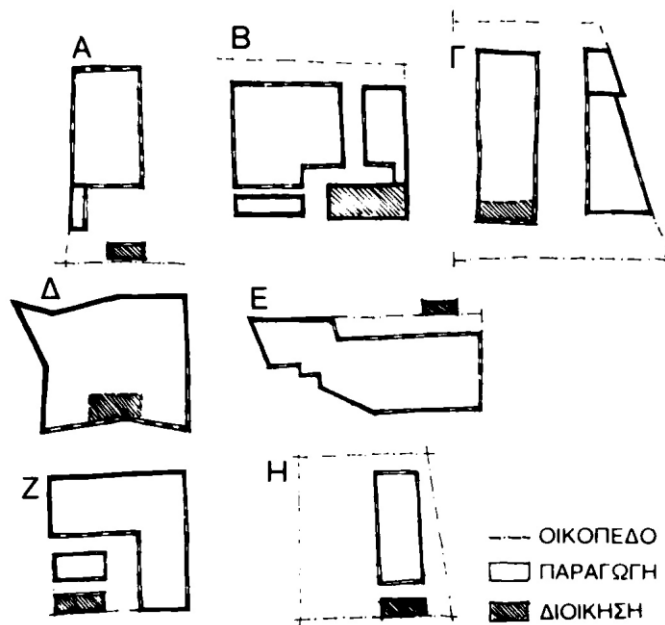
Η νομοθεσία που αφορά τα βιομηχανικά κτίρια περιλαμβάνει νόμους, βασιλικά διατάγματα και προεδρικά διατάγματα. Τα νομοθετικά μέτρα καλύπτουν απαιτήσεις για την κατασκευή δαπέδων, διαδρόμων, κλιμακοστασίων, συστημάτων αερισμού, φωτισμού, πυρασφάλειας και αποδυτηρίων. Παράλληλα, καθιερώνεται η υποχρεωτική συμμετοχή μηχανικών στον σχεδιασμό εργοστασίων.

Όσον αφορά τα υλικά κατασκευής, τα πρώτα εργοστάσια του 19ου αιώνα διαθέτουν φέρουσα τοιχοποιία από πέτρα ή τούβλο και ξύλινα ή μεταλλικά υποστυλώματα, με ξύλινα δάπεδα και στέγες καλυμμένες με κεραμίδια. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, το οπλισμένο σκυρόδεμα αρχίζει να αντικαθιστά τα παραδοσιακά υλικά. Μορφολογικά, τα πρώτα Κλωστοϋφαντουργεία χαρακτηρίζονται από απλότητα, με φέρουσα τοιχοποιία, δικλινείς στέγες (συχνά οδοντωτές), λευκές και λιτές επιφάνειες και αυστηρή διάταξη ανοιγμάτων. Στις αρχές του 20ού αιώνα, εμφανίζονται τοπικά αρχιτεκτονικά στοιχεία στις όψεις των κτιρίων, ιδιαίτερα στην Ελλάδα.

Οι σχεδιαστικές αρχές αυτές επηρεάζουν και τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, που αρχικά εμφανίζονται ως απλά κτίρια με φέρουσα τοιχοποιία και δικλινείς στέγες. Με την πάροδο του χρόνου, η μορφή τους εξελίσσεται, με την εισαγωγή οδοντωτών οροφών και ξεχωριστών κτιρίων διοίκησης. Σταδιακά, ενσωματώνονται στοιχεία όπως αετώματα και παραδοσιακά διακοσμητικά, ενώ τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αττικής επηρεάζονται από το Μοντέρνο Κίνημα.

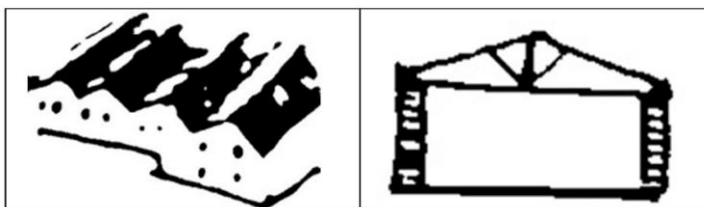
Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία διακρίνονται σε **εννέα τύπους**, με τον παραδοσιακό τύπο να κυριαρχεί στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο τύπος αυτός επηρεάζεται από τη βιομηχανική αρχιτεκτονική της Βρετανίας, ενώ σε ορισμένες περιοχές υιοθετεί στοιχεία τοπικής ή νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Χαρακτηριστικά του παραδοσιακού κτιρίου είναι η τοπική κατασκευαστική τεχνοτροπία, οι δικλινείς ξύλινες στέγες και η μη τυποποιημένη άρθρωση των εσωτερικών χώρων, που αναπτύσσονται σε πολλούς άξονες. Ο χώρος διοίκησης τοποθετείται συνήθως σε χωριστό χώρο από την παραγωγή, είτε εντάσσεται σε αυτόν(εικ. 10). Σταδιακά, η χρήση σκυροδέματος και η στροφή σε ευρωπαϊκές κατασκευαστικές τάσεις οδηγούν στην παρακμή του παραδοσιακού τύπου.

41 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

10. Η σχέση του χώρου παραγωγής με το χώρο διοίκησης στα παραδοσιακά κτίρια, διαγραμματικές κατόψεις

Το παραδοσιακό βιομηχανικό κτίριο χαρακτηρίζεται από έναν κυρίως ορθογωνικό όγκο ή από ένα σύνολο μικρότερων όγκων που συνδέονται μεταξύ τους. Η στέγη του είναι συνήθως δίρριχτη ή τετράρριχτη, ενώ τα ανοίγματά του έχουν μικρές, ορθογώνιες διαστάσεις και τοποθετούνται σε γραμμική διάταξη(εικ. 11). Η γενική μορφή του κτιρίου αποπνέει κλειστότητα και στιβαρότητα, γεγονός που το εντάσσει στη λεγόμενη ανεπίσημη αρχιτεκτονική. Οι όψεις του συχνά διαφοροποιούνται, ενσωματώνοντας στοιχεία της τοπικής αρχιτεκτονικής παράδοσης. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή περιλαμβάνουν πέτρα, ξύλο, κεραμίδια, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις προστίθεται και χάλυβας.

10. Διαγράμματα παραδοσιακού κτιρίου

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα παραδοσιακού βιομηχανικού κτιρίου αποτελεί το Νηματουργείο Δρακόπουλου, το οποίο βρίσκεται στα Πατήσια (εικ. 12). Η συγκεκριμένη βιομηχανία, που ιδρύεται το 1882 κατά την πρώτη φάση της εκβιομηχάνισης, περιλαμβάνει έναν ενιαίο ορθογωνικό χώρο παραγωγής με δικλινή στέγη. Ο χώρος διοίκησης και οι αποθήκες τοποθετούνται σε ξεχωριστά κτίρια, υπογραμμίζοντας τη λειτουργική διάρθρωση του συνόλου⁴².

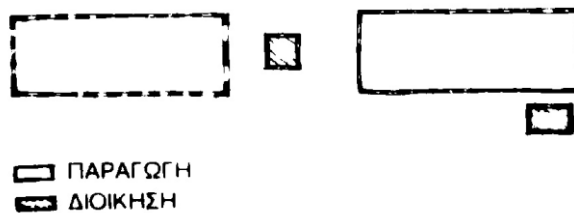

12. Εργοστάσιο Δρακόπουλου, Πατήσια 1882,
παραδοσιακό κτίριο

Το οδοντωτό κτίριο χαρακτηρίζεται από τη μακριά οδοντωτή στέγη, την ορθογωνική κάτοψη και τη σαφήνεια του όγκου. Οι διοικητικές λειτουργίες διαχωρίζονται και στεγάζονται σε ανεξάρτητο χώρο, απομονωμένο από την παραγωγή (εικ. 13). Η οδοντωτή οροφή, η οποία διαθέτει φεγγίτες, εξασφαλίζει ομοιόμορφο φωτισμό στον χώρο παραγωγής, διευκολύνοντας την εργασία. Ο εσωτερικός χώρος είναι ενιαίος, χωρίς διαχωριστικά, γεγονός που επιτρέπει τη γραμμική οργάνωση της παραγωγής. Το οδοντωτό κτίριο καθίσταται ο βασικός τύπος ελληνικών βιομηχανικών κτιρίων, εμφανιζόμενο πρώτη φορά στη Βρετανία στα μέσα του 19ου αιώνα και διαδιδόμενο στην υπόλοιπη Ευρώπη και την Ελλάδα στα τέλη του ίδιου αιώνα.

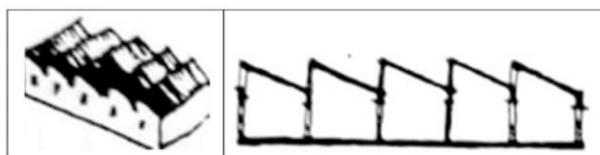
Κατασκευαστικά, όλα τα εργοστάσια αυτού του τύπου διαθέτουν φέρουσα περιμετρική τοιχοποιία από πέτρα ή τούβλα, ενώ οι πρώτες βιομηχανικές εγκαταστάσεις δημιουργούνται από έμπειρους τεχνίτες. Ο σχεδιασμός τους δεν ανατίθεται σε αρχιτέκτονες, οι οποίοι, άλλωστε, κατά την περίοδο εκείνη δεν επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα βιομηχανικά κτίρια. Το βασικό χαρακτηριστικό των οδοντωτών κτιρίων είναι η μεγάλου μήκους οδοντωτή στέγη. Ο ενιαίος χώρος παραγωγής συνδυάζεται με ένα ανεξάρτητο κτίριο διοίκησης, το οποίο τοποθετείται συνήθως κάθετα ως προς το κτίριο παραγωγής.

42 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

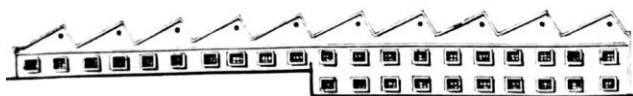
13. Σχέση χώρου παραγωγής και διοίκησης στα οδοντωτά κτίρια, διαγραμματικές κατόψεις

Ογκοπλαστικά, το κτίριο παραγωγής είναι ορθογωνικό, μεγάλου μήκους, με οδοντωτή οροφή (εικ. 14), ενώ τα ανοίγματά του κατανέμονται συμμετρικά σε γραμμική διάταξη.

14. Διαγράμματα οδοντωτού κτιρίου

Τυπικό παράδειγμα οδοντωτού κτιρίου στις κλωστοϋφαντουργίες της Αττικής αποτελεί το υφαντουργείο Σιγάρα στο Αιγάλεω (εικ. 15). Η συγκεκριμένη βιομηχανία, η οποία ιδρύεται το 1925, εξειδικεύεται στην παραγωγή μάλλινων νημάτων και υφασμάτων. Ο χώρος παραγωγής στεγάζεται σε ένα ορθογωνικό κτίριο με οδοντωτή στέγη, ενώ τα ανοίγματά του, ομοιόμορφα και γραμμικά τοποθετημένα, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου αυτού⁴³.

15. Υφαντουργία Σιγάρα, όψη κτιρίου

43 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Το μνημειακό κτίριο αντλεί την έμπνευσή του από τα ευρωπαϊκά βιομηχανικά κτίρια και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα βιομηχανικών εγκαταστάσεων των αρχών του 20ού αιώνα. Η μνημειακότητα σε αυτόν τον τύπο κτιρίων χρησιμοποιείται ως μέσο ανάδειξης του κύρους της επιχείρησης, ενσωματώνοντας μία επίσημη αρχιτεκτονική με συμβολικό χαρακτήρα. Τα μνημειακά κτίρια διακρίνονται για την ογκώδη και επιβλητική τους μορφή, τη χρήση πλούσιων μορφολογικών μοτίβων και στοιχείων της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής(εικ. 16). Η συμμετρία και η πλαστικότητα αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά αυτών των δομών.

16. Μνημειακό κτίριο, διαγράμματα

Σύμφωνα με τον Peter Behrens, έναν από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της μνημειακής αρχιτεκτονικής, η μνημειακότητα επιδιώκει την αρχιτεκτονική μετάφραση μαθηματικών εννοιών, αξιοποιώντας σύγχρονα υλικά. Στο έργο του Behrens για το εργοστάσιο της AEG, ο μνημειακός χαρακτήρας εκφράζεται τόσο στις εξωτερικές όσο και στις εσωτερικές όψεις του κτιρίου (εικ. 17, 18). Ο εσωτερικός χώρος περιλαμβάνει έναν μακρύ διάδρομο ύψους δύο επιπέδων, με τα δομικά στοιχεία εμφανή.

Οι επαναλαμβανόμενες οπές στις όψεις του κτιρίου ακολουθούν ρυθμική διάταξη, ενισχύοντας τη μνημειακότητα της μορφής⁴⁴. Τα κύρια χαρακτηριστικά των μνημειακών κτιρίων είναι η επιβλητική τους παρουσία, τα πλούσια μοτίβα και οι λεπτομέρειες. Οι λειτουργίες του κτιρίου ιεραρχούνται σε διακριτές ζώνες, με τη διοίκηση να βρίσκεται εντός της κεντρικής δομής. Ο χώρος παραγωγής είναι απλός, αλλά αναπτύσσεται σε διαφορετικά επίπεδα, εξυπηρετώντας την οργάνωση της παραγωγής.

17. Εργοστάσιο AEG, P. Behrens, Βερολίνο 1911, η μνημειακότητα στα βιομηχανικά κτίρια

18. Ο εσωτερικός χώρος του εργοστασίου AEG

44 Stanford A., Peter Behrens and a new architecture for the twentieth century

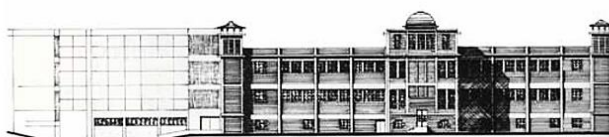
Ένα εξαιρετικό δείγμα μνημειακής αρχιτεκτονικής στις κλωστοϋφαντουργίες της Αττικής αποτελεί το κτίριο της Βαμβακουργίας του Κυρκίνη στον Περισσό (εικ. 19,20). Το αρχικό κτίριο κατασκευάζεται τη δεκαετία του 1930, ενώ από το 1945 λειτουργεί ως Κλωστήρια Αττικής. Στη δεκαετία του 1970 πραγματοποιείται επέκταση της μονάδας, ενώ το 1994 υλοποιείται αποκατάσταση του κτιρίου, διατηρώντας τα αρχικά χαρακτηριστικά. Στη σημερινή του μορφή, με τις νέες προσθήκες (εικ. 21), συνδυάζει τη μνημειακότητα, τον πλουραλιστικό σχεδιασμό και την απλότητα του «κτιρίου-κουτιού». Η μνημειακή και επιβλητική όψη του κτιρίου, που δεσπόζει επί της οδού Ηρακλείου, παραμένει το πλέον χαρακτηριστικό του στοιχείο⁴⁵.

19. Βαμβακουργία στον Περισσό, μνημειακό κτίριο

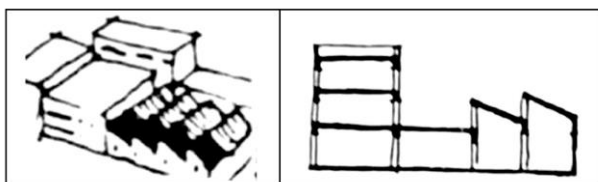
20. Η Βαμβακουργία Περισσοῦ μετά την αποκατάσταση, 1994

21. Κλωστήρια Αττικής, κύρια όψη

45 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Το **πολύπλοκο κτίριο** χαρακτηρίζεται από τη λιτή μορφή του σε συνδυασμό με την πολύπλοκη οργάνωση των χώρων. Η παραγωγική διαδικασία αναπτύσσεται με άτακτη διάταξη σε διάφορα επίπεδα, ενώ πλήθος διαχωριστικών τοίχων δημιουργούν διακριτούς λειτουργικούς χώρους. Αυτού του τύπου τα κτίρια συνδυάζουν διαφορετικές μορφές στεγών, όπως οδοντωτές, δικλινείς, τετρακλινείς ή και οριζόντιες. Ο κτιριακός όγκος παρουσιάζει ασυνέχεια, καθώς αποτελείται από ένα σύνολο κτιρίων με διαφορετικά ύψη και ποικίλες οροφές(εικ. 22). Η μορφή τους διακρίνεται για την απλότητα και την καθαρότητα των όγκων, ενώ τα κύρια υλικά κατασκευής περιλαμβάνουν το σκυρόδεμα και το τούβλο.

22. Πολύπλοκο κτίριο, διαγράμματα

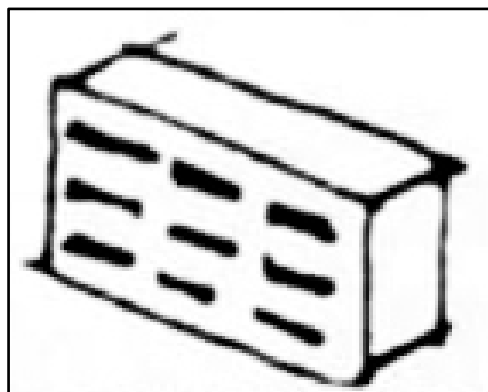
Τα **Κλωστήρια Λαυρίου** συνιστούν χαρακτηριστικό παράδειγμα πολύπλοκου κτιρίου (εικ. 23). Ιδρύονται το 1938 και εξειδικεύονται στην παραγωγή βαμβακερών νημάτων. Η λειτουργία τους διατηρείται έως το 1991, αποτυπώνοντας τη χρήση του τύπου αυτού στη βιομηχανική αρχιτεκτονική⁴⁶.

23. Κλωστήρια Λαυρίου, κύρια όψη κτιρίου

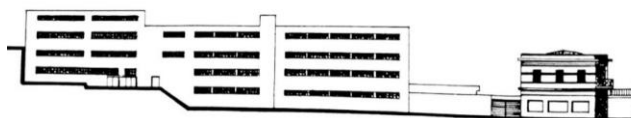
Το **πολυώροφο κτίριο**, από την άλλη, αποτελείται από συγκροτήματα με πολυώροφη και ογκώδη διάταξη. Η μορφή του παραμένει απλή, αποτελούμενη από επαναλαμβανόμενα αρχιτεκτονικά στοιχεία (εικ. 24). Οι λειτουργικοί χώροι διακρίνονται σε σαφείς ζώνες, με τον χώρο παραγωγής να είναι ενιαίος. Τα γραφεία συνήθως βρίσκονται στον πρώτο όροφο, ενισχύοντας τη λειτουργική οργάνωση του κτιρίου. Ο κτιριακός όγκος συντίθεται από μία υψηλή και στιβαρή κατασκευή, με γραμμικά και συνεχόμενα ανοίγματα. Τα υποστυλώματα τοποθετούνται σε επαναλαμβανόμενο κάναβο και αποτελούν εμφανή χαρακτηριστικά της όψης του κτιρίου. Ο δομικός σκελετός κατασκευάζεται από μπετόν, ενώ ως στοιχείο πλήρωσης χρησιμοποιείται το τούβλο.

46 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστούφαντουργεία

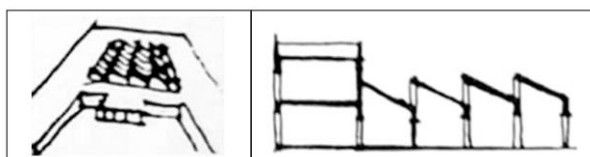
24. Διάγραμμα πολυώροφου κτιρίου

Χαρακτηριστικό παράδειγμα πολυώροφου κτιρίου Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική είναι τα **Κλωστοϋφαντήρια Φαλήρου** (εικ. 25). Το κτίριο αυτό κατασκευάζεται τη δεκαετία του 1930 και από τότε έχει υποστεί αρκετές προσθήκες, διατηρώντας ωστόσο τα βασικά χαρακτηριστικά του τύπου⁴⁷.

25. Κλωστοϋφαντήρια Φαλήρου, κύρια όψη κτιρίου

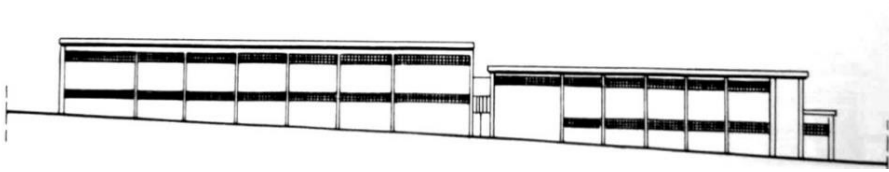
Το **πλουραλιστικό κτίριο** χαρακτηρίζεται από τη σαφή οργάνωση των λειτουργικών του χώρων και την πλούσια μορφική γλώσσα που υιοθετούν οι κτιριακές μονάδες του. Οι εσωτερικοί χώροι διακρίνονται για την ανοιχτή διάταξη, με ελάχιστους διαχωριστικούς τοίχους, ενώ η συνολική ανάπτυξη του κτιρίου ακολουθεί οριζόντια διάταξη, με λειτουργική κατανομή των χώρων. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τύπου είναι η ποικιλία των επικλινών στεγών, καθώς και η ποικιλία των ανοιγμάτων στις όψεις(εικ. 26). Ο δομικός σκελετός κατασκευάζεται από μπετόν, ενώ το τούβλο χρησιμοποιείται ως στοιχείο πλήρωσης.

26. Πλουραλιστικό κτίριο, διαγράμματα

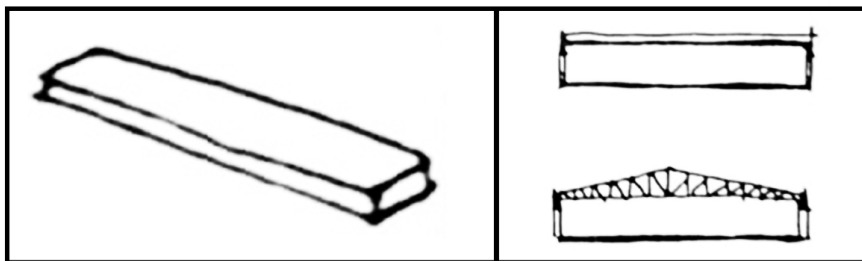
⁴⁷ Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του τύπου είναι τα **Κλωστοϋφαντήρια Αθήνα** στη Νέα Ιωνία (εικ. 27), τα οποία κατασκευάζονται τη δεκαετία του 1940 και επεκτείνονται περαιτέρω τη δεκαετία του 1970, διατηρώντας τα βασικά χαρακτηριστικά του πλουραλιστικού κτιρίου.

27. Κλωστοϋφαντήρια Αθηνά, όψη κτιρίου

Το **κτίριο-κουτί** περιλαμβάνει βιομηχανικές εγκαταστάσεις που αποτελούνται από ένα ενιαίο κτίριο μεγάλου μήκους και πλάτους (εικ. 28). Οι χώροι παραγωγής χαρακτηρίζονται από ανοιχτή και ενιαία διάταξη, που αναπτύσσεται σε ένα επίπεδο. Ο τύπος αυτός εμφανίζεται κυρίως σε κλωστοϋφαντουργίες της βόρειας Ελλάδας, ενώ στην Αττική συνδυάζεται συχνά με άλλους τύπους κτιρίων, δημιουργώντας σύνθετες διατάξεις⁴⁸.

28. Κτίριο κουτί, διαγράμματα

Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύνθεσης αποτελεί το κτίριο της **Πειραϊκής Πατραϊκής** στη Νέα Ιωνία. Το αρχικό κτίριο, το οποίο κατασκευάζεται το 1933, ανήκει στον τύπο του οδοντωτού κτιρίου, ενώ οι μεταγενέστερες προσθήκες ενσωματώνουν χαρακτηριστικά του κτιρίου-κουτί (εικ. 29)⁴⁹.

29. Πειραϊκή Πατραϊκή, όψη

48 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία
48 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

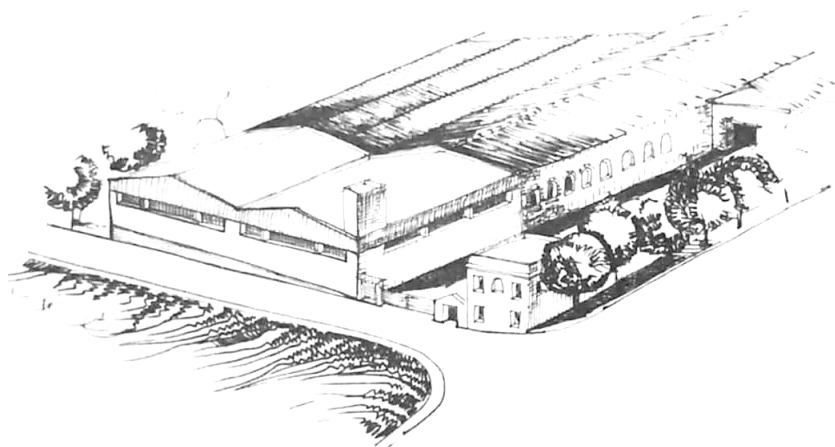
Το **σύνθετο κτίριο** περιλαμβάνει κτίρια που συνδυάζουν δύο ή περισσότερους τύπους, με τη σύνθεση να πραγματοποιείται υπό τρεις συνθήκες:

- α) Όταν πραγματοποιούνται προσθήκες διαφορετικού τύπου σε υπάρχον κτίριο.
- β) Όταν γίνονται επεμβάσεις σε υπάρχον κτίριο, με στόχο τη διαφοροποίηση του αρχικού τύπου.
- γ) Όταν διαφορετικοί τύποι κτιρίων συγχωνεύονται σε ένα ενιαίο σύνολο.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνθέσεων είναι τα **Κλωστήρια Αττικής** και η **Πειραιϊκή Πατραϊκή**, που ύστερα από προσθήκες κατατάσσονται στα σύνθετα κτίρια⁵⁰.

Οι **προβληματικές περιπτώσεις** αποτελούν ιδιαίτερη τυπολογική κατηγορία που εμφανίζεται σπάνια στην Ελλάδα. Παρότι παρουσιάζουν ομοιότητες με τα σύνθετα κτίρια ως προς το συνδυασμό διαφορετικών τύπων, η βασική τους διαφορά έγκειται στην ασυνέπεια της εφαρμογής τους. Οι όψεις δανείζονται στοιχεία από έναν τύπο, ενώ το κτίριο συνολικά ακολουθεί διαφορετικά τυπολογικά χαρακτηριστικά. Συχνά παρατηρείται μίμηση στοιχείων από διάφορους τύπους χωρίς την πλήρη ενσωμάτωσή τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προβληματικής περίπτωσης είναι η **Νηματουργική Σύρου** (εικ. 30). Το αρχικό κτίριο, κατασκευασμένο το 1967, παρουσιάζει παραδοσιακό χαρακτήρα, ενώ η προσθήκη του 1973, που επεκτείνει τον χώρο παραγωγής, μιμείται τη μορφή της στέγης του αρχικού κτιρίου, χωρίς όμως να διατηρεί άλλα στοιχεία του. Η επέκταση αυτή δεν ανήκει σε κανένα τυπολογικό τύπο, αλλά χρησιμοποιεί μεμονωμένα χαρακτηριστικά διαφορετικών τύπων.

30. Νηματουργική Σύρου, 1967

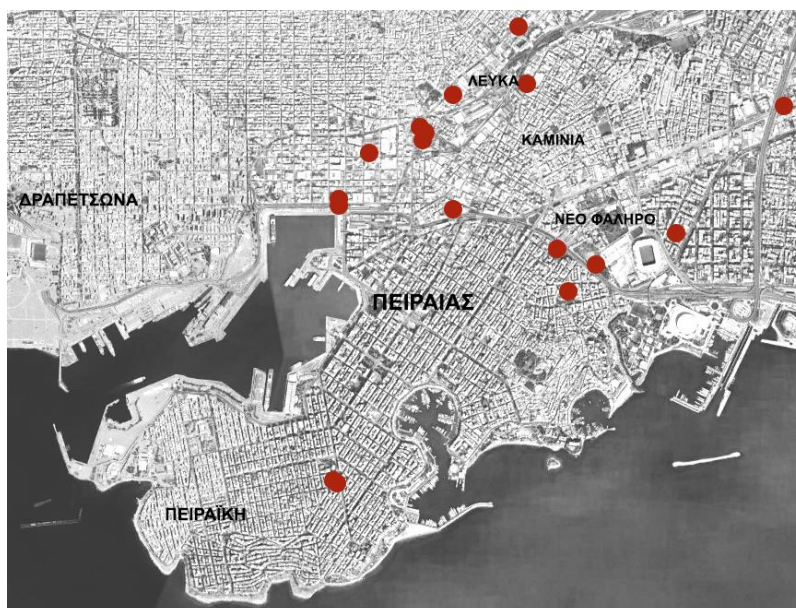
49 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία
50 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Οι παραπάνω περιγραφές και τα διαγράμματα που συνοδεύουν τους τύπους αφορούν τον «μέσο» τύπο εργοστασίων. Ωστόσο, είναι σύνηθες εργοστάσια του ίδιου τύπου να παρουσιάζουν αποκλίσεις, καθώς προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες λειτουργικές ανάγκες τους. Η μετάβαση από έναν τύπο σε άλλον πραγματοποιείται σταδιακά, ως φυσική εξέλιξη της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στον χρόνο.

Η χρονολογική διαδοχή ξεκινά με το παραδοσιακό κτίριο (1870-1910) και συνεχίζεται με το οδοντωτό κτίριο (1880-1935). Στην περίοδο οικονομικής ανάπτυξης (1910-1920), εμφανίζεται το μνημειακό κτίριο, το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το περιβάλλον και εκφράζει τη βιομηχανική πρόοδο της εποχής. Κατά τις δεκαετίες που ακολουθούν, η τεχνολογική εξέλιξη αντικατοπτρίζεται στην αρχιτεκτονική με τύπους όπως το πολύπλοκο κτίριο (1930-1940), το πολυώροφο (1930-1960) και το πλουραλιστικό (1940-1950). Η νέα τάση που εκφράζεται από το κτίριο-κουτί (1960-1985) χαρακτηρίζεται από κλειστούς χώρους και απομόνωση από το περιβάλλον, ενώ ο δομικός σκελετός από σκυρόδεμα σταδιακά αντικαθίσταται από μεταλλικές κατασκευές.

2.3 Τα Κλωστοϋφαντουργεία του Πειραιά

Η εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα ακολουθεί τα μεγάλα αστικά κέντρα. Τα λιμάνια γίνονται πόλοι έλξης βιομηχανιών. Ο Πειραιάς λόγω της γεωπολιτικής του θέσης γίνεται το πρώτο βιομηχανικό κέντρο της Ελλάδας. Οι πρώτες βιομηχανικές εγκαταστάσεις του Πειραιά αναπτύσσονται αρχικά στη Λεύκα, και σταδιακά στο Νέο Φάληρο, κατά μήκος της οδού Πειραιώς και της οδού Θηβών, καθώς και στους προσφυγικούς συνοικισμούς της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου. Η κλωστοϋφαντουργία στον Πειραιά εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα και εξελίσσεται ταχύτατα (εικ. 31). Η ίδρυση ατμοηλεκτρικών σταθμών στο Νέο Φάληρο και το Κερατσίνι ενισχύει περαιτέρω τη βιομηχανική παραγωγή. Η Ηλεκτρική Εταιρία Αθηνών-Πειραιώς, που ιδρύεται το 1894, διαδραματίζει κομβικό ρόλο στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας⁵².

31. Οι κλωστοϋφαντουργίες του Πειραιά

Τα πρώτα Κλωστοϋφαντουργεία της περιοχής χαρακτηρίζονται από απλή μορφολογία. Πρόκειται για λιτά κτίρια με φέρουσα τοιχοποιία και δικλινή οροφή ή συγκροτήματα με οδοντωτή στέγη. Οι όψεις των κτιρίων είναι λευκές, με αυστηρά ορθογώνια παράθυρα τοποθετημένα σε συμμετρική σειρά.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, η αρχιτεκτονική των εργοστασίων διαφοροποιείται. Οπλισμένο σκυρόδεμα και νεοκλασικά στοιχεία ενσωματώνονται στις όψεις τους, προσδίδοντας μια νέα αισθητική⁵³.

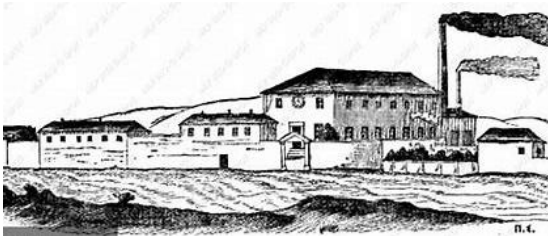
Η πρώτη κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά είναι το μεταξουργείο του Λουκά Ράλλη(εικ. 32), που ιδρύεται το 1844 και λειτουργεί ως το πρώτο ατμοκίνητο εργοστάσιο της πόλης. Στο τέλος του 20ού αιώνα, η τελευταία μονάδα που λειτουργεί είναι η "Αιγαίο" του Καρέλλα, στο Νέο Φάληρο(εικ. 33), που ανήκει στον τύπο του πολυώροφου κτιρίου της δεκαετίας του 1930. Το εργοστάσιο κλείνει το 1990, και το 2011 κρίνεται κατεδαφιστέο.

51 Μπελαβίλας Νίκος, Το τέλος των γιγάντων

52 Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

53 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

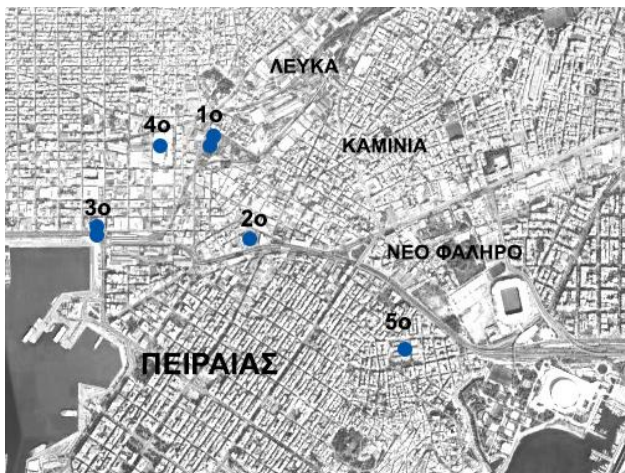
Συνολικά, στον Πειραιά λειτουργούν περισσότερες από 70 μονάδες Κλωστοϋφαντουργίας, νηματουργίας και ταπητουργίας. Η μεγαλύτερη βιομηχανία είναι εκείνη των αδελφών Ρετσίνα, που περιλαμβάνει πέντε εργοστάσια με 1.700 εργαζόμενους και 25.000 ατράκτους. Το παλαιότερο κτίριο της βιομηχανίας, στη Λεύκα, σώζεται μέχρι σήμερα. Αποτελεί σύνθετο τύπο κτιρίου, συνδυάζοντας χαρακτηριστικά οδοντωτού, παραδοσιακού και πολύπλοκου τύπου. Το πιο πρόσφατο εργοστάσιο του Πειραιά είναι της Πειραιϊκής Πατραϊκής(εικ. 35), που κατασκευάζεται το 1939. Πρόκειται για μνημειακό τύπο κτιρίου, κατασκευασμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα⁵⁴.

32. Μεταουργείο Λουκά Ράλλη

33. Υφαντουργία Αιγαίων Α.Ε., Νέο Φάληρο

34. Χωροθέτηση των πέντε εργοστασίων Ρετσίνα

35. Η Πειραιϊκή-Πατραϊκή στον Πειραιά, 1939

⁵⁴ Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

Η μικρασιατική καταστροφή του 1922 οδηγεί σε αύξηση του πληθυσμού του Πειραιά. Οι πρόσφυγες εγκαθίστανται σε συνοικίες όπως η Δραπετσώνα, τα Ταμπούρια, η Νέα Κοκκινιά, ο Άγιος Ιωάννης Ρέντης και το Νέο Φάληρο. Οι γυναίκες απασχολούνται κυρίως στην κλωστοϋφαντουργία, γεγονός που ενισχύει την ανάπτυξη του κλάδου⁵⁵.

Η ταπητουργία, ανύπαρκτη έως τότε, αναπτύσσεται χάρη στους Μικρασιάτες. Στη Δραπετσώνα λειτουργούν συνολικά 18 ταπητουργίες⁵⁶. Οι συνθήκες εργασίας είναι εξοντωτικές, με τα ημερομίσθια των γυναικών να ανέρχονται μόλις στο μισό από εκείνων των ανδρών, ενώ στην ταπητουργία είναι ακόμη χαμηλότερα, γεγονός που οδηγεί γρήγορα στην κατάρρευση του κλάδου⁵⁷.

Καταγεγραμμένες μονάδες Κλωστοϋφαντουργίας στον Πειραιά:

- Κλωστοϋφαντουργία Ρετσίνα (5 εργοστάσια)
- Μεταουργείο Λουκά Ράλλη
- Μεταουργία αδελφών Πανάγου (2 εργοστάσια)
- Νηματουργείο Φουστάνου
- Υφαντουργία "Αιγαίον"
- Καναβουργείο Δεσύλλα

55 Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά

56 Λεοντίδου Λίλα, Πόλεις της Σιωπής

57 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

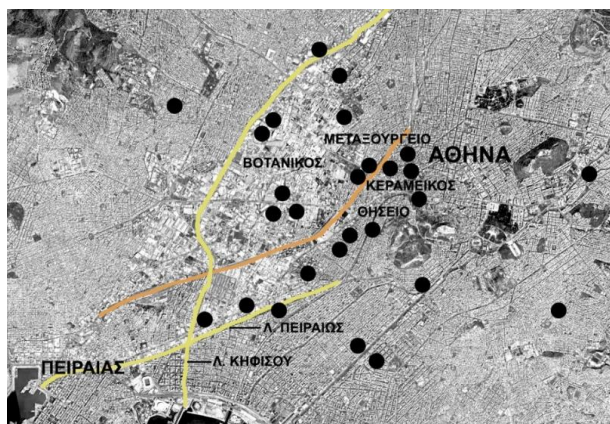
2.4 Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αθήνας

Η Αθήνα γίνεται βιομηχανικό κέντρο από το 1880. Συγκεντρώνει εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες και όλες τις κρατικές υπηρεσίες. Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης αυξάνει την αστικοποίηση και τον πληθυσμό της⁵⁸.

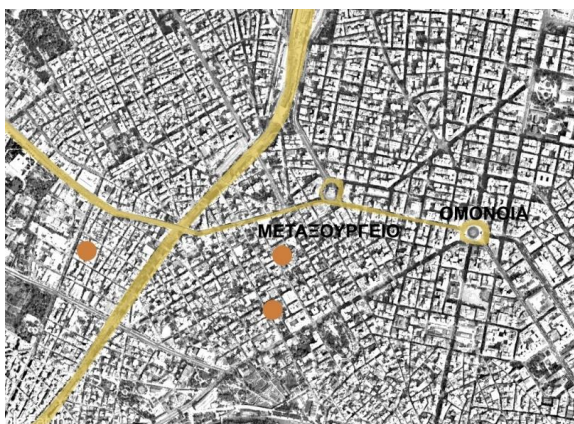
Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Αθήνας αναπτύσσονται κατά μήκος βασικών οδικών αρτηριών, οι οποίες λειτουργούν ως κεντρικοί άξονες της βιομηχανικής τους ανάπτυξης (εικ. 36). Οι οδοί Πειραιώς, Αθηνών και η λεωφόρος Κηφισού αποτελούν κομβικά σημεία για την εγκατάσταση των βιομηχανικών μονάδων Κλωστοϋφαντουργίας. Οι σημαντικότερες βιομηχανικές ζώνες της Αθήνας εντοπίζονται στις περιοχές του Βοτανικού, του Κεραμεικού και του Θησείου, όπου δημιουργούνται ισχυροί πυρήνες παραγωγής.

Οι κλωστοϋφαντουργίες της πόλης οργανώνονται σε ομάδες, βάσει του παραγόμενου προϊόντος. Τα μεταξουργεία της Αθήνας εδρεύουν στην περιοχή που αργότερα αποκτά την ονομασία «Μεταξουργείο» (εικ. 37), υποδηλώνοντας τον σημαντικό ρόλο της στη συγκεκριμένη βιομηχανική δραστηριότητα.

Στο Θησείο, η βιομηχανική δραστηριότητα περιλαμβάνει τη συγκέντρωση των δύο πιλοποιείων της Αθήνας, ενώ στον Βοτανικό λειτουργούν σημαντικές μονάδες υφαντουργίας. Οι περιοχές αυτές σχηματίζουν ένα δίκτυο βιομηχανικών δραστηριοτήτων, το οποίο ενισχύει την οικονομική ανάπτυξη και την παραγωγική δυναμική της πόλης, καθιστώντας την Αθήνα κέντρο κλωστοϋφαντουργικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή⁵⁹.

36. Χωροθέτηση των Κλωστοϋφαντουργείων της Αθήνας

37. Τα Μεταξουργεία στην περιοχή του Μεταξουργείου

58 Μπελαβίλας, Το τέλος των γιγάντων

59 Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής στο www.vidarchives.gr

2.5 Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Νέας Ιωνίας

Καθοριστικοί παράγοντες για την ανάπτυξη των κλωστοϋφαντουργείων στα βόρεια της Αθήνας από τα Πατήσια ως τη Νέα Ιωνία, υπήρξε το ρέμα του Ποδονίφτη και οι παραπόταμοι του, η εγγύτητα με την Αθήνα και η σιδηροδρομική σύνδεση. Ακόμα σημαντική υπήρξε και η εγγύτητα της περιοχής με πηγές παραγωγής πρώτων υλών όπως βαμβάκι και μαλλι⁶⁰.

Οι πρώτες κλωστοϋφαντουργίες στα βόρεια της Αθήνας είναι η Εριουργία Βεζανή και Σελά, που ιδρύεται το 1882 (μετέπειτα Υφαντουργείο Δρακόπουλου), καθώς και η Ελληνική Εριουργία του Κυρκίνη, που ιδρύονται στα Πατήσια το 1908. Η Ελληνική Εριουργία (εικ. 38) λειτουργεί πριν την έλευση των προσφύγων στην περιοχή. Ο Νικόλαος Κυρκίνης, ο κύριος μέτοχος της Εριουργίας, αργότερα ιδρύει στον Περισσό εργοστάσιο Μεταξουργίας κοντά στο ρέμα Περισσοῦ. Στο συγκρότημα(εικ. 39) προστίθενται επιπλέον κτίρια, όπως βαφείο, φινιριστήριο, κλωστήριο, καθώς και υποστηρικτικές βιοτεχνίες (π.χ. ξυλουργείο, σιδηρουργείο).

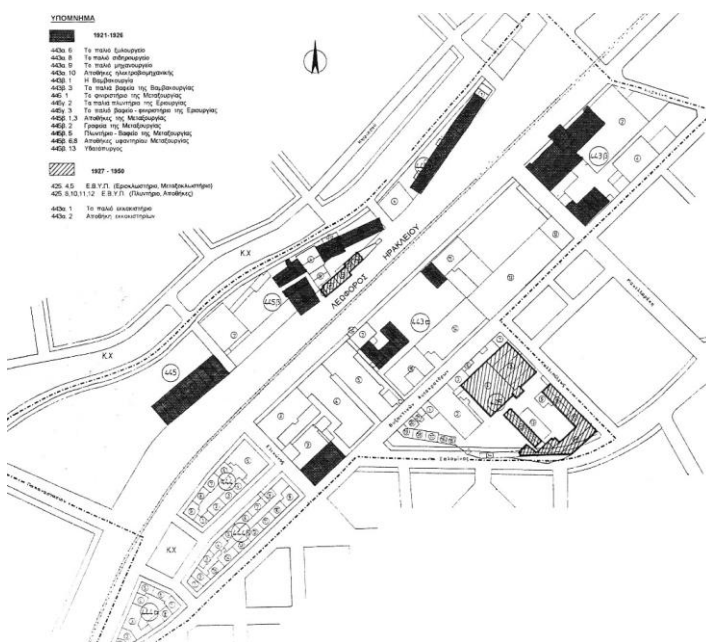
Το συγκρότημα της Ελληνικής Εριουργίας αποτελεί τη βάση της βιομηχανικής περιοχής του Περισσοῦ. Σε αυτήν προστίθεται το μνημειώδες τριώροφο συγκρότημα της Βαμβακουργίας (εικ. 40), το οποίο διατηρεί κλασικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά⁶¹. Παρά την ακμή του συγκροτήματος, οι οικονομικές δυσχέρειες το οδηγούν σε σταδιακή κατάρρευση και οριστικό κλείσιμο μεταξύ 1956-1958. Το πλυντήριο και το βαφείο της Εριουργίας (εικ. 41) διασώζονται και προγραμματίζεται η ένταξή τους στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς.

38. Η Ελληνική Εριουργία στα Πατήσια, αρχές 20ου αιώνα

40. Το κτίριο της Βαμβακουργίας, 2024

39. Οι εγκαταστάσεις του Περισσοῦ, τοπογραφικό 1985

⁶⁰ Βογιατζόγλου Ο., <<Βιομηχανική Κληρονομιά και Ιστορική Ταυτότητα – Νέα Ιωνία>>, Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου

⁶¹ Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

41. Το πλυντήριο της Εριουργίας, τμήμα που διασώζεται, 2024

Η Νέα Ιωνία συγκροτείται το 1923 στην περιοχή που αρχικά ονομάζεται Ποδαράδες, αποτελώντας έναν από τους πρώτους εργατικούς συνοικισμούς της Αττικής. Στην περιοχή εγκαθίστανται 650 οικογένειες ταπητουργών από τη Μικρά Ασία, οι οποίες φέρνουν την παράδοση της ταπητουργίας από τη Σπάρτη της Πισιδίας, γνωστό κέντρο ταπητουργίας στη Μικρά Ασία. Η περιοχή μετονομάζεται διαδοχικά σε Νέα Πισιδία και, αργότερα, σε Νέα Ιωνία. Έως το 1930 καταγράφονται 3.864 κατοικίες.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) παραχωρεί οικόπεδα για βιομηχανική χρήση στην Ελευθερούπολη, όπου ξεκινούν να λειτουργούν οι πρώτες ταπητουργίες⁶². Το 1929 λειτουργούν ήδη 28 ταπητουργίες, καθιστώντας τη Νέα Ιωνία Κέντρο Ταπητουργίας. Η ταπητουργία χαρακτηρίζεται ως εθνική βιομηχανία, χάρη στη χρήση εγχώριων πρώτων υλών⁶³. Ωστόσο, από το 1930, η εισαγωγή βιομηχανικών ταπήτων οδηγεί στη μείωση της παραγωγής, προκαλώντας το κλείσιμο των ταπητουργιών. Τη θέση τους καταλαμβάνουν Κλωστοϋφαντουργεία, ενώ η εργατικότητα των προσφύγων συμβάλλει στη μετατροπή της Νέας Ιωνίας σε σημαντικό κέντρο Κλωστοϋφαντουργίας⁶⁴.

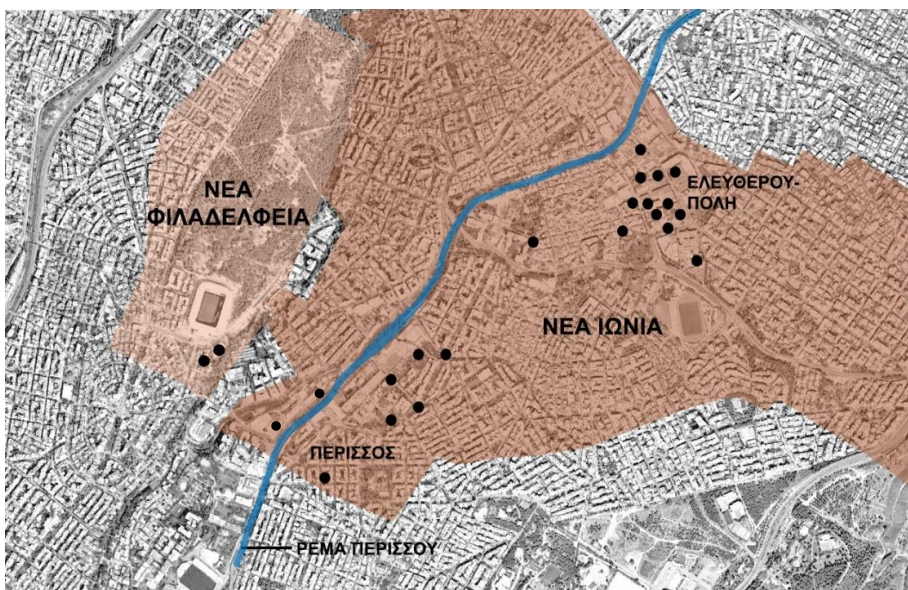
Η Ελευθερούπολη και ο Περισσός εξελίσσονται σε σημαντικές περιοχές ανάπτυξης της Κλωστοϋφαντουργίας, με το ρέμα του Ποδονίφτη και την εγγύτητα με την Αθήνα να προσδίδουν στην περιοχή ιδιαίτερη αξία. Κατά μήκος του ρέματος εγκαθίστανται τα πρώτα υδροκίνητα εργοστάσια, ενώ διαμορφώνονται οι βιομηχανικές περιοχές της Ελευθερούπολης, του Περισσού και της Νέας Φιλαδέλφειας (εικ. 42).

Στη Νέα Ιωνία οι βιομηχανικές ζώνες διακρίνονται σε δύο: η πρώτη βρίσκεται στον Περισσό και περιλαμβάνει τις βιομηχανίες του Νικολάου Κυρκίνη, ενώ η δεύτερη, στην Ελευθερούπολη, αποτελείται από βιομηχανίες προσφύγων της Μικράς Ασίας. Εκτός από τις ζώνες αυτές, ξεχωριστά λειτουργούν οι ιστορικές ταπητουργίες «Ανατολική» και «Ελληνική» (εικ. 43). Σήμερα, από αυτές διασώζεται μόνο η καμινάδα της Ελληνικής Ταπητουργίας. Οι σημαντικότερες βιομηχανίες της Ελευθερούπολης περιλαμβάνουν τη «Μουταλάσκη», την «Αθηνά», την «Τρία Άλφα», την «Ιωνική» και την «Ελληνίς».

62 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

63 Βογιατζόγλου Ο., <<Βιομηχανική Κληρονομιά και Ιστορική Ταυτότητα – Νέα Ιωνία>>, Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου

64 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

42. Οι κλωστοϋφαντουργίες της Νέας Ιωνίας

43. Οι βιομηχανικές ζώνες της Νέας Ιωνίας

Το ιστορικό συγκρότημα της Ελληνικής Εριουργίας(εικ. 44), κλείνει όλα τα εργοστάσια έπειτα από οικονομικές δυσκολίες ανάμεσα στο 1956-1958. Σήμερα τα περισσότερα κτίρια είναι εγκαταλελειμμένα. Το υφαντήριο της Μεταουργίας, ένα από τα ιδιαίτερα βιομηχανικά κτίρια της περιοχής, κατεδαφίζεται και κατασκευάζεται το νέο κτίριο που στεγάζει το «Σπίτι του Λαού». Το παλιό κτίριο του πλυντηρίου και του βαφείου της Εριουργίας διασώζεται και πρόκειται να χαρακτηριστεί ως μνημείο⁶⁵. Το σημαντικότερο αρχιτεκτονικά κτίριο είναι το συγκρότημα της Βαμβαουργίας. Ένα μνημειώδες τριώροφο κτίριο, συμμετρικό, με στοιχεία κλασικής αρχιτεκτονικής. Το 1994, γίνεται αποκατάσταση του κτιρίου και σήμερα οι χώροι του έχουν νέες χρήσεις. Σήμερα η βιομηχανική περιοχή του Περισσοῦ στο μεγαλύτερο μέρος της, έχει την εικόνα μιας υποβαθμισμένης περιοχής με εγκαταλελειμμένα εργοστάσια⁶⁶.

65 ηλεκτρονική πηγή: εφημερίδα Ναυτεμπορική, www.naftemporiki.gr, 14 Οκτ. 2024

66 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

44. Το κτίριο της Ελληνικής Εριουργίας

Οι σημαντικότερες κλωστοϋφαντουργίες του Περισού είναι:

- Ελληνική Βιομηχανία υφαντουργικών προϊόντων ΕΒΥΠ και ΕΡΙΟΤΕΚ
- Βαμβακουργία του Κυρκίνη
- Ελληνική Εριουργία
- Πλυντήριο Ελληνικής Εριουργίας
- Ελληνική Μεταξουργία
- Εριουργία Μποδοσάκη – Εκκοκιστήρια Νέας Ιωνίας
- Θέρμης ΑΒΕ
- Κλωστοϋφαντουργία ΓΚΡΕΚΟΤΕΞ
- COLUMBIA

Το πρώτο υφαντουργείο της Ελευθερούπολης, κατασκευάζεται από τους αδελφούς Σινάνογλου το 1929, με την επωνυμία «Υφαντουργία Σινάνογλου», το 1939 μετονομάζεται σε «Κλωστοϋφαντήρια Σινάνογλου» και το 1947 σε «Κλωστοϋφαντήρια Αθηνά». Το 1989 αγοράζεται από την εταιρία «Σακαλίδης» και λειτουργεί ως σήμερα(εικ. 45). Το κτίριο και ο εξοπλισμός της βιομηχανίας διατηρούνται⁶⁷.

Σταδιακά αναπτύσσονται και οι υπόλοιπες κλωστοϋφαντουργίες, όπως η «Εριουργία Τρία Άλφα Α.Ε.» μεταξύ 1926-1930(εικ. 46), η «Ελληνίς» το 1935, η «Ιωνική Υφαντουργία Α.Ε.» το 1949 (εικ. 47,48) και άλλες. Οι περισσότερες ξεκίνησαν από μικρές βιοτεχνίες και εξελίχθηκαν σε μεγάλες βιομηχανίες στην πορεία του χρόνου.

Η σημερινή εικόνα της βιομηχανικής περιοχής της Ελευθερούπολης είναι εντελώς διαφορετική. Από τις 98 μονάδες που λειτουργούν, το μεγαλύτερο ποσοστό αφορά βιοτεχνίες, ενώ οι βιομηχανίες είναι ελάχιστες. Νέοι βιομηχανικοί κλάδοι έχουν εισαχθεί, καθώς πλέον η κλωστοϋφαντουργία αφορά μόλις το 44,9% των ενεργών μονάδων. Στα κτίρια των πρώην κλωστοϋφαντουργείων λειτουργούν βιοτεχνίες, μηχανουργία και συνεργεία, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις κτίρια έχουν κατεδαφιστεί και στη θέση τους έχουν κατασκευαστεί νέα κτίρια.

⁶⁷ Γιώργος Μαυράκης, ΥΦΑΝΤΗΡΙΑ ΣΙΝΑΝΟΓΛΟΥ, ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΘΗΝΑ, στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2021_01_804)

Οι σημαντικότερες κλωστοϋφαντουργίες της Ελευθερούπολης είναι:

- Η υφαντουργική Εταιρεία Μουταλάσκη
- Η Υφαντουργία Σινάνογλου
- Η Εριουργία Εφραίμογλου-Στύλογλου
- Η Ιωνική Υφαντουργία
- Το εργοστάσιο «Ελληνίς»
- Οι ταπητουργίες Μποστανζόγλου, Δουρμούσογλου
- Η Ταπητουργία «Σπάρταλης»

45. Υφαντήρια Σινάνογλου, μετέπειτα Κλωστοϋφαντήρια Αθηνά, μετέπειτα Σακαλίδης

46. Η Εριουργία Τρία Άλφα στην Ελευθερούπολη

47. Ιωνική Υφαντουργία, Νέα Ιωνία, 1950

48. Η Ιωνική Υφαντουργία σήμερα

Οι κλωστοϋφαντουργικές εγκαταστάσεις της Νέας Ιωνίας κατατάσσονται σε τέσσερις τυπολογικές και χρονολογικές κατηγορίες, οι οποίες αντικατοπτρίζουν την αρχιτεκτονική εξέλιξη και τις λειτουργικές απαιτήσεις κάθε περιόδου.

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα «παραδοσιακά» κτίρια της περιόδου 1924-1928. Τα κτίρια αυτά είναι κυρίως μονώροφα, διαθέτουν ορθογωνική κάτοψη και χαρακτηρίζονται από δίρριχτες ή τετράρριχτες ξύλινες στέγες, καλυμμένες με κεραμοσκεπή. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα Κλωστοϋφαντουργεία «Τρία Άλφα», «Ιορδανίδη», «Μποσταντζόγλου», καθώς και οι ταπητουργίες «Δουρμούσογλου» και «Πεσματζόγλου». Ορισμένα κτίρια αυτής της περιόδου είναι διώροφα, καθώς προκύπτουν από την προσθήκη ορόφου σε παλαιότερες κατασκευές, όπως στην περίπτωση του «Τρία Άλφα» και της αποθήκης της Μεταξουργίας στον Περισό.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα κλωστοϋφαντουργικά κτίρια της περιόδου 1927-1950, τα οποία διακρίνονται από την υιοθέτηση της οδοντωτής στέγης. Πρόκειται για ογκώδη κτίρια, κατασκευασμένα από οπλισμένο σκυρόδεμα, που ανταποκρίνονται στις ανάγκες για αυξημένη αντοχή και φωτισμό. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα συγκροτήματα «Μουταλάσκη», «Αθηνά», «Ελληνίς» και «Ιωνική».

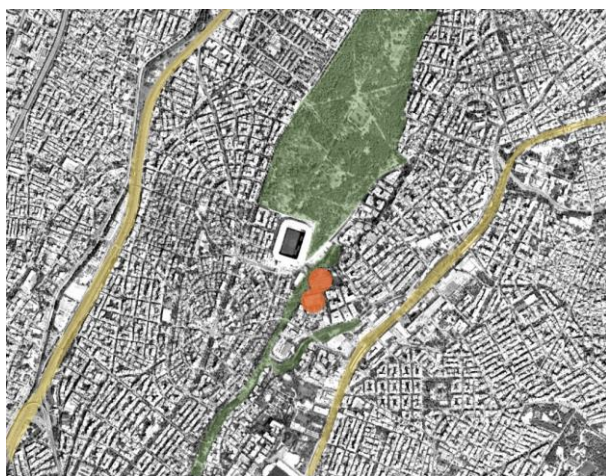
Στην τρίτη κατηγορία κατατάσσονται κτίρια που χρονολογούνται πριν από το 1950, τα οποία είναι είτε μονώροφα είτε διώροφα. Τα κτίρια αυτά έχουν ορθογωνική κάτοψη, επίπεδη στέγη και ρυθμικά ανοίγματα, που εξασφαλίζουν τη λειτουργικότητα και την αισθητική τους ισορροπία. Τα χαρακτηριστικά αυτά παρατηρούνται στα συγκροτήματα του «Ελληνίς» και του «Πεσματζόγλου».

Η τέταρτη κατηγορία περιλαμβάνει νεότερα κτίρια, που κατασκευάζονται μετά το 1950. Τα κτίρια αυτά δημιουργούνται είτε ως επεκτάσεις υπαρχόντων βιομηχανικών συγκροτημάτων είτε αντικαθιστούν παλαιότερες εγκαταστάσεις. Παραδείγματα αυτής της κατηγορίας βρίσκονται στα συγκροτήματα «Αθηνά», «Τρία Άλφα» και «Ελληνίς»⁶⁸.

2.6 Τα Κλωστοϋφαντουργεία της Νέας Φιλαδέλφειας

Στα όρια της Νέας Ιωνίας με τη Νέα Φιλαδέλφεια, κοντά στο Στάδιο της Νέας Φιλαδέλφειας, διαμορφώνονται δύο σημαντικές κλωστοϋφαντουργικές μονάδες, η Μπριτάνια και η Βαμβακουργιά Νέας Φιλαδέλφειας (εικ. 49)⁶⁸.

Η **Μπριτάνια**, η μεγαλύτερη από τις δύο, ιδρύεται το 1931 από την αγγλική εταιρεία Crossland Moor & Co με την επωνυμία «Britannia Αγγλική Εριουργία εν Ελλάδι Α.Ε.», με έδρα το Μάντσεστερ (εικ. 50,51). Ο βιομηχανικός εξοπλισμός εισάγεται από την Αγγλία, ενώ το εργατικό δυναμικό αποτελείται κυρίως από Μικρασιάτες πρόσφυγες, το 60 τις εκατό αυτών είναι νεαρά κορίτσια. Η επιδεξιότητα των εργατριών υπερβαίνει τις επιδόσεις του αντίστοιχου εργοστασίου στη Βρετανία. Η βιομηχανία καταφέρνει να αντεπεξέλθει στις οικονομικές δυσκολίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, συνεχίζοντας τη λειτουργία της έως το 2007, όταν κλείνει οριστικά⁶⁹. Η κατασκευή του κτιρίου βασίζεται στο οπλισμένο σκυρόδεμα και χαρακτηρίζεται από την περίπλοκη οργάνωση των χώρων, οι οποίοι αναπτύσσονται σε διαφορετικά επίπεδα. Το κτίριο εντάσσεται στα πολύπλοκα βιομηχανικά συγκροτήματα, καθώς συνδυάζει οδοντωτή και επίπεδη στέγη⁷⁰.

49. Οι Κλωστοϋφαντουργίες της Νέας Φιλαδέλφειας

50. Η Εριουργία Μπριτάννια από ψηλά, 2018

68 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

69 Δήμος Νέας Φιλαδέλφειας, Νέας Χαλκηδόνας, διαθέσιμο στο: <https://dimosfx.gr/viomixaniki-klironomia>

51. Η πρόσοψη της Μπριτάννια σήμερα, 2018

Κοντά στη Μπριτάνια, το 1935, ιδρύεται η **Βαμβακουργία Νέας Φιλαδέλφειας** από την εταιρεία «Ελληνικά Κλωστήρια Αδελφών Τεγόπουλου Α.Ε.». Ο εξοπλισμός της προέρχεται από τη Γερμανία. Το κτίριο διακρίνεται για την πολυτέλειά του, τον πλούσιο φωτισμό και τους ιδιαίτερα φροντισμένους κήπους του. Αποτελεί το πρώτο εργοστάσιο στην Ελλάδα που εισάγει την εφαρμογή του οκταώρου εργασίας.

Το 1947 μετονομάζεται σε «Βαμβακουργία Νέας Φιλαδέλφειας» (εικ. 52, 53), ενώ μετά το 1957 περιέρχεται στην ιδιοκτησία της Μπριτάνια. Οι όψεις του εργοστασίου διακρίνονται για την κανονικότητα και την ενσωμάτωση στοιχείων του μοντερνιστικού ρεύματος, ενισχύοντας την αισθητική του κτιρίου και τονίζοντας τη σύνδεσή του με τη βιομηχανική αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου⁷¹.

52. Βαμβακουργία Νέας Φιλαδέλφειας, 2015

53. Η Βαμβακουργία Νέας Φιλαδέλφειας σήμερα

71 Δήμος Νέας Φιλαδέλφειας, Νέας Χαλκηδόνας, διαθέσιμο στο: <https://dimosfx.gr/viomixaniki-klironomia>

2.7 Τα Κλωστοϋφαντουργεία του Λαυρίου

Η βιομηχανική περιοχή του Λαυρίου διαμορφώνεται με την ίδρυση των Κλωστηρίων Λαυρίου, της Υφαντουργίας Αιγαίων και της Γαλλικής Εταιρείας, η οποία εμφανίζεται μεταγενέστερα, το 1875. Οι κλωστοϋφαντουργίες της περιοχής (εικ. 54) αποτελούν σημαντικά βιομηχανικά κέντρα της εποχής τους, τα οποία ωστόσο έχουν εγκαταλειφθεί.

Η βιομηχανία **Κλωστήρια Λαυρίου** ιδρύεται το 1939 από τους αδελφούς Αμπάζογλου. Το εργοστάσιο αλλάζει ιδιοκτήτες αρκετές φορές έως το 1991, οπότε κλείνει οριστικά λόγω οικονομικών δυσχερειών⁷². Το εργοστάσιο παρήγαγε βαμβακερά νήματα και εριονήματα. Απασχολούσε 200 εργαζόμενους⁷³. Τα Κλωστήρια Λαυρίου αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση βιομηχανικού κτιρίου χωρίς ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα. Το κέλυφος σχεδιάζεται αποκλειστικά για να καλύψει τις λειτουργικές ανάγκες του εργοστασίου, χωρίς να ενσωματώνει αισθητικά ή στιλιστικά στοιχεία (εικ. 55).

Τα ανοίγματα τοποθετούνται σε απλή, γραμμική διάταξη, ενώ η χωροθέτηση των όγκων φαίνεται να είναι τυχαία. Το κτίριο διοίκησης δεν ξεχωρίζει αισθητικά, μοιάζοντας περισσότερο με ένα τυπικό λαϊκό σπίτι της εποχής (εικ. 56). Το σύνολο εντάσσεται στην κατηγορία των πολύπλοκων κτιρίων, λόγω της ανοργάνωτης διάταξης των επιμέρους τμημάτων. Σήμερα το κτίριο είναι εγκαταλελειμμένο και δεν έχει γίνει καμία ενέργεια συντήρησης ή αποκατάστασης(εικ. 57).

54. Τα Κλωστοϋφαντουργεία Λαυρίου

55. Τα κλωστήρια Λαυρίου

56. Κτίριο Διοίκησης των Κλωστηρίων

57. Τα κλωστήρια Λαυρίου σήμερα

72 Ιστοσελίδα Λαυρεωτική, διαθέσιμο στο: www.Lavreotiki.gr

73 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr).

74 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Η **Υφαντουργία Αιγαίων Α.Ε.** ιδρύεται από την οικογένεια Καρέλλα το 1955, αποτελώντας ένα από τα πέντε εργοστάσια της εταιρείας. Η μονάδα απασχολεί περίπου 450 εργαζόμενους, ενώ διακόπτει τη λειτουργία της το 1990 (εικ. 58, 59). Μορφολογικά, το εργοστάσιο εντάσσεται σε σύνθετο τύπο βιομηχανικού κτιρίου, συνδυάζοντας χαρακτηριστικά του «κτιρίου-κουτί» με στοιχεία πιο πολύπλοκων δομών⁷⁵. Το εργοστάσιο σήμερα είναι ερείπιο και ο εξοπλισμός του δεν διασώζεται⁷⁶.

58. Η κλωστοϋφαντουργία Αιγαίων, Λαύριο

59. Κλωστοϋφαντουργία Αιγαίων, εσωτερικοί χώροι

⁷⁵ Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία
Γιάννης Αρσενιάδης, *ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΑΙΓΑΙΟ [ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ]*, στο Βακαλοπούλου Μ.,
Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, 76 Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής
(www.vidarchives.gr/reports/2021_01_767).

03 |

Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς των Κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής

«Η κοινωνία που δεν σέβεται τα έργα των προηγούμενων γενεών και δεν κατανοεί την αξία τους είναι μια κοινωνία σε παρακμή...δεν είναι ικανή να δημιουργήσει τα δικά της ξεχωριστά έργα...»

Παπαϊωάννου Τάσης, Η αρχιτεκτονική και η πόλη

Εισαγωγή

Οι κλωστοϋφαντουργίες της Αττικής εμφανίζονται και αναπτύσσονται από τις αρχές του 20ού αιώνα, με πρώτους σταθμούς τον Πειραιά και την Αθήνα, ενώ στη συνέχεια επεκτείνονται στη Νέα Ιωνία και το Λαύριο. Ο συγκεκριμένος βιομηχανικός τομέας εξελίσσεται σε έναν από τους πλέον δυναμικούς, γνωρίζοντας σημαντική ανάπτυξη κατά τα μέσα του 20ού αιώνα. Ωστόσο, η εκβιομηχάνιση αφήνει πίσω της κτιριακά κατάλοιπα, τα οποία σταδιακά εγκαταλείπονται. Τα ερειπωμένα αυτά κτίρια δημιουργούν αστικά κενά, προκαλώντας ασυνέχεια στον αστικό ιστό.

Η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς αναδεικνύεται σε κρίσιμο ζήτημα για τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της πολιτισμικής ταυτότητας της πόλης. Οι παρεμβάσεις στα κτίρια αυτά οφείλουν να διατηρούν τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους, εξασφαλίζοντας παράλληλα τη βιώσιμη επανάχρησή τους. Στο κεφάλαιο αυτό διερευνώνται τρόποι διαχείρισης των βιομηχανικών καταλοίπων της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική. Εξετάζονται περιπτώσεις κατεδάφισης, χαρακτηρισμού ως διατηρητέων, αποκατάστασης και επανάχρησης, οι οποίες συνολικά συνθέτουν τη βιομηχανική κληρονομιά του κλάδου.

3.1 Κτίρια που κατεδαφίστηκαν

Η ενότητα "Κτίρια που κατεδαφίστηκαν" εστιάζει σε σημαντικά βιομηχανικά κτίρια της Αττικής, τα οποία, παρά την ιστορική και αρχιτεκτονική τους αξία, δεν διασώθηκαν λόγω έλλειψης συντήρησης ή νέων επεμβάσεων. Αυτή η ενότητα διερευνά την απώλεια της βιομηχανικής κληρονομιάς, παρουσιάζοντας παραδείγματα όπως τα Υφαντήρια Δρακόπουλου, η Ελληνική Μεταξουργία στον Περισσό, και η Υφαντουργία Ελληνίς στη Νέα Ιωνία. Μέσα από τη μελέτη αυτών των περιπτώσεων, αναδεικνύονται οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της κατεδάφισης και η ανάγκη προστασίας της βιομηχανικής μνήμης.

3.1.1 Τα Υφαντήρια Δρακόπουλου

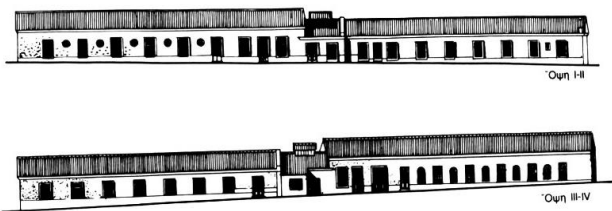
Το εργοστάσιο κατασκευάζεται το 1882 στα Άνω Πατήσια (εικ. 60) και αρχικά λειτουργεί ως Εριουργία της εταιρείας «Σ. Βεζανής και Ν. Σελάς». Το κτίριο αποτελεί τυπικό παράδειγμα παραδοσιακού βιομηχανικού κτιρίου (εικ. 61). Ο ιδρυτής της εταιρείας, Δημήτριος Βεζανής, διαδέχεται ο γιος του, Σωτήριος Βεζανής, ο οποίος αναδεικνύεται σε χαρισματική προσωπικότητα με σπουδές στην Κλωστοϋφαντουργία και τις Πολιτικές Επιστήμες στην Ευρώπη. Ο Σωτήριος Βεζανής πρωτοστατεί στην προώθηση της οκτάωρης εργασίας, της καθιέρωσης της κυριακάτικης αργίας, της υιοθέτησης μέτρων υγιεινής στους χώρους εργασίας και της εισαγωγής κοινωνικών ασφαλίσεων στην Ελλάδα.

Το 1922, το εργοστάσιο εξαγοράζεται από την εταιρεία «Κ. και Α. Δρακόπουλου Ο.Ε.», η οποία συνεχίζει τη λειτουργία του ως Βαμβακουργία. Το 1934, η επιχείρηση μετατρέπεται σε ανώνυμη εταιρεία με την επωνυμία «Υφαντουργείο Κ. & Α. Δρακόπουλου Α.Ε.». Το 1920, δίπλα στο εργοστάσιο, ο Δρακόπουλος κατασκευάζει μία νεοκλασική έπαυλη, ένα βοηθητικό κτίριο και ένα κτίριο γραφείων. Το εργοστάσιο παύει τη λειτουργία του το 1956. Μετά τον θάνατο του Δρακόπουλου, το συγκρότημα και ο περιβάλλων χώρος δωρίζονται στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, σύμφωνα με το κληροδοτήμά του. Το κτίριο του εργοστασίου αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση των πρώτων υφαντήριων, με πλούσια μορφική γλώσσα, ποικιλία ανοιγμάτων, αέτωμα και λεπτομέρειες στις όψεις(εικ. 62,63,64)⁷⁷.

Το 1989, το εργοστάσιο του Δρακόπουλου επί της οδού Πατησίων 354, μαζί με τα παρακείμενα κτίρια και τον κήπο, χαρακτηρίζεται διατηρητέο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁷⁸. Παρά τον χαρακτηρισμό του, το κτίριο παραμένει εγκαταλελειμμένο. Το 2009 εκδίδεται άδεια κατεδάφισης με σκοπό την ανέγερση νέου πολυώροφου κτιρίου με υπόγειο χώρο στάθμευσης. Ωστόσο, η κατεδάφιση διακόπτεται χάρη στην αντίδραση της τοπικής κοινωνίας, η οποία ζητά τη διατήρηση του χώρου ως πάρκου (εικ. 65, 66)⁷⁹. Το εργοστασιακό κτίριο δεν διασώζεται, ενώ πυρκαγιές έχουν προκαλέσει καταστροφές και στα υπόλοιπα κτίρια.

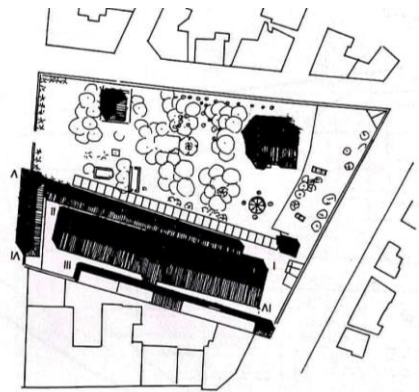
60. Το πάρκο Δρακόπουλου στα Άνω Πατήσια

63. Όψεις εργοστασίου Δρακόπουλου

61. Υφαντήρια Δρακόπουλου από την οδό Πατησίων, τέλη 20^{ου} αιώνα

62. Εργοστάσιο Δρακόπουλου, τοπογραφικό

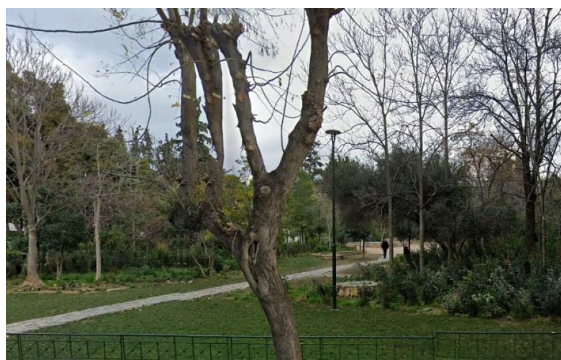
⁷⁷ Σταθάκη Ε., Διαδρομές στη Βιομηχανική πολιτιστική κληρονομιά. Πειραιάς-Νέα Ιωνία, Διπλωματική εργασία

⁷⁸ Όλγα Δάκουρα Βογιατζόγλου, ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ-Περιοδικό Τεχνολογία, τεύχος 9-1999

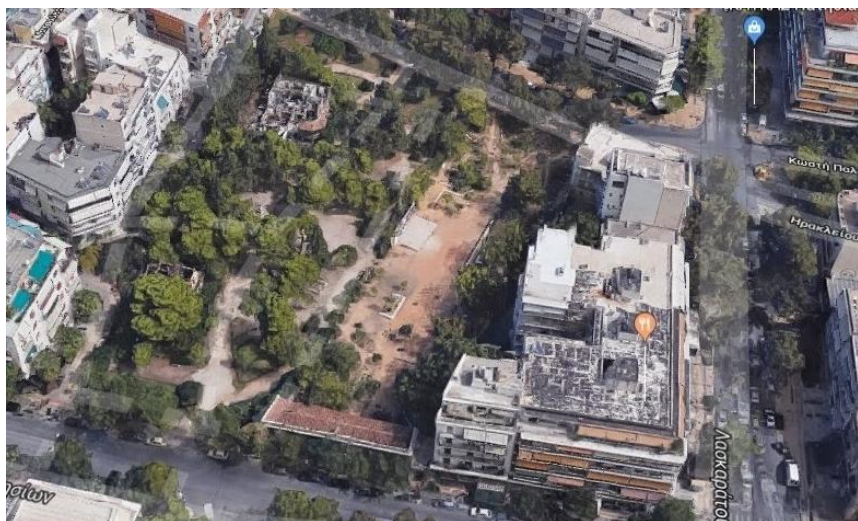
⁷⁹ Γιώργος Μαυράκης, ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΒΕΖΑΝΗ & ΣΕΛΛΑ. ΒΑΜΒΑΚΟΥΡΓΙΑ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_12_834).

64. Όψη κτιρίου γραφείων από την οδό Πατησίων

65. Πάρκο Δρακόπουλου, 2024

66. Το πάρκο Δρακόπουλου από ψηλά, 2024

Το πάρκο Δρακόπουλου εκτείνεται σε έκταση 10 στρεμμάτων και περικλείεται από τις οδούς Πατησίων, Λέλας Πορφύρα, Ηρακλείου και τις πίσω όψεις των πολυκατοικιών της οδού Λασκαράτου. Ο χώρος περιβάλλεται από περίφραξη και περιλαμβάνει πλούσια δενδροκάλυψη με είδη όπως πεύκα, κυπαρίσσια και φοινικόδεντρα. Στον χώρο διασώζονται τρία νεοκλασικά κτίρια, μικρές αρχιτεκτονικές κατασκευές, όπως μία κρήνη (εικ. 67), ένα σιντριβάνι, ένα πήλινο άγαλμα σφίγγας και ένα κιόσκι. Ιδιαίτερη αρχιτεκτονική αξία αποδίδεται στα τρία διασωθέντα κτίρια. Η έπαυλη του Δρακόπουλου (εικ. 68) αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής του 19ου αιώνα, φέροντας κεραμοσκεπή με στοιχεία ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής. Η έπαυλη διαθέτει ημιυπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο και δώμα με δිරριχτή στέγη. Στη νοτιοδυτική πλευρά της, ένας εξαγωνικός πύργος συμπληρώνει τη σύνθεση, ενώ περιβάλλεται από στεγαστό ξύλινο εξώστη.

Τα δύο άλλα κτίρια, το κτίριο γραφείων και ένα βοηθητικό κτίριο (εικ. 69, 70), βρίσκονται στην πλευρά της οδού Πατησίων. Πρόκειται για νεοκλασικά κτίρια με αξονική συμμετρία στις όψεις τους, χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής τυπολογίας.

Η γενικότερη κατάσταση του χώρου, ωστόσο, μαρτυρά εγκατάλειψη. Το εργοστάσιο, το οποίο ανήκε στην κατηγορία των παραδοσιακών εργοστασίων, ήταν μονώροφο με δίρριχτη κεραμοσκεπή. Σήμερα έχει κατεδαφιστεί και ο εξοπλισμός του έχει χαθεί. Τα υπόλοιπα κτίρια έχουν υποστεί σοβαρές καταστροφές, κυρίως λόγω τριών διαδοχικών πυρκαγιών.

Στον περιβάλλοντα χώρο έχει πραγματοποιηθεί αξιοποίηση του πρασίνου με τη δημιουργία μονοπατιών και την κατασκευή παιδικής χαράς, ενισχύοντας τη χρήση του πάρκου ως χώρου αναψυχής και κοινωνικής συνάθροισης⁸⁰.

67. - Η Κρήνη του κήπου
Δρακόπουλου, τέλη 20^{ου} αιώνα

68. - Η Έπαυλη με τον πύργο, τέλη 20^{ου} αιώνα

69. Το Δεύτερο κτίριο, τέλη 20^{ου} αιώνα

70. Το κτίριο γραφείων, από την Πατησίων,
τέλη 20^{ου} αιώνα

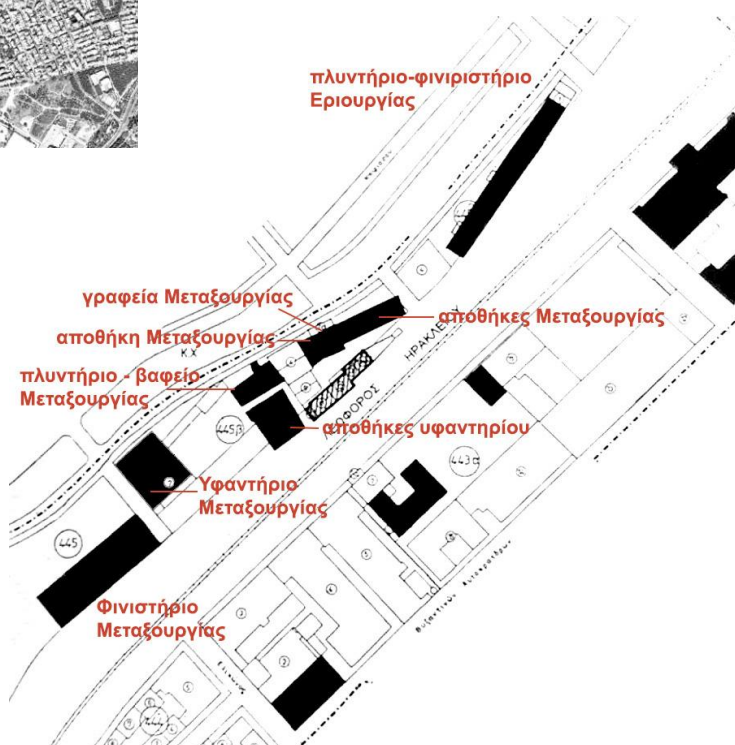
80 Ηλεκτρονική εφημερίδα NEWSBOMB, διαθέσιμο στο: www.newsbomb.gr/ellada/story/570841/ktima-drakopoyloy-mia-akoma-niki-kata-tis-tsimentopoiisis, τ. 28 Μαρτίου 2015

3.1.2 Η Ελληνική Μεταξουργία στον Περισσό

Η κατεδάφιση σημαντικού τμήματος της Ελληνικής Μεταξουργίας στον Περισσό συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα απώλειας βιομηχανικής κληρονομιάς. Η Ελληνική Μεταξουργία, ιδρυθείσα το 1924, αποτελεί μία από τις πλέον σημαντικές βιομηχανικές μονάδες της περιοχής του Περισσοῦ(εικ. 71). Το συγκρότημα χαρακτηρίζεται από σύνθετη τυπολογία, καθώς συνδυάζει στοιχεία παραδοσιακής αρχιτεκτονικής με την οδοντωτή μορφή βιομηχανικών κτιρίων. Η ανέγερση πραγματοποιείται από τον Κυρκίνη, έπειτα από την ολοκλήρωση του συγκροτήματος της Εριουργίας, και περιλαμβάνει τέσσερα κυρίως κτίρια (εικ. 72). Το πρώτο κτίριο, η αποθήκη του υφαντηρίου (εικ. 73), έχει επιμήκη διώροφη μορφή. Η φέρουσα τοιχοποιία του είναι κατασκευασμένη από οπτόπλινθους και φέρει δίρριχτη κεραμοσκεπή. Οι όψεις του κτιρίου ξεχωρίζουν για τα έντονα νεοκλασικά στοιχεία, αποπνέοντας την αισθητική της εποχής.

71. Η Μεταξουργία του Περισσοῦ

72. Τοπογραφικό Μεταξουργίας στον Περισσό, 1985

73. Αποθήκη Υφαντηρίου, κύρια όψη, 1960

Το δεύτερο κτίριο, το κτίριο γραφείων (εικ. 74), κατασκευάζεται σε ορθογώνια κάτοψη με λιθοδομή και τετράρριχτη στέγη. Οι όψεις του διακρίνονται για τη συμμετρική τους διάταξη και τα νεοκλασικά στοιχεία, που υπογραμμίζουν την αρχιτεκτονική του ταυτότητα.

Το τρίτο κτίριο, το πλυντήριο, είναι μονώροφο με δίρριχτη στέγη και ανεγείρεται στη θέση παλαιότερου κτιρίου με τετράρριχτη στέγη (εικ. 75). Κατασκευασμένο από επιχρισμένους οπτόπλινθους, συνδυάζει λειτουργικότητα και βιομηχανική αισθητική. Πίσω από το πλυντήριο βρίσκεται το διώροφο κτίριο της αποθήκης.

Το τέταρτο και σημαντικότερο κτίριο, το υφαντήριο-κλωστήριο της Μεταξουργίας, κατασκευάζεται το 1924 και αποτελεί ένα από τα πλέον αξιόλογα βιομηχανικά κτίρια της περιοχής (εικ. 77). Παρά τη μεγάλη ιστορική και αρχιτεκτονική του αξία, το κτίριο κατεδαφίζεται και στη θέση του ανεγείρεται νέο κτίριο, τα κεντρικά γραφεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, γνωστά ως «Σπίτι του Λαού» (εικ. 78,79).

74. Γραφεία Μεταξουργίας, 1960

75. Το πλυντήριο-βαφείο της Μεταξουργίας, στο βάθος το κτίριο γραφείων, σημερινή όψη

76. Το φινιριστήριο της Μεταξουργίας με την οδοντωτή στέγη, 1960

Από το αρχικό συγκρότημα της Μεταξουργίας διατηρούνται η αποθήκη του υφαντηρίου και το φινιριστήριο (εικ. 76), το οποίο αποτελεί ένα από τα πρώτα βιομηχανικά κτίρια στην Ελλάδα κατασκευασμένα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Κατά μήκος της οδού Ηρακλείου παραμένουν ορισμένα μικρότερα κτίρια, καθώς και ο χαρακτηριστικός υδατόπυργος, υπολείμματα που μαρτυρούν το παρελθόν της περιοχής ως σημαντικού βιομηχανικού κέντρου⁸¹.

77. Το εργοστάσιο της Μεταξουργίας, 1960, σήμερα στο χώρο στεγάζονται τα γραφεία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας

79. Το νέο κτίριο ανάμεσα στα ερείπια της Μεταξουργίας

78. Το Σπίτι του Λαού

81 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

3.1.3 Υφαντουργία Ελληνίς στη Νέα Ιωνία

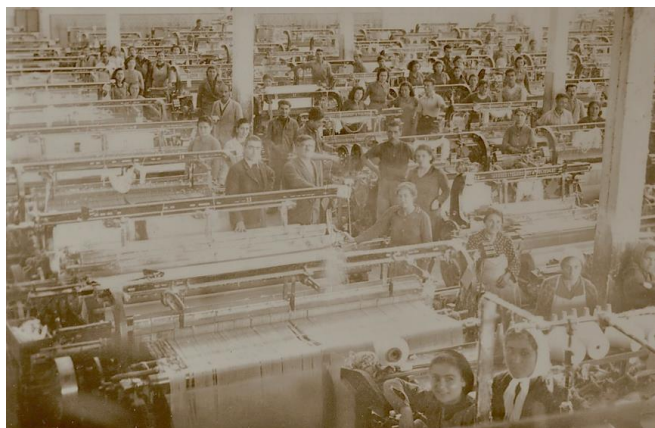
Η εταιρεία «Ελληνίς Α.Ε.» ιδρύεται το 1935 από τους αδελφούς Τσαλίκογλου στην Ελευθερούπολη της Νέας Ιωνίας (εικ. 80). Το οικόπεδο της βιομηχανίας βρίσκεται σε γειτνίαση με την Υφαντουργία Μουταλάσκη, που αργότερα μετονομάζεται σε Πειραϊκή Πατραϊκή και αποτελεί τη μεγαλύτερη υφαντουργική μονάδα της Ελευθερούπολης (εικ. 81). Η «Ελληνίς» λειτουργεί ως κλωστοϋφαντουργία και μηχανουργείο, όπου κατασκευάζονται οι αργαλειοί που χρησιμοποιούνται στο υφαντουργείο (εικ. 82). Στο πλαίσιο της τεχνολογικής της εξέλιξης, η εταιρεία επινοεί τον αυτόματο αργαλειό, για τον οποίο αποκτά δίπλωμα ευρεσιτεχνίας.

80. Υφαντουργία Ελληνίς στη Νέα Ιωνία

81. Τοπογραφικό Ελευθερούπολης, 1985

82. Οι αργαλειοί του Ελληνίς 1940-1944

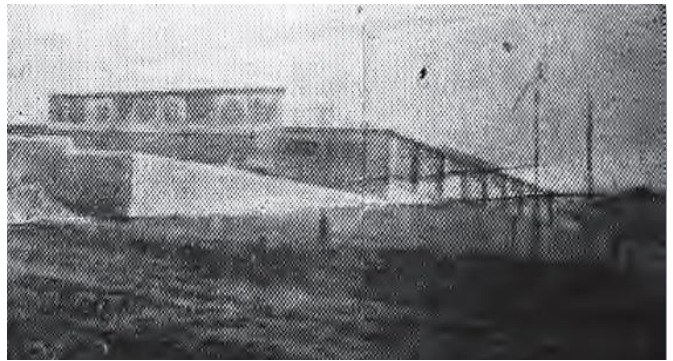
83. Οδοντωτό κτίριο, από την οδό
Ευτέρπης, δεκαετία 1980

Η ιδιαίτερη σχέση μεταξύ ιδιοκτητών και εργαζομένων αποτυπώνεται στην ύπαρξη γιατρού εντός του εργοστασίου, ο οποίος παρέχει φροντίδα τόσο στους εργαζόμενους όσο και στις οικογένειές τους⁸². Το συγκρότημα της «Ελληνίς» αποτελείται από σύνθετο τύπο κτιρίων, συνδυάζοντας στοιχεία παραδοσιακής και βιομηχανικής αρχιτεκτονικής με οδοντωτή μορφή. Μεταξύ 1935 και 1938, ολοκληρώνεται η κατασκευή του πρώτου κτιρίου, το οποίο είναι μονώροφο, παραδοσιακού τύπου, με δίρριχτη στέγη. Το 1945 προστίθεται ένα δεύτερο κτίριο με οδοντωτή στέγη (εικ. 83), η παραδοσιακή κατοικία του ιδιοκτήτη (εικ. 84), καθώς και τα υπόλοιπα βοηθητικά κτίρια της βιομηχανίας (εικ. 85,86).

Η πορεία της «Ελληνίς» αρχίζει να φθίνει από το 1955, και το 1987 η εταιρεία πτωχεύει. Μετά την αλλαγή ιδιοκτησίας, τα κτίρια χρησιμοποιούνται για ένα διάστημα ως βιομηχανία πλαστικών ειδών. Ωστόσο, σήμερα όλα τα κτίρια έχουν κατεδαφιστεί, και στη θέση τους λειτουργεί κατάστημα γνωστής αλυσίδας σούπερ μάρκετ (εικ. 88). Η απώλεια του βιομηχανικού συγκροτήματος της «Ελληνίς» υπογραμμίζει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς της Νέας Ιωνίας⁸³.

84. Κατοικία ιδιοκτήτη, παραδοσιακό κτίριο, δεκαετία 1980

85. Πρόσψη του Ελληνίς, 1937

86. Νεότερα κτίσματα στην οδό Παναγούλη, δεκαετία 1980

87. Το εσωτερικό του εργοστασίου, δεκαετία 1980

88. Το νέο κτίριο στο χώρο του Ελληνίς , 2024

83 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

3.2 Τα διατηρητέα

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος, το πολιτιστικό περιβάλλον και τα μνημεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, όπως τα διατηρητέα κτίρια, τυγχάνουν ιδιαίτερης κρατικής προστασίας. Το κράτος υποχρεούται να θεσπίζει ειδικά νομοθετικά μέτρα που διασφαλίζουν τη διαρκή προστασία και διατήρηση αυτών των στοιχείων. Ο χαρακτηρισμός ενός κτιρίου ή συνόλου ως διατηρητέου βασίζεται στα ιδιαίτερα μορφολογικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του, καθώς και στην ιστορική του σημασία, είτε ως δείγμα επώνυμης αρχιτεκτονικής είτε λόγω της συνεισφοράς του στην ιστορική εξέλιξη.

Η αποκατάσταση και ανάδειξη των διατηρητέων κτιρίων προάγει την πολιτιστική ανάπτυξη και συμβάλλει ουσιαστικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και των επισκεπτών της περιοχής. Ο χαρακτηρισμός ενός κτιρίου ως διατηρητέου ή νεότερου μνημείου γίνεται από τα αρμόδια υπουργεία, όπως το Υπουργείο Ενέργειας και Περιβάλλοντος (ΥΠΕΝ), το Υπουργείο Πολιτισμού, το Υπουργείο Ναυτιλίας και το Υπουργείο Εσωτερικών. Το ΥΠΕΝ, ειδικότερα, προβαίνει στον χαρακτηρισμό βάσει του άρθρου 6 του ΝΟΚ (Ν. 4067/2012), το οποίο ρυθμίζει ζητήματα προστασίας της αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς.

Οι κατηγορίες χαρακτηρισμού περιλαμβάνουν:

- Ολόκληρο το κτίριο ή μέρος αυτού.
- Το κέλυφος του κτιρίου ή συγκεκριμένες όψεις του.
- Στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου του κτιρίου, όπως αυλές ή κρήνες.
- Συγκροτήματα κτιρίων.
- Στοιχεία του πολεοδομικού ιστού, όπως πλατείες και γέφυρες.

Τα κριτήρια που εφαρμόζονται για τον χαρακτηρισμό ενός κτιρίου περιλαμβάνουν:

1. **Αρχιτεκτονική Θεώρηση:** Αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής αξίας, της μορφολογικής ποιότητας και της θέσης του κτιρίου.
2. **Ιστορική Θεώρηση:** Σχέση του κτιρίου με ιστορικά πρόσωπα, γεγονότα ή μνήμες.
3. **Χρηστική Θεώρηση:** Χρήσεις που αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους.
4. **Περιβαλλοντική και Πολεοδομική Θεώρηση:** Ιστορία της πολεοδομικής εξέλιξης και της σχέσης του κτιρίου με το περιβάλλον του.

Τα διατηρητέα βιομηχανικά κτίρια που εξετάζονται παρακάτω αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ιστορικών βιομηχανικών μονάδων της Αττικής. Βιομηχανίες όπως το πρώτο εργοστάσιο των αδελφών Ρετσίνα, η Ελληνική Εριουργία στον Περισσό και η Νηματοργία Φουστάνου στον Πειραιά, αποτέλεσαν σημεία αναφοράς στην ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας και την κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής τους. Παράλληλα, ξεχωρίζουν για την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους, η οποία σε πολλές περιπτώσεις δεν συναντάται πλέον. Παρότι τα κτίρια αυτά έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα, έως σήμερα δεν έχουν υλοποιηθεί ενέργειες για την αποκατάσταση και ανάδειξή τους, γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη για αποτελεσματικότερη διαχείριση της βιομηχανικής μας κληρονομιάς⁸⁴.

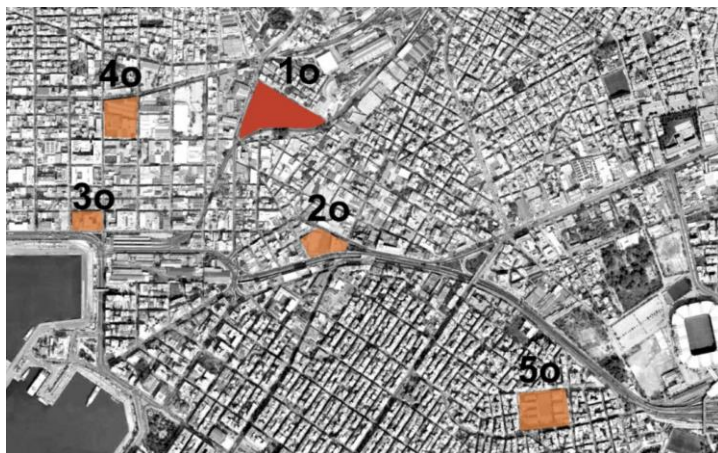
3.2.1 Το κεντρικό εργοστάσιο των αδελφών Ρετσίνα

Το κεντρικό εργοστάσιο της Κλωστοϋφαντουργίας Ρετσίνα ιδρύεται το 1872 στη Λεύκα Πειραιά από τους αδελφούς Ρετσίνα, γιους του εμπόρου και ποτοποιού Γεωργίου Ρετσίνα. Αποτελεί το πρώτο εργοστάσιο της επιχείρησης, ενώ στη συνέχεια η εταιρεία επεκτείνεται σημαντικά, ειδικά κατά την περίοδο 1888-1891, με την αγορά πτωχευμένων εργοστασίων στον Πειραιά. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1890, η εταιρεία κατέχει πέντε εργοστάσια(εικ. 89) στον Πειραιά: το κεντρικό στη Λεύκα, το δεύτερο στη γέφυρα Ιπποδάμειας, το τρίτο στην οδό Ασκληπιού, το τέταρτο στην οδό Αγίου Διονυσίου και το πέμπτο στην οδό Τζαβέλλα στο Νέο Φάληρο. Τα εργοστάσια εξοπλίζονται με πέντε ατμομηχανές, διαθέτουν 25.000 ατράκτους και 440 αργαλειούς, ενώ απασχολούν περίπου 2.000 εργαζόμενους.

Το 1925 λειτουργούν μόνο τρία από τα πέντε εργοστάσια. Κατά την περίοδο 1925-1935, η επιχείρηση προχωρά σε αντικατάσταση της ατμοκίνησης με πετρελαιοκίνηση και πραγματοποιεί επενδύσεις σε κτηριακό και μηχανολογικό εξοπλισμό. Η παραγωγή επικεντρώνεται σε βαμβακερά νήματα και υφάσματα. Στη διάρκεια της Κατοχής, το εργοστάσιο επιτάσσεται, ενώ τον Δεκέμβριο του 1944 τα εργοστάσια της Λεύκας και της οδού Ασκληπιού καταστρέφονται λόγω των μαχών. Το 1955, η επιχείρηση τίθεται σε αναγκαστική διαχείριση, με αποτέλεσμα το κλείσιμο των εργοστασίων στην οδό Ασκληπιού και Τζαβέλλα. Το εργοστάσιο της Λεύκας συνεχίζει να λειτουργεί μέχρι το 1981, με μειωμένο προσωπικό, ενώ οι άλλες εγκαταστάσεις πωλούνται και κατεδαφίζονται⁸⁵.

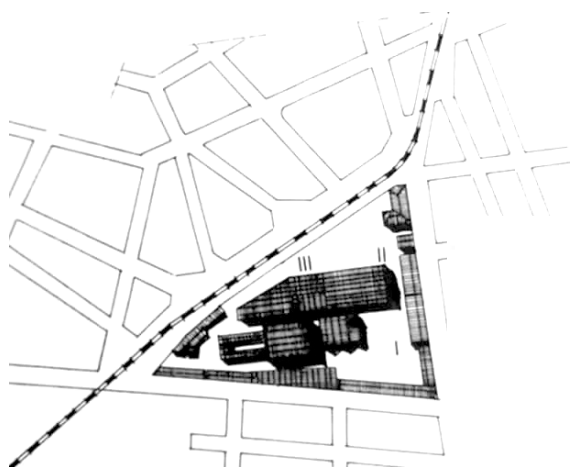
84 Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, διαθέσιμο στο: <https://ypen.gov.gr/chorikos-schediasmos/ktiria/diatiritea>

85 ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΑΝΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ, ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ΗΡΑΚΛΗΣ ΦΑΣΟΥΡΑΚΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΔΑΝΙΗΛ, ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΣΜΑΡΑΓΔΗ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΝΝΙΝΟΣ, ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΕΤΣΙΝΑ 1 ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ, στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_10_902)

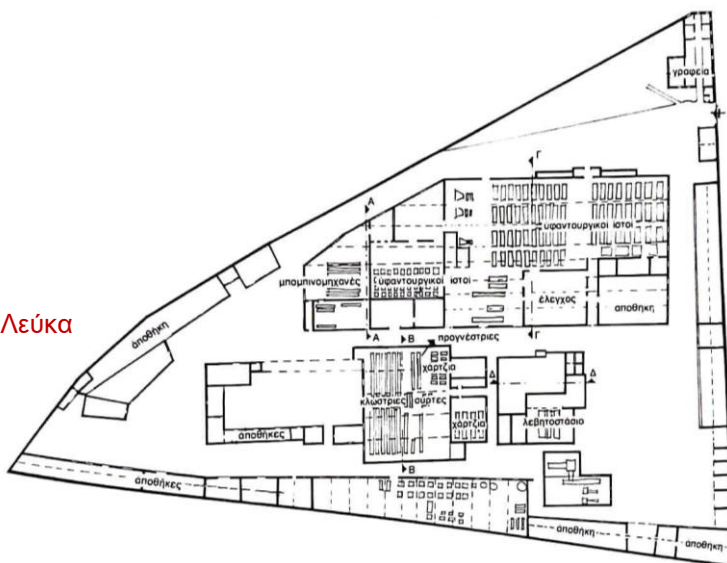

89. Η χωροθέτηση των πέντε εργοστασίων των αδελφών Ρετσίνα στον Πειραιά

Το εργοστάσιο της Λεύκας, ως το τελευταίο υλικό κατάλοιπο της βιομηχανίας Ρετσίνα, καταλαμβάνει τριγωνικό οικοδομικό τετράγωνο έκτασης 2.600 τ.μ., οριοθετούμενο από τις οδούς Ρετσίνα, Υμηττού και τη σιδηροδρομική γραμμή του Προαστιακού(εικ. 90). Το συγκρότημα περιλαμβάνει αρχικά κτίρια όπως κλωστήριο, βαφείο, υφαντήριο, μηχανουργείο, λεβητοστάσιο, συσκευαστήριο, αποθήκες και γραφεία, τα οποία κατασκευάζονται διαδοχικά από το 1872 έως τη δεκαετία του 1930(εικ. 91). Το κλωστήριο του 1935 αντικαθιστά το αρχικό τριώροφο κλωστήριο, το οποίο είχε σοβαρές φθορές.

90. Τοπογραφικό εργοστασίου στη Λεύκα

91. Κάτοψη εργοστασίου Ρετσίνα

Σήμερα, διασώζεται το μονώροφο λιθόκτιστο κτήριο γραφείων(εικ. 92), το θυρωρείο, αποθήκες και η κεντρική δίφυλλη συρόμενη πύλη του εργοστασίου(εικ. 93), ενώ στο κέντρο του συγκροτήματος παραμένουν κτίρια με δίρριχτες στέγες και καμινάδες(εικ. 94). Τα κτίρια αυτά περιλαμβάνουν τους κύριους παραγωγικούς χώρους (κλωστήριο, υφαντήριο, βαφείο, λεβητοστάσιο-μηχανοστάσιο) και κατασκευάζονται μεταξύ 1875-1935.

92. Το κτήριο γραφείων από το δρόμο, 1962

93. Η είσοδος του εργοστασίου, 1980

94. Το διατηρητέο εργοστάσιο των αδελφών Ρετσίνα
στη Λεύκα, 2005

Το συγκρότημα της Λεύκας αποτελείται από πέντε κτίρια που έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα(εικ. 99) από το Κεντρικό Συμβούλιο Νεότερων Μνημείων (ΦΕΚ Δ448/13-06-2001). Σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση:

- Χαρακτηρίζονται διατηρητέα τα αρχικά κτίρια, ενώ επιτρέπεται η αφαίρεση μεταγενέστερων προσθηκών.
- Απαγορεύεται η αφαίρεση, αλλοίωση ή καταστροφή των αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών στοιχείων.
- Επιτρέπεται η επισκευή, ο εκσυγχρονισμός, η στατική ενίσχυση και η εσωτερική διαρρύθμιση, με την προϋπόθεση διατήρησης των διατηρητέων χαρακτηριστικών.
- Οι προσθήκες υπόκεινται σε έγκριση της αρμόδιας υπηρεσίας, ενώ δεν επιτρέπεται η τοποθέτηση φωτεινών επιγραφών και διαφημίσεων στα κτίρια.

Παρά τον χαρακτηρισμό ως διατηρητέα, δεν έχουν γίνει ενέργειες για την αξιοποίησή τους⁸⁸.

99. Απόσπασμα τοπογραφικού σχεδίου κλίμακα 1:500, 2001 (τα διατηρητέα φαίνονται με διαγράμμιση)

88 Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, διαθέσιμο στο: <https://estia.minenv.gr/building/9697>

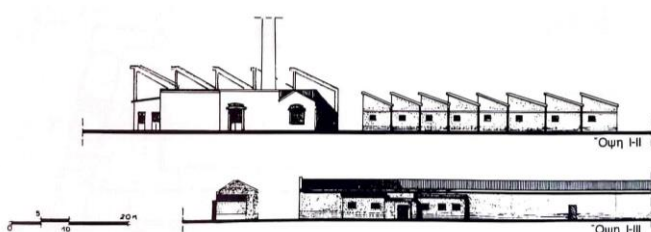
Τα κτήρια σήμερα, έχουν σημαντικές φθορές(εικ. 95). Ο βιομηχανικός εξοπλισμός δεν έχει διασωθεί⁸⁶. Το εργοστάσιο στη σημερινή του μορφή αποτελεί σύνθετο τύπο οδοντωτού, παραδοσιακού και πολύπλοκου κτιρίου⁸⁸(εικ. 96). Στις όψεις και τις τομές των κτιρίων φαίνονται οι διαφορετικοί τύποι στεγών των κτιρίων(εικ. 97, 98).

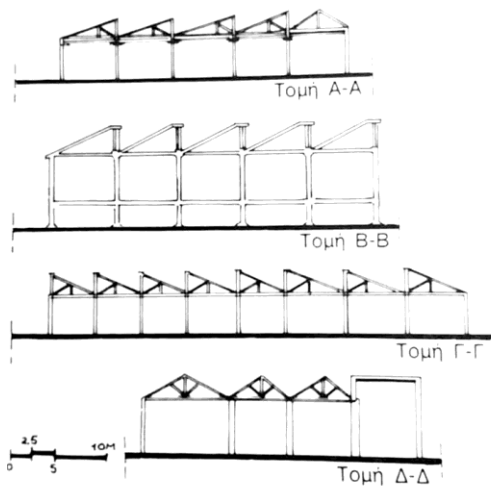
95. Το εργοστάσιο με την οδοντωτή στέγη, 1990

96. Το πρώτο εργοστάσιο με δίρριχτη στέγη, παραδοσιακό κτίριο, 1990

97. Όψεις εργοστασίου Ρετσίνα

98. Τομές εργοστασίου

86 ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΑΚΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΑΝΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ, ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ΗΡΑΚΛΗΣ ΦΑΣΟΥΡΑΚΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΔΑΝΙΗΛ, ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΣΜΑΡΑΓΔΗ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΝΝΙΝΟΣ, ΚΛΩΣΤΟΨΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΕΤΣΙΝΑ 1 ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ, στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_10_902)

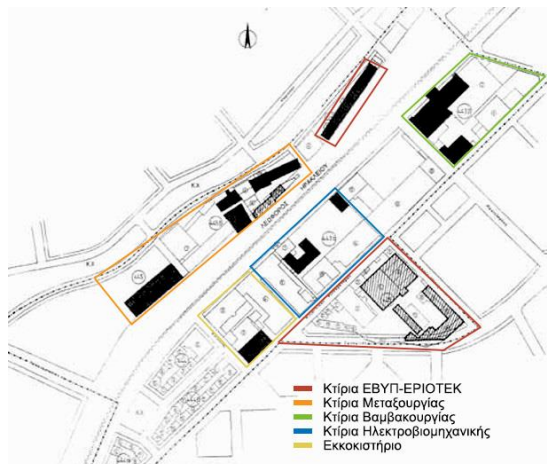
87 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

3.2.2 Η Ελληνική Εριουργία στον Περισσό

Η βιομηχανική ζώνη του Περισσοῦ αναπτύσσεται σταδιακά στις αρχές του 20ού αιώνα, με την ανάπτυξη κλωστοῦφαντουργικών μονάδων. Το ρέμα του Περισσοῦ, με τα άφθονα νερά του, καθώς και η σιδηροδρομική σύνδεση με την Αθήνα, διαμορφώνουν τις ιδανικές συνθήκες για τη λειτουργία αυτών των βιομηχανιών. Το 1919, πριν από την εγκατάσταση των Μικρασιατῶν προσφύγων, ιδρύεται η πρώτη μεγάλη κλωστοῦφαντουργία της περιοχής, η **Ελληνική Εριουργία Α.Ε.** (Εικ. 100). Ο Νικόλαος Κυρκίνης, συνιδιοκτήτης και βασικός μέτοχος, πρωτοστατεί στην ανάπτυξη της βιομηχανικής δραστηριότητας του Περισσοῦ. Ο Κυρκίνης, πέραν της Εριουργίας, ιδρύει τη Μεταξουργία Περισσοῦ, τη Βαμβακουργία, ένα Εκκοκκιστήριο βαμβακιού και, το 1924, την Ηλεκτροβιομηχανική, προκειμένου να καλύψει τις ενεργειακές ανάγκες των εργοστασίων και των εργατικῶν συννοικισμῶν. Σταδιακά δημιουργούνται ξυλουργεία, μηχανουργεία, πλυντήρια, βαφεία και πλήθος βοηθητικῶν εγκαταστάσεων (Εικ. 101, 102). Στην περιοχή κοντά στη Βαμβακουργία κατασκευάζεται συγκρότημα εργατικῶν κατοικιών, ικανό να στεγάσει περίπου 200 οικογένειες, για την κάλυψη των αναγκῶν σε εργατικό δυναμικό.

100. Κύρια ὄψη Εριουργίας

102. Τοπογραφικό εργοστασίων Περισσοῦ, 1985

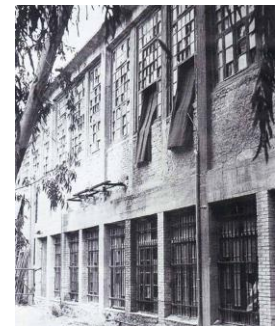
101. Η χωροθέτηση των εγκαταστάσεων της Εριουργίας στον Περισσό

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το πλυντήριο και το βαφείο-φινιριστήριο της Εριουργίας (Εικ. 103). Η κατασκευή τους πραγματοποιείται επάνω στο ρέμα του Περισσοῦ, στη σημερινή οδό Ηρακλείου. Το πλυντήριο, ένα παραδοσιακό κτίριο με δίρριχτη στέγη, φαίνεται μονώροφο από την οδό Ηρακλείου, ενώ από την οδό Σαγγάριου διακρίνεται ως διώροφο, λόγω της υψομετρικής διαφοράς. Το βαφείο-φινιριστήριο, που συνδέεται με το πλυντήριο μέσω ενός πυργίσκου (Εικ. 104), ακολουθεί έναν πιο σύγχρονο αρχιτεκτονικό τύπο, γνωστό ως "κτίριο-κουτί," με επίπεδη στέγη και ορθογωνικά ανοίγματα. Σήμερα, το κτίριο του πλυντηρίου έχει κατεδαφιστεί, ενώ το φινιριστήριο παραμένει και αποτελεί δείγμα ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής⁸⁹ (Εικ. 105,106,107).

Οι εγκαταστάσεις της Μεταξουργίας και του πλυντηρίου-βαφείου της Εριουργίας δημιουργούνται χωρίς να υπαχθούν σε ρυμοτομικό σχέδιο, εντασσόμενες για πρώτη φορά σε πολεοδομικό κανονισμό το 1950 (ΦΕΚ 218/Α/1950). Το 1925, η Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε. ιδρύεται ως νέα μονάδα, ενώ το 1926 πραγματοποιείται συγχώνευση της Ελληνικής Μεταξουργίας και της Ηλεκτροβιομηχανικής με την Ελληνική Εριουργία. Στη συνέχεια, η Βαμβακουργία προστίθεται στις εγκαταστάσεις του Περισσοῦ, με ένα εντυπωσιακό μνημειώδες κτίριο.

103. Το παλιό πλυντήριο και το παλιό βαφείο - φινιριστήριο της Εριουργίας, όψη από λεωφόρο Ηρακλείου, σημερινή εικόνα

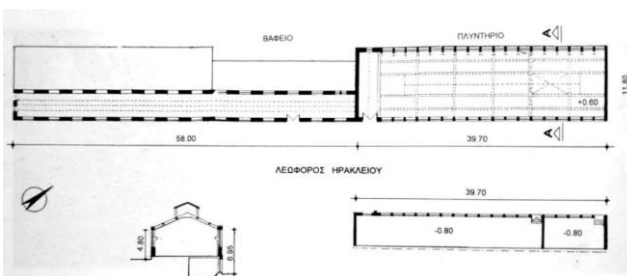
104. Όψη από την οδό Σαγγάριου

105. Πυργίσκος που συνδέει το πλυντήριο με το βαφείο-φινιριστήριο

106. Το πλυντήριο και το φινιριστήριο της Εριουργίας, κατόψεις και τομή

107. Το τμήμα του κτιρίου από το βαφείο - φινιριστήριο που διασώζεται σήμερα

⁸⁹ Σαπουντζάκης Χάρης, Χριστοδούλου Λουκάς, Η Νέα Ιωνία στον Μεσοπόλεμο, 1922-1941, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας 2013

Ο Κυρκίνης, μετά από κατηγορίες για υπεξαίρεση, καθαιρείται από την προεδρία της εταιρείας. Μετά τον θάνατό του το 1932, οι συνεργάτες του ιδρύουν την ΕΒΥΠ (Ελληνική Βιομηχανία Ετοίμων Ενδυμάτων), η οποία χωροθετείται νοτιοδυτικά της Ηλεκτροβιομηχανικής, κοντά στο ρέμα του Περισσού(εικ. 108). Η ΕΒΥΠ εξελίσσεται σε μια σημαντική βιομηχανία, η οποία αργότερα μετονομάζεται σε ΕΡΙΟΤΕΚ. Κατά τη λειτουργία της, επεκτείνει τις εγκαταστάσεις της με μεταξοκλωστήριο, εριοκλωστήριο, πλυντήριο, βαφείο και αποθήκες(εικ. 109,110,111). Το 1935, η εταιρεία πωλείται στον Αθανασιάδη Μποδοσάκη, κύριο μέτοχο της ΠΥΡ-ΚΑΛ. Ωστόσο, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι οικονομικές δυσκολίες οδηγούν στο κλείσιμο όλων των εργοστασίων της εταιρείας μεταξύ 1956 και 1958.

108. Συγκροτήματα Περισσού, αεροφωτογραφία, 1960

109. Το Μεταξοκλωστήριο της ΕΒΥΠ, 1985

Εικόνα 110 - Το Εριοκλωστήριο της ΕΒΥΠ, 1995

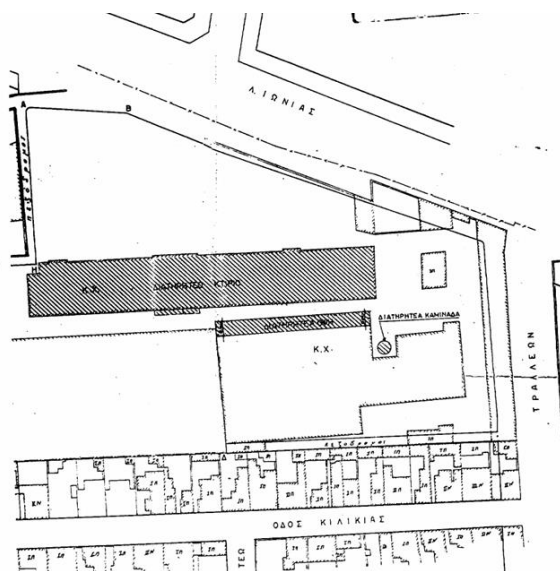

111. Ο εσωτερικός χώρος του συγκροτήματος της ΕΒΥΠ, το βαφείο και η καμινάδα, 1995

Παρά τις προκλήσεις, η **Ελληνική Εριουργία Α.Ε.** αναγνωρίζεται ως μία από τις μεγαλύτερες κλωστοϋφαντουργίες της χώρας, με εργατικό δυναμικό που ξεπερνά τα 1.000 άτομα.

Η μεγάλη παραγωγή πρώτων υλών και στρατιωτικών ειδών κατά την περίοδο 1925-1932, σε συνδυασμό με τον αριθμό των εργαζομένων, καθιστούν την εταιρεία μια "εθνική βιομηχανία." Το κεντρικό κτίριο, η καμινάδα και μέρος των αποθηκών της Εριουργίας χαρακτηρίζονται διατηρητέα (ΦΕΚ Δ893/13-12-1999). Η σχετική Υπουργική Απόφαση περιλαμβάνει:

- Τον χαρακτηρισμό του κεντρικού κτιρίου, τμήματος της όψης των αποθηκών και της καμινάδας ως διατηρητέα.
- Τον χαρακτηρισμό του αρχικού κτιρίου, εξαιρώντας στοιχεία που αλλοιώνουν τη μορφή του.
- Την απαγόρευση αφαίρεσης ή καταστροφής αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών στοιχείων.
- Την απαίτηση έγκρισης από το Υπουργείο Περιβάλλοντος για κάθε επέμβαση ή προσθήκη.
- Την απαγόρευση τοποθέτησης φωτεινών επιγραφών και διαφημίσεων, με εξαίρεση μικρές πληροφοριακές επιγραφές⁹⁰.

112. - Απόσπασμα τοπογραφικού

Το εργοστάσιο της ΕΒΥΠ κατεδαφίζεται το 2006. Σήμερα, το οικόπεδο της ΕΡΙΟΤΕΚ παραμένει αναξιοποίητο, ενώ το κεντρικό κτίριο ανήκει στον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας. Στο Δημοτικό Συμβούλιο έχουν κατατεθεί προτάσεις για την ανέγερση σχολικών κτιρίων στον χώρο⁹¹.

90 ΦΕΚ Δ 893/13-12-1999

3.2.3 Η Νηματοργία Φουστάνου

Η Νηματοργία Φουστάνου ιδρύεται το 1912 από τον Αντώνιο Φουστάνο στη σημερινή οδό Δημοσθένους Ομηρίδου Σκυλίτση και Δεληγιώργη, στο Νέο Φάληρο(εικ. 113). Πιθανόν εγκαθίσταται στη θέση προϋπάρχοντος κλωστήριου, ενώ ο πατέρας του, Παντελής Φουστάνος, έχει ήδη ιδρύσει το 1903 στην Ερμούπολη το Κλωστήριο Σύρου, με τη συνεργασία των Καρέλλα, Βελισσαρόπουλου και Σία. Το 1920, το εργοστάσιο περνά εξ ολοκλήρου στην οικογένεια Φουστάνου και επεκτείνεται στις δραστηριότητες της υφαντουργίας. Την ίδια περίοδο, παρατηρείται η μεταφορά δραστηριοτήτων και άλλων βιομηχάνων της Ερμούπολης στον Πειραιά, συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Το 1983, το εργοστάσιο κηρύσσεται για πρώτη φορά διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού, χαρακτηριζόμενο ως «έργο τέχνης» και «σπάνιο δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής». Το κτίριο αποτελεί παράδειγμα κατασκευής από σπλισμένο σκυρόδεμα στις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ φέρει επιρροές ιταλικής αρχιτεκτονικής. Διακρίνεται για τα σπασμένα τόξα στα ανοίγματα του πρώτου ορόφου, την απομίμηση κλειδιού στην άντυγα του τόξου, καθώς και την κατακόρυφη ψευδοϊσόδομη διακόσμηση. Ακολουθεί τον συνθετικό τύπο «βάση-κορμός-στέψη», χαρακτηριστικό της κλασικής αρχιτεκτονικής. Στην οροφή διαθέτει στηθαίο με αρχιτεκτονική διακόσμηση, ενώ παρατηρούνται ίχνη χρωματισμών στην κορνίζα του ορόφου. Τα ανοίγματα του κτιρίου έχουν γραμμική διάταξη στο ισόγειο και τον πρώτο όροφο, ενώ οι όψεις χαρακτηρίζονται από αξονική συμμετρία(εικ. 114).

113. Τοπογραφικό νηματοργείου Φουστάνου, 1982

114. Εργοστάσιο Φουστάνου, 1910

Η διατήρηση του κτιρίου επισημοποιείται με την Υπουργική Απόφαση 21745/1214/16-3-1987. Ωστόσο, παρά τη θεσμοθέτηση προστασίας, δεν υλοποιείται καμία ενέργεια για την αποκατάστασή του. Αντίθετα, το κτίριο χρησιμοποιείται ως χώρος διαμονής αστέγων, επιδεινώνοντας την κατάστασή του(εικ. 115). Το 2019, σεισμός προκαλεί την κατάρρευση τμημάτων των όψεων του, ενώ το 2020 πυρκαγιά, η οποία προκλήθηκε από αμέλεια, προκαλεί περαιτέρω ζημιές. Σήμερα, το κτίριο παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης(εικ. 116,117), ενώ καμία πρωτοβουλία αποκατάστασης δεν έχει αναληφθεί⁹².

115. Εργοστάσιο Φουστάνου, από τη Δεληγεώργη, 2020

116. Το εργοστάσιο Φουστάνου σήμερα, 2020

117. Εργοστάσιο Φουστάνου σήμερα από την οδό Σκυλίτση, 2020

Σύμφωνα με την τελευταία απόφαση (ΦΕΚ 73/9-3-2010), καθορίζονται όροι και περιορισμοί δόμησης για το διατηρητέο κτίριο στις οδούς Σκυλίτση και Δεληγιώργη 1(εικ. 118). Η ιδιοκτήτρια εταιρεία Terra Norma Α.Ε. λαμβάνει έγκριση για τις εξής παρεμβάσεις:

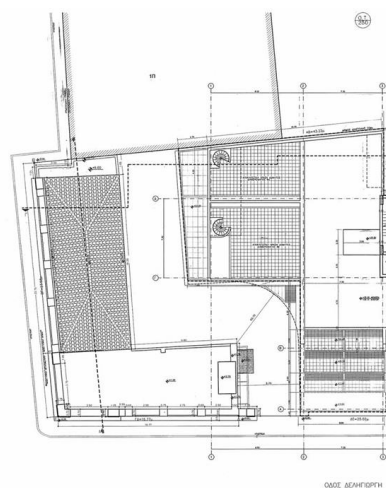
1. Ενίσχυση των λιθοδομών και κατασκευή μανδύα από εκτοξευόμενο σκυρόδεμα στους τοίχους.
2. Νέα εσωτερική διαρρύθμιση.
3. Διάνοιξη θυρών στις δύο πλάγιες όψεις και μίας θύρας προς τον ακάλυπτο χώρο.
4. Καθαίρεση του μεταλλικού κλιμακοστασίου και κατασκευή νέου.
5. Ανέγερση νέου οκταώροφου κτιρίου, σε απόσταση 5,70 μέτρων από το διατηρητέο.
6. Χρήση καταστήματος στο ισόγειο του διατηρητέου κτιρίου, εφόσον συνάδει με τον χαρακτήρα του μνημείου.

Το νέο κτίριο, όπως προκύπτει από τα εγκεκριμένα σχέδια, τοποθετείται ανατολικά του παλαιού(εικ. 119), με όψεις που επιδιώκουν συνομιλία με την αρχιτεκτονική του διατηρητέου. Η σύνθεση επαναλαμβάνει κατακόρυφα στοιχεία, εντάσσοντας το σύνολο στον αστικό ιστό με στόχο τη δημιουργία συνέχειας(εικ. 120,121). Παράλληλα, η προτεινόμενη χρήση του ισογείου ως εμπορικού καταστήματος θεωρείται βιώσιμη, καθώς εξασφαλίζει τη συντήρηση του μνημείου.

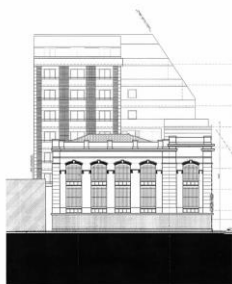
Παρ' όλα αυτά, καμία από τις προβλεπόμενες παρεμβάσεις δεν έχει υλοποιηθεί. Το κτίριο εξακολουθεί να παραμένει σε κατάσταση εγκατάλειψης, ενώ η δημιουργία δημόσιου πράσινου χώρου αντί της ανέγερσης πολυώροφου κτιρίου θα μπορούσε να αναδείξει περαιτέρω τη μοναδικότητα του διατηρητέου.

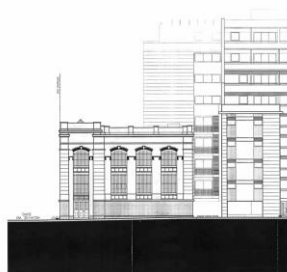
118. Τοπογραφικό κλίμακα 1:200, έγκριση αρ. Α 30/19/16-10-2007

119. Κάτοψη απόληξης κλιμακοστασίου, κλίμακα 1:100

120. Βόρεια όψη, το νέο κτίριο με το παλιό

121. Δυτική όψη, Το νέο κτίριο με το παλιό

3.3 Επανάχρηση βιομηχανικής κληρονομιάς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα βιομηχανικά κελύφη που παραμένουν ανενεργά μετά τη διαδικασία αποβιομηχάνισης αποτελούν κενά και αμήχανα σημεία, διαρρηγνύοντας τη συνέχεια του αστικού ιστού. Η προηγούμενη χρήση τους και η σχέση τους με το ευρύτερο αστικό περιβάλλον αναλύονται, ώστε να καθοριστεί ο κατάλληλος τρόπος διαχείρισης. Τα συγκεκριμένα κτίρια δεν είναι απλώς ανθρώπινες κατασκευές, αλλά και μάρτυρες της ιστορίας, αποτυπώνοντας την πολιτιστική εξέλιξη μέσα από τις αλλοιώσεις και τις προσαρμογές που έχουν υποστεί με την πάροδο του χρόνου. Η συντήρηση και η επανάχρηση τους διασφαλίζουν τη διατήρηση της ιστορικής τους αξίας, λειτουργώντας ως γέφυρα μεταξύ παρελθόντος και παρόντος⁹³.

Ο ορισμός της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς διατυπώνεται για πρώτη φορά στη Σύμβαση της Γρανάδας, όπου ως στοιχεία της αναγνωρίζονται μνημεία, σύνολα και τόποι, τα οποία αποτελούν πολιτιστικά αγαθά της εθνικής κληρονομιάς κάθε κράτους. Η σύμβαση υπογραμμίζει τη σημασία προστασίας όχι μόνο του ίδιου του κτιρίου, αλλά και του περιβάλλοντα χώρου του. Στην Ελλάδα, η προστασία αυτή θεμελιώνεται μέσα από τους νόμους 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων» και 1469/1950 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830», οι οποίοι καλύπτουν ιστορικά κτίρια, τόπους ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και έργα τέχνης. Ωστόσο, αυτοί οι νόμοι παρουσιάζουν ελλείψεις, καθώς δεν παρέχουν σαφείς ορισμούς για τα διατηρητέα αρχιτεκτονικά σύνολα, ενώ η νομοθεσία «Περί Αρχαιοτήτων» αφορά κυρίως αρχαία μνημεία⁹⁴.

Η βιομηχανική κληρονομιά εντάσσεται στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς το 1985. Παρ' όλα αυτά, στην Ελλάδα δεν έχει υλοποιηθεί οργανωμένη καταγραφή και τεκμηρίωση, με αποτέλεσμα πολλά βιομηχανικά κτίρια να οδηγούνται σε εγκατάλειψη ή καταστροφή. Εκτός από τα μεμονωμένα κτίρια, υπό καθεστώς προστασίας βρίσκονται και αστικά σύνολα που φέρουν ιστορική, καλλιτεχνική ή αισθητική αξία. Ο Χάρτης της Βενετίας (1964) αναγνωρίζει επισήμως τη σημασία προστασίας των ιστορικών συνόλων, ενώ η Διακήρυξη του Άμστερνταμ επεκτείνει την έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και σε σύνολα με πολιτιστική, και όχι μόνο αρχαιολογική, αξία. Η συντήρηση και επανένταξη τέτοιων συνόλων στον αστικό ιστό αποτελεί αντικείμενο πολεοδομικού, χωροταξικού και οικονομικού σχεδιασμού, στοχεύοντας στη βιωσιμότητά τους⁹⁵.

Περιπτώσεις βιομηχανικών περιοχών, όπως αυτές της Ελευθερούπολης και του Περισού, μπορούν να αντιμετωπιστούν με ολοκληρωμένο σχεδιασμό, αναδεικνύοντας την αξία τους ως ιστορικών συνόλων, αντί να αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα κτίρια.

93 Ζήβας, Τα μνημεία και η Πόλη

94 Ομάδα συγγραφέων, Επεξεργασία τροποποιήσεων στην Ελληνική νομοθεσία μνημείων, Σύμβαση Γρανάδας

95 Νομικός Μ., Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και Συνόλων

3.3.1 Επανάχρηση ως χώροι πολιτισμού και τέχνης

Η ενότητα εξετάζει την επανάχρηση ιστορικών κλωστούφαντουργικών κτιρίων στην Αττική. Τα κτίρια αυτά διαδραματίζουν καίριο ρόλο στον αστικό ιστό, τόσο μέσα από την αρχική τους λειτουργία όσο και με τη νέα τους χρήση. Η επιλογή των παραδειγμάτων επικεντρώνεται σε βιομηχανικά συγκροτήματα με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική. Η μετατροπή τους σε χώρους πολιτισμού και τέχνης δημιουργεί δημόσιους, ανοιχτούς χώρους που διατηρούν τη μνήμη και τον αρχικό χαρακτήρα του κτιρίου. Ταυτόχρονα, το κτίριο αποκτά το ρόλο τοπόσημου με ενεργή συμμετοχή στον αστικό χώρο όπου εντάσσεται.

3.3.1.1 Το Πιλοποιείο Πουλόπουλου (ΠΙΛ – ΠΟΥΛ)

Το Πιλοποιείο Πουλόπουλου ιδρύεται το 1896 από τον Ηλία Πουλόπουλο στο Θησείο, με την επωνυμία «ΠΙΛ – ΠΟΥΛ», και αποτελεί την παλαιότερη βιομηχανία καπέλων στην Αθήνα(εικ. 122). Το εργοστάσιο, στην αρχική του μορφή, καταλαμβάνει ένα οικοδομικό τετράγωνο, ενώ η αρχιτεκτονική του χαρακτηρίζεται από νεοκλασικά στοιχεία, όπως παραστάδες στα ανοίγματα και δωρικά επίκρανα(εικ. 123). Το κτίριο διαθέτει πέτρινη λιθοδομή, κεραμοσκεπή στέγη και νεοκλασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία το καθιστούν ιδιαίτερο δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής⁹⁶(εικ. 124).

122. Το εργοστάσιο ΠΙΛ-ΠΟΥΛ στο Θησείο

96 Μαριλένα Βακαλοπούλου, ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΙΛΟΠΟΙΕΙΟΝ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ (ΠΙΛ-ΠΟΥΛ), στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_01_766)

123. Το αρχικό κτίριο, απεικόνιση 1900

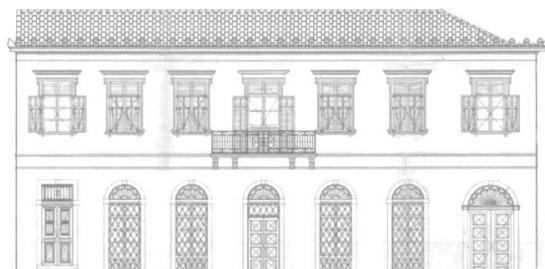

124. Το διασωθέν κτίριο με νεοκλασικά στοιχεία, 1998

Το 1988 ο Δήμος Αθηναίων αποκτά το κτίριο, ενώ το 1994 πραγματοποιείται η αποκατάστασή του. Από το 1996 λειτουργεί ως πολιτιστικό κέντρο «Μελίνα Μερκούρη», στεγάζοντας τρεις εκθεσιακούς χώρους: έναν μόνιμο στο ισόγειο και δύο περιοδικούς στον όροφο. Το κτίριο, διατηρώντας τον χαρακτήρα του ως τοπόσημο του Θησείου(εικ. 125,126), φιλοξενεί ποικίλες εικαστικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, διατηρώντας τη σχέση του με τη γειτονιά⁹⁷.

125. Το ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη

126. Όψη του κτιρίου μετά την αποκατάσταση

Το Πιλοποιείο Πουλόπουλου χαρακτηρίζεται διατηρητέο μνημείο, σύμφωνα με την ΥΑ ΥΠΠΟ/ΔΙ/ΑΠ/Γ/2116/39755 (ΦΕΚ 584/Β/30.9.1985), αναδεικνύοντας την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του και τη διαχρονική του σημασία ως σημείο αναφοράς για την πόλη της Αθήνας.

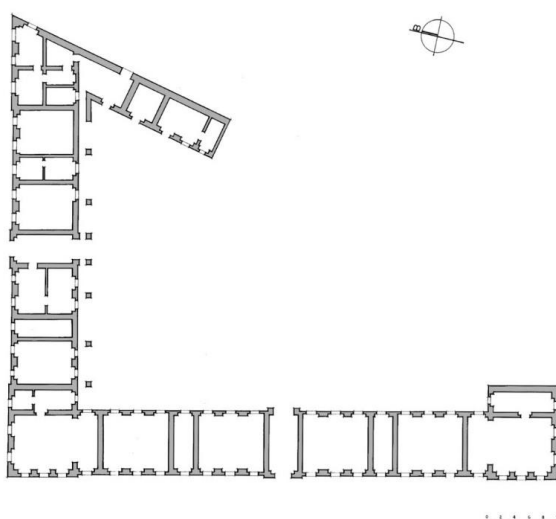
⁹⁷ Φιλιππίδης Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις

3.3.1.2 Το Μεταξουργείο Αθηνών

Το οικόπεδο όπου βρίσκεται το συγκρότημα του παλαιού εργοστασίου επεξεργασίας Μετάξης εντοπίζεται στη συνοικία του Μεταξουργείου, μεταξύ των σημερινών οδών Μυλλέρου, Μ. Αλεξάνδρου, Λεωνίδου και Γιατράκου (εικ. 127). Το 1833, ο επιχειρηματίας Γεώργιος Καντακουζηνός το αποκτά με την πρόθεση να κατασκευάσει την ιδιωτική του κατοικία και ένα εμπορικό κέντρο, αξιοποιώντας την εγγύτητά του με τα βασιλικά ανάκτορα. Η ανέγερση των πρώτων κτιρίων αρχίζει το 1843, βασισμένη σε σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Hans Christian Hansen (εικ. 128). Παρά την έναρξη των εργασιών, το εμπορικό κέντρο παραμένει ημιτελές, καθώς τα ανάκτορα μετατοπίζονται στην πλατεία Συντάγματος. Η οικία Καντακουζηνού, γνωστή και ως "Το Κάστρο", στη συνέχεια ενοικιάζεται σε ξένους.

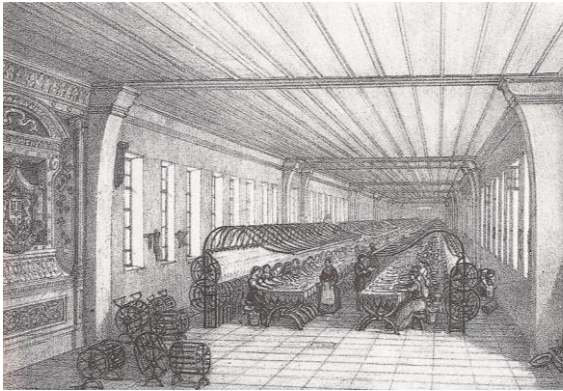

127. Το οικόπεδο της Μεταξουργίας

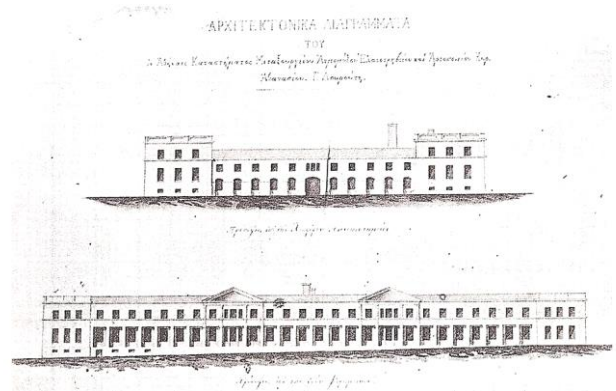

128. Αναπαράσταση κάτοψης εμπορικού κέντρου, αρχιτέκτονα Χρ. Χάνσεν ~1835.

Το 1852, η αγγλική εταιρεία "Wrampe" αποκτά το συγκρότημα, προχωρώντας σε μετατροπές μετά από πυρκαγιά, ώστε να εγκαταστήσει νέο μεταξουργείο(εικ. 129). Ωστόσο, η πτώχευση της εταιρείας το 1853 διακόπτει τις εργασίες, ενώ για ένα μικρό χρονικό διάστημα το κτίριο λειτουργεί ως νοσοκομείο για ασθενείς από χολέρα. Το 1855, το μεταξουργείο επαναλειτουργεί υπό την επωνυμία "Σηρική Εταιρεία της Ελλάδος" και εισάγει την πρώτη ατμοκίνητη μονάδα επεξεργασίας στην Ελλάδα, παραμένοντας σε λειτουργία έως το 1875(εικ. 130,131,132,133). Στο διάστημα 1892-1901, το κτίριο υφίσταται σημαντικές αλλαγές, καθώς μετατρέπεται σε κατοικίες και καταστήματα. Προστίθενται τέσσερα διώροφα κτίρια στα άκρα του αρχικού τετραγώνου, ενώ μέρος του εργοστασίου κατεδαφίζεται για τη διάνοιξη των οδών Γιατράκου και Γερμανικού.

129. Εσωτερική άποψη αίθουσας αναπνήσης.

130. Όψεις Μεταξουργείου Α. Δουρούτη, 1868. Αρχείο Χρ. Ζιούλα.

131. Αναπαράσταση όψεων, φάση κατοικίας~1900.

132. Το Μεταξουργείο 1901

133. Αποτύπωση κάτοψης ισογείου, 1995. Μελέτη Μ. Δανιήλ, 1995.

Κατά τη δεκαετία του 1960, μία νέα πυρκαγιά προκαλεί σοβαρές καταστροφές στο συγκρότημα. Αργότερα, οι τελευταίοι ιδιοκτήτες το δωρίζουν στον Δήμο Αθηναίων. Το 2007 αρχίζουν οι εργασίες αποκατάστασης και το 2010 το συγκρότημα μετατρέπεται στη νέα Δημοτική Πινακοθήκη. Σήμερα, στην Πλατεία Κουμουνδούρου, το νεοκλασικό κτίριο, έργο του αρχιτέκτονα Παναγή Κάλκου, στεγάζει τη Δημοτική Πινακοθήκη⁹⁸, περιλαμβάνοντας διοικητικές υπηρεσίες και εκθεσιακούς χώρους(εικ. 134,135,136). Η Πινακοθήκη φιλοξενεί περίπου 3.000 έργα, κυρίως Ελλήνων καλλιτεχνών, με μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις, καθώς και ατομικές εκθέσεις καλλιτεχνών όπως ο Θεόφραστος Τριανταφυλλίδης και ο Αλέκος Φασιανός⁹⁹.

134. Συνολική άποψη συγκροτήματος
Μεταξουργείου

135. Οι νέες προσθήκες με τα νεοκλασικά
στοιχεία

136. Άποψη της Δημοτικής Πινακοθήκης από
την πλατεία Κουμουνδούρου

Το συγκρότημα του Μεταξουργείου αποτελεί μοναδική περίπτωση βιομηχανικού κτιρίου που έχει υποστεί πολυάριθμες μετατροπές και επαναχρήσεις. Αρχικά σχεδιασμένο ως μνημειώδες εμπορικό κέντρο, αποκτά στοιχεία παραδοσιακού βιομηχανικού κτιρίου με δίρριχτες στέγες και χαρακτηριστικά νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Κατά την περίοδο λειτουργίας του ως μεταξουργείο, το συγκρότημα συνδυάζει τον παραδοσιακό και τον μνημειακό χαρακτήρα, αντανakλώντας την εξελικτική του πορεία μέσα στον χρόνο.

98 ΕΙΕ Αρχείο νεότερων μνημείων, διαθέσιμο στο:

https://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=174

99 Ηλεκτρονική εφημερίδα THEOC, Attica Media Group © 2024 The Toc, διαθέσιμο στο:

<https://www.thetoc.gr/politismos/article/dimotiki-pinakothiki-sto-metaksourgeio-ena-kosmima-tis-athinas>

3.3.1.3 Το Μεταξουργείο Αθηναίς

Το συγκρότημα της μεταξουργίας «Αθηναίς» ιδρύεται το 1925 στην περιοχή του Βοτανικού, μεταξύ των σημερινών οδών Καστοριάς και Βούρμπιανης(εικ. 137). Το σύνολο αποτελείται από επτά κτίρια, τα οποία κατασκευάζονται με συνδυασμό λιθοδομής και οπλισμένου σκυροδέματος, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο του συγκροτήματος είναι η καμινάδα ύψους 17 μέτρων. Αρχικά, το εργοστάσιο λειτουργεί για περίπου δύο δεκαετίες, αλλά αναστέλλει τη δραστηριότητά του κατά τη δεκαετία του 1940. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το συγκρότημα μετατρέπεται σε πολεμικό καταφύγιο, εξυπηρετώντας τις ανάγκες προστασίας της περιόδου¹⁰⁰. Μετά την απελευθέρωση, το εργοστάσιο επαναλειτουργεί, αλλά στα μέσα της δεκαετίας του 1950 παύει οριστικά τη δραστηριότητά του και χρησιμοποιείται πλέον ως αποθηκευτικός χώρος(εικ. 138,139). Αργότερα, το ακίνητο περιέρχεται σε νέο ιδιοκτήτη, ο οποίος αναλαμβάνει την αξιοποίησή του.

137. Το Μεταξουργείο Αθηναίς στο Βοτανικό

138. Εξωτερική άποψη του εργοστασίου Αθηναίς, δεκαετία 1970.

139. Εξωτερική άποψη εργοστασίου Αθηναίς, δεκαετία 1990.

¹⁰⁰ Μαρία Δανιήλ, ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΙΑΣ "ΑΘΗΝΑΙΣ", στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_01_769)

Το 2000, το συγκρότημα υφίσταται σημαντική ανάπλαση και μετατροπή από το αρχιτεκτονικό γραφείο Barr-Gazetas, αποκτώντας μια νέα ταυτότητα ως πολυχώρος ψυχαγωγίας και πολιτισμού(εικ. 140,141). Μεταξύ των αλλαγών που πραγματοποιούνται, διατηρούνται τέσσερα από τα αρχικά επτά κτίρια, ενώ τα υπόλοιπα τρία κατεδαφίζονται και αντικαθίστανται από δύο νέα κτίρια στους ακάλυπτους χώρους¹⁰¹.

140. Εξωτερική άποψη εργοστασίου Αθηναίς, μετά την επανάχρηση του

141. Πολυχώρος "Αθηναίς"

101 Μαρία Δανιήλ, *ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΙΑΣ "ΑΘΗΝΑΙΣ"*, στο Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr/reports/2018_01_769)

Σήμερα, το συγκρότημα στεγάζει ποικίλες λειτουργίες, όπως το Μουσείο Κυπριακής Τέχνης, συνεδριακό κέντρο, εκθεσιακό χώρο, θέατρο, δύο κινηματογράφους και χώρους εστίασης. Ο ανανεωμένος αυτός πολυχώρος συνδυάζει την ιστορική κληρονομιά του κτιρίου με τη σύγχρονη πολιτιστική και ψυχαγωγική δραστηριότητα, συμβάλλοντας στην πολιτιστική ζωή της περιοχής(εικ. 142,143).

142. Αποψη αυλής με νέες προσθήκες στο κτίριο

143. Πολυχώρος "Αθηναίς"

3.3.1.4 Η Καλτσοποιΐα Τσομπλεκτσόγλου

Ο κλάδος της καλτσοποιΐας αναπτύσσεται στη Νέα Ιωνία με την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων, οι οποίοι εισάγουν τις πρώτες χειροκίνητες μηχανές πλεξίματος. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η τεχνολογία εξελίσσεται και εισάγονται ηλεκτροκίνητες μηχανές, που βελτιώνουν τη διαδικασία παραγωγής. Η πλέξη πραγματοποιείται με έτοιμα νήματα, τα οποία χρωματίζονται και πλέκονται σε σωληνοειδή μορφή. Στη συνέχεια, η τοποθέτηση της μύτης ολοκληρώνεται με τη χρήση ραπτομηχανής. Το 2001, η εισαγωγή νέων μηχανών αυτοματοποιεί τη διαδικασία, παράγοντας έτοιμες κάλτσες χωρίς περαιτέρω επεξεργασία¹⁰². Η καλτσοποιΐα Τσομπλεκτσόγλου ιδρύεται το 1931 στην περιοχή της Ελευθερούπολης, στις οδούς Φιλελλήνων και Παππά (εικ. 144,145). Οι αδελφοί Τσομπλεκτσόγλου ξεκινούν μια μικρή βιοτεχνία, η οποία εξελίσσεται σταδιακά σε βιομηχανία και λειτουργεί μέχρι το 1985. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, το κτίριο ανακαινίζεται από τον αρχιτέκτονα Χρήστο Παπούλια, ο οποίος διατηρεί την αρχική μορφή του, μετατρέποντάς το σε εκθεσιακό χώρο.

144. Η καλτσοποιΐα Τσομπλεκτσόγλου, χάρτης με τα βιομηχανικά οικόπεδα της Ελευθερούπολης, 1985

145. Η Καλτσοποιΐα Τσομπλέκτσογλου, Νέα Ιωνία, σήμερα

¹⁰² Μαυράκης Γ., Η Καλτσοποιΐα στη Νέα Ιωνία, 2018

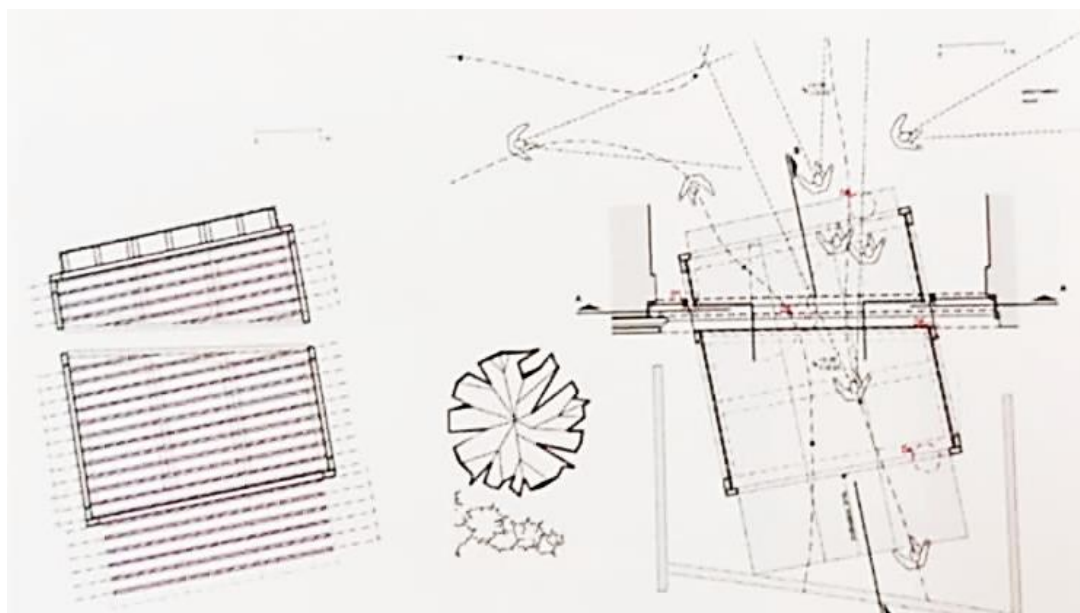
Το 2007, το αρχιτεκτονικό γραφείο Diversity (Ν. Τραβασάρος, Δ. Καραμπελιά) σχεδιάζει την είσοδο και την έξοδο του ιδρύματος, αναπλάθοντας τον χώρο με τρόπο που αποδίδει την έννοια της "Κιβωτού της Τέχνης" (εικ. 146, 147, 148). Στη νέα αυτή σύνθεση, η εμπειρία του θεατή μεταμορφώνεται, καθώς ο ίδιος γίνεται μέρος του εκθέματος με την είσοδό του στο κτίριο¹⁰³.

146. Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, νέα είσοδος

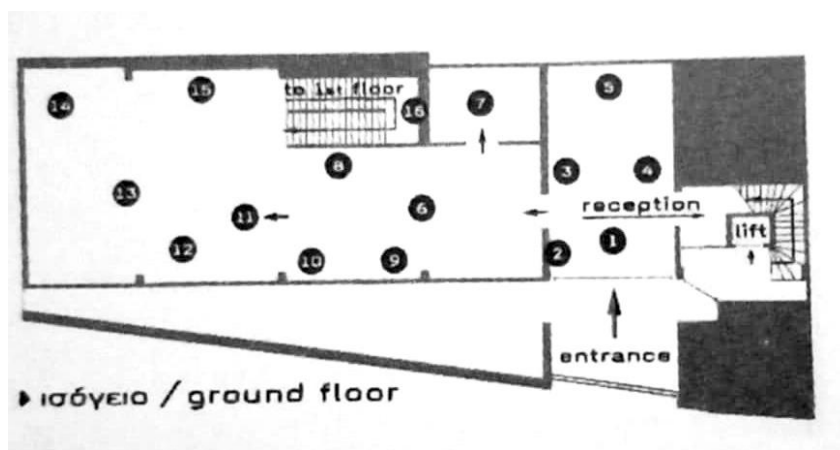
147. Η Νέα πρόσοψη του ΔΕΣΤΕ

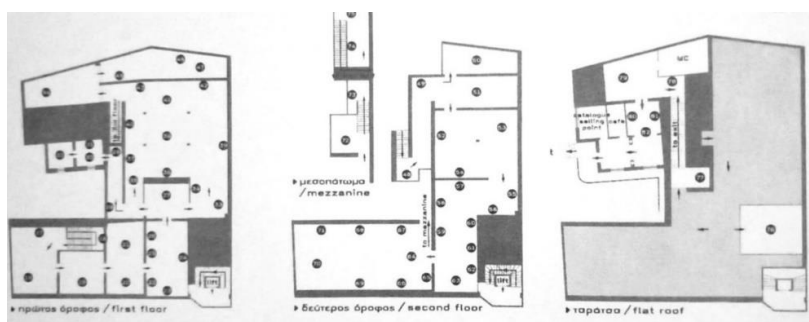
148. Κατόψεις νέας εισόδου κτιρίου ΔΕΣΤΕ

103 Περιοδικό αρχιτεκτονικά θέματα, Αττικό τοπίο, 39 / 2005

Σήμερα, ο χώρος φιλοξενεί το Ίδρυμα Σύγχρονης Τέχνης ΔΕΣΤΕ, έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό που προωθεί και υποστηρίζει νέους καλλιτέχνες στην εξερεύνηση της σύγχρονης τέχνης και κουλτούρας. Το κτίριο περιλαμβάνει εκθεσιακό χώρο και βιβλιοθήκη, η οποία εξυπηρετεί ερευνητές, εκπαιδευόμενους καλλιτέχνες και σχεδιαστές(εικ. 149,150). Από το 2006, το κτίριο ανήκει στο Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, ενσωματώνοντας τη φιλοσοφία της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς παράλληλα με την προώθηση της σύγχρονης δημιουργίας¹⁰⁴.

149. Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, κάτοψη ισόγειου

150. Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, κατόψεις ορόφων και δώματος

¹⁰⁴ Ίδρυμα σύγχρονης τέχνης ΔΕΣΤΕ, DESTE Foundation for Contemporary Art | Athens | Greece, διαθέσιμο στο: www.deste.gr

3.3.2 Επανάχρηση ως χώροι εκπαίδευσης

Η επανάχρηση των κτιρίων ως χώροι εκπαίδευσης συντελεί στη διατήρηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα και της ιστορικής μνήμης τους. Η νέα αυτή λειτουργία ενισχύει τη δημόσια διάσταση των κτιρίων, ενώ η ευθύνη της συντήρησής τους ανήκει στο κράτος. Τα βιομηχανικά κτίρια εντάσσονται σε κλειστά εκπαιδευτικά συστήματα, με σημαντική επιρροή στο κοινωνικό και αστικό περιβάλλον. Η παρούσα ενότητα εξετάζει τη μετατροπή πρώην βιομηχανικών κτιρίων σε χώρους εκπαιδευτικής χρήσης, αναδεικνύοντας τη δυνατότητα επανάχρησης αυτών των κτιρίων με τρόπο που υπηρετεί την κοινωνία και τον πολιτισμό. Το παράδειγμα της βιομηχανίας "Ελληνικά Υφαντήρια Α.Ε." ή Σικιαρίδαιο, στην περιοχή του Ταύρου, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιας επανάχρησης.

3.3.2.1 Η βιομηχανία «Ελληνικά Υφαντήρια Α.Ε.», (Σικιαρίδαιο)

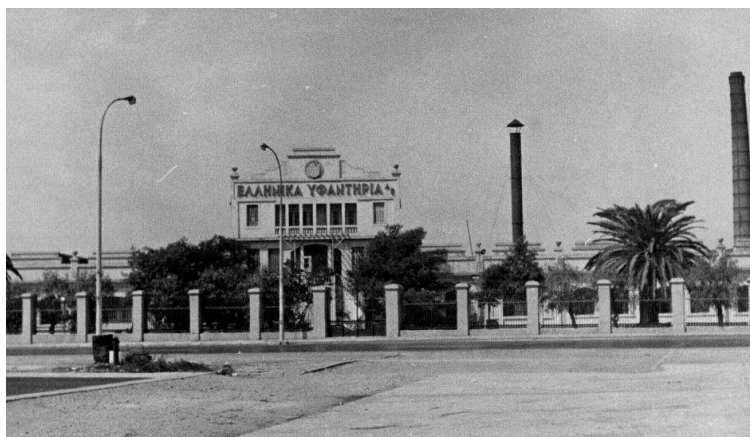
Η βιομηχανία υφασμάτων Ελληνικά Υφαντήρια Α.Ε., γνωστή και ως Σικιαρίδαιο, ιδρύεται στην οδό Πειραιώς 256, στην περιοχή του Ταύρου (εικ. 151,152). Η οικογένεια Σικιαρίδη, καταγόμενη από την Καππαδοκία, εγκαθίσταται στην Αθήνα το 1920, όπου αποκτά οικόπεδα επί της Πειραιώς και, σε συνεργασία με την οικογένεια Αμπαζόγλου, ιδρύει μία από τις μεγαλύτερες εριουργίες στην Ελλάδα. Παράλληλα, στον ίδιο χώρο ανεγίρεται η κατοικία της οικογένειας (εικ. 153,154). Η βιομηχανία γνωρίζει μεγάλη άνθηση το 1922, με το εργατικό δυναμικό της να αποτελείται κυρίως από Μικρασιάτες πρόσφυγες. Ωστόσο, την περίοδο 1963-1967, μετονομάζεται σε «Αγγλοελληνική Εριουργία Α.Ε.», ενώ το 1981 οδηγείται σε πτώχευση¹⁰⁵.

151. Τα Ελληνικά Υφαντήρια στην Πειραιώς

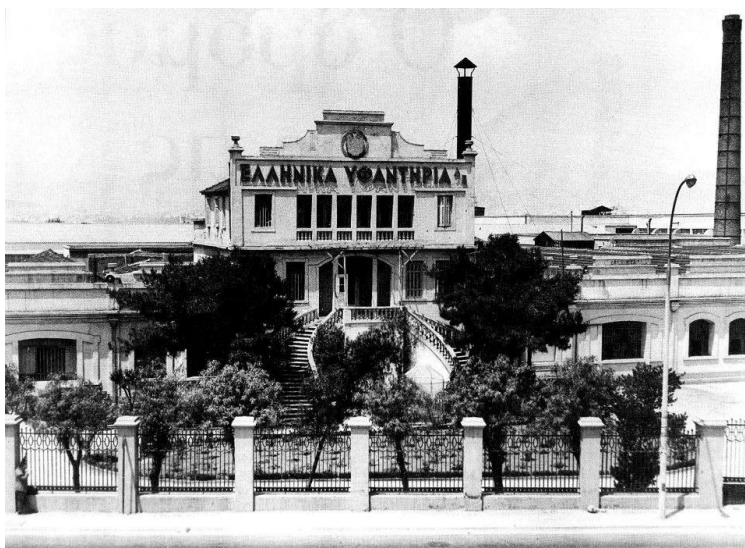
¹⁰⁵ Ηλεκτρονική εφημερίδα dinfo, διαθέσιμο στο: <https://www.dinfo.gr/cf84cebf-ceb1cf81cf87cebfcebdcf84ceb9cebacf8c-ceb4ceb9ceb1cebceaccebdcf84ceb9cf84cebfcf85-ceb9ceb4cf81cf85cf84ceae-cf84cf89/>

152. Ελληνικά Υφαντήρια Πειραιώς 256,
Αθήνα 1960

153. Όψη από την Πειραιώς με το
διώροφο αρχοντικό, Αθήνα 1965-69

154. Το αρχοντικό με την επιβλητική
σκάλα, Αθήνα δεκαετία 1960

Το 1992, το εργοστάσιο παραχωρείται από το κράτος στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ) (εικ. 155). Μετά την ανακαίνισή του, χρησιμοποιείται ως εκθεσιακός χώρος με την ονομασία «Εργοστάσιο», ενώ τα διάφορα κτίρια του συγκροτήματος εξυπηρετούν τις ανάγκες της Σχολής. Το νεοκλασικό κτίριο της διοίκησης, γνωστό ως κτίριο Νέλσον (εικ. 156), παραμένει άθικτο, ενώ στον χώρο έχουν κατασκευαστεί νέα εργαστήρια για τις ανάγκες των φοιτητών. Ο εκθεσιακός χώρος «Εργοστάσιο» έχει φιλοξενήσει διεθνείς καλλιτεχνικές εκθέσεις, όπως και την Έκθεση Ελληνικής Αρχιτεκτονικής του Ελληνικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής το 2000(εικ. 157).

Αρχιτεκτονικά, το κτίριο αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα που φέρει επιρροές από την ιταλική αρχιτεκτονική, όπως και το εργοστάσιο Φουστάνου. Οι όψεις του χαρακτηρίζονται από αξονική συμμετρία, οι στέγες είναι επίπεδες και τα ανοίγματα διατάσσονται σε σειρά με σπασμένα τόξα. Ακολουθείται η συνθετική τυπολογία βάση-κορμός-στέψη.

155. Η ΑΣΚΤ στους χώρους των Ελληνικών Υφαντήριων από το 1997 ως σήμερα

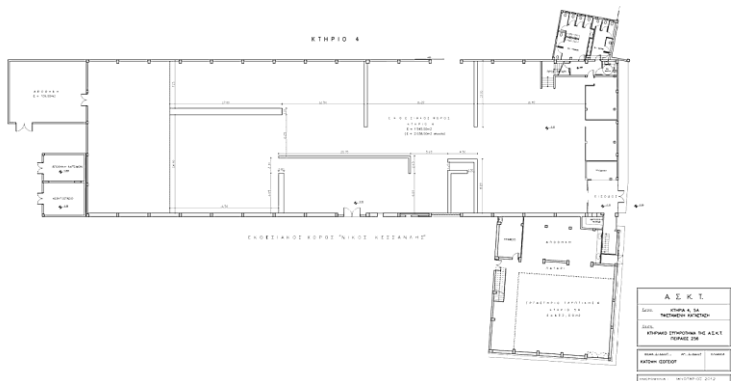

156. Κεντρικά γραφεία Σικιαρίδειου, κτίριο Νέλσον, από το 1997 ως σήμερα

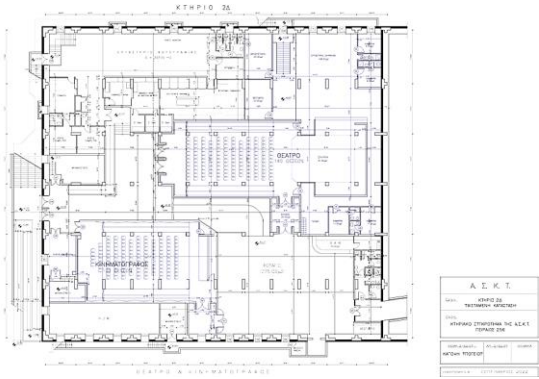

157. Εκθεσιακός χώρος ΑΣΚΤ

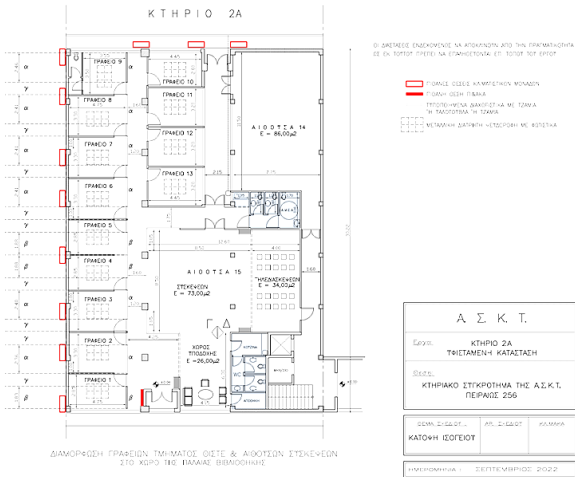
Από το 1997, στους χώρους του εργοστασίου και στο νέο κτίριο της Σχολής στεγάζονται τα εργαστήρια, αμφιθέατρα, βιβλιοθήκη, εκθεσιακός χώρος, γραφεία, καθώς και το θέατρο και ο κινηματογράφος (εικ. 158, 159, 160, 161)¹⁰⁶.

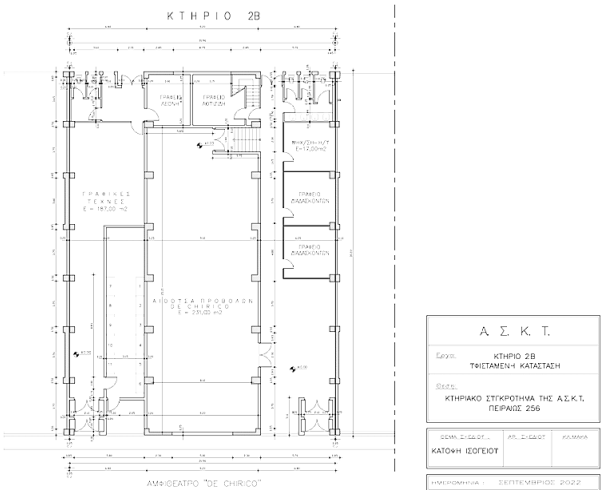
158. Κάτοψη ισογείου κτιρίου 4, εκθεσιακός χώρος

159. Κάτοψη υπογείου κτιρίου 2Α, θέατρο και κινηματογράφος

161. Κάτοψη ισογείου κτιρίου 2Α, γραφεία και αίθουσα συσκέψεων

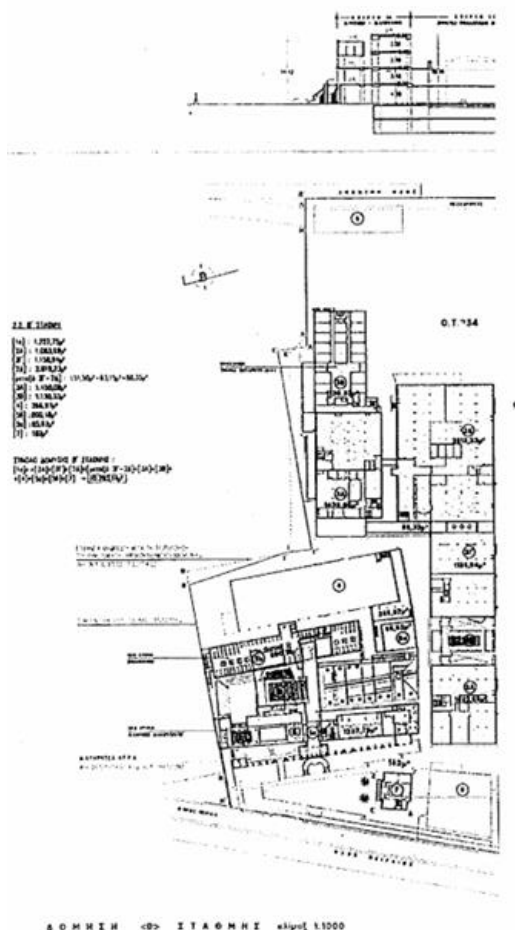
160. Κάτοψη ισογείου κτιρίου 2Β, γραφεία και αίθουσα προβολών

106 Ιστότοπος ΑΣΚΤ στο: <https://www.asfa.gr/askt/egkatastaseis-xartes/ktirio-sxolis/>

Σήμερα, το διώροφο αρχοντικό της οικογένειας με την επιβλητική σκάλα, καθώς και τμήματα του παλιού εργοστασίου, παραμένουν εγκαταλελειμμένα. Τμήματα της στέγης του αρχοντικού και του εργοστασίου έχουν καταρρεύσει.

Το συγκρότημα κτιρίων της ΑΣΚΤ έχει χαρακτηριστεί διατηρητέο(εικ. 162) με την Υπουργική Απόφαση 7863/1383/30.1.1997. Με νεότερη Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 624/19-7-2004), καθορίζονται τα εξής:

- Ο αύλειος χώρος μπροστά από τα κτίρια, μέχρι τη μάντρα επί της οδού Πειραιώς, χαρακτηρίζεται διατηρητέος.
- Το ξύλινο μονώροφο κτίριο εντός του οικοπέδου της ΑΣΚΤ επίσης χαρακτηρίζεται διατηρητέο.
- Εγκρίνονται προσθήκες, μετατροπές και εκσυγχρονισμοί, με την προϋπόθεση ότι δεν υπερβαίνουν την υφιστάμενη κάλυψη και δόμηση.
- Το μέγιστο επιτρεπτό ύψος ορίζεται στα 16 μέτρα στο υψηλότερο σημείο του κτιρίου.
- Η εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας απαιτεί έγκριση.

162. Τμήμα κάτοψης πρώτης στάθμης ισογείου

3.3.3 Επανάχρηση ως κτίρια γραφείων

Η επανάχρηση βιομηχανικών κτιρίων για τη στέγαση γραφειακών χώρων διασφαλίζει τη συνεχή συντήρηση και τη βιωσιμότητά τους. Παράλληλα, η ιδιωτική χρήση των χώρων αυτών περιορίζει τη σχέση τους με το αστικό περιβάλλον. Οι νέες ανάγκες λειτουργίας επιβάλλουν μεταβολές και προσθήκες στα παλαιά κτίρια, με αποτέλεσμα να διαφοροποιούνται οι όψεις και να διατηρούνται ελάχιστα αρχιτεκτονικά στοιχεία της αρχικής κατασκευής. Η ενότητα "Επανάχρηση ως κτίρια γραφείων" εστιάζει στη μετατροπή παλαιών βιομηχανικών εγκαταστάσεων σε σύγχρονους επαγγελματικούς χώρους. Το παράδειγμα της Υφαντουργικής Μουταλάσκη (Πειραιϊκή-Πατραϊκή) είναι ενδεικτικό αυτής της πρακτικής.

3.3.3.1 Η Υφαντουργική Μουταλάσκη (Πειραιϊκή-Πατραϊκή)

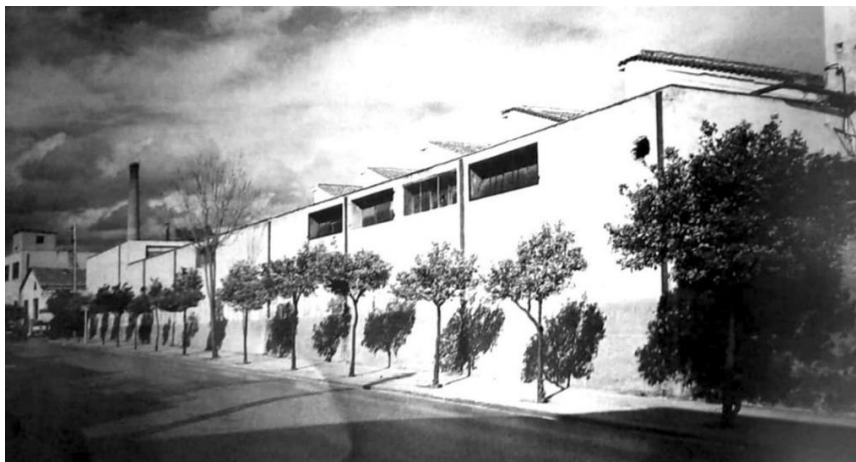
Το 1923, η οικογένεια Τσαλίκογλου από τη Μουταλάσκη της Καππαδοκίας εγκαθιστά τέσσερις αργαλειούς σε πρόχειρο κατάλυμα στο οικόπεδο 61β στην Ελευθερούπολη, το οποίο έχει παραχωρηθεί για βιομηχανική χρήση από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (εικ. 163). Το 1927, στον ίδιο χώρο, ιδρύεται η «Ανώνυμη Υφαντουργική Εταιρεία Μουταλάσκη» και κατασκευάζεται το πρώτο εργοστασιακό κτίριο με οδοντωτή στέγη. Στα χρόνια 1930-1938 ανεγείρεται το δεύτερο κτίριο από οπλισμένο σκυρόδεμα, επίσης με οδοντωτή και πτυχωτή στέγαση (εικ. 164,165). Αργότερα προστίθενται νέα κτίρια στον περίβολο, όπως το μηχανουργείο και το ιατρείο (εικ. 166).

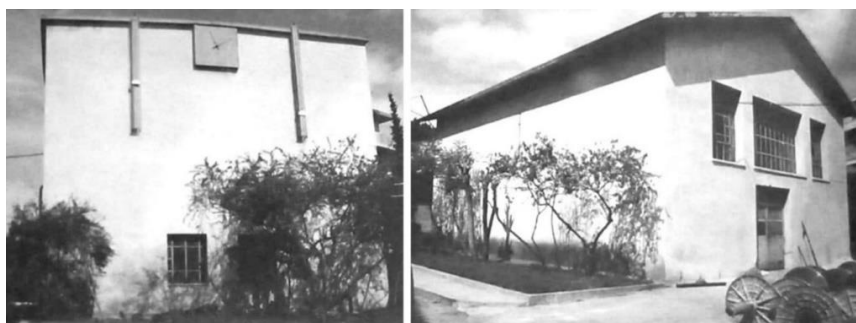
163. Το οικόπεδο 61β των Τσαλίκογλου στην Ελευθερούπολη

164. Το εργοστάσιο με την οδοντωτή στέγη

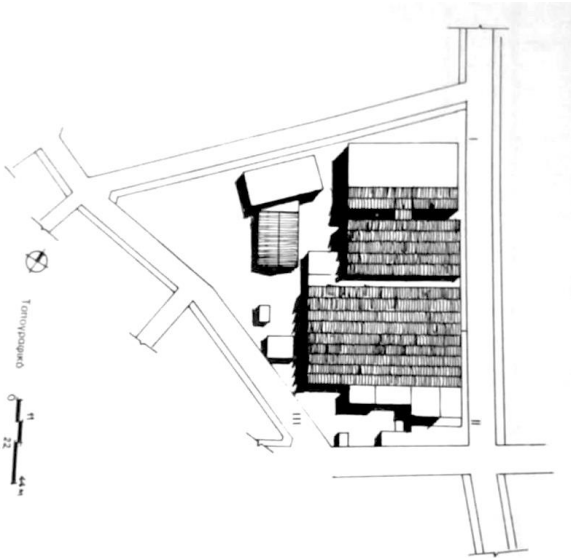

165. Τμήμα της όψης από την οδό Φιλικής Εταιρίας

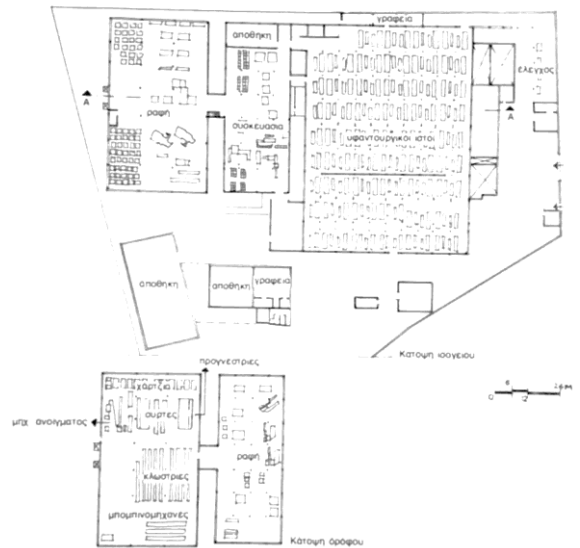

166. Το ιατρείο (δεξιά) και το μηχανουργείο (αριστερά)

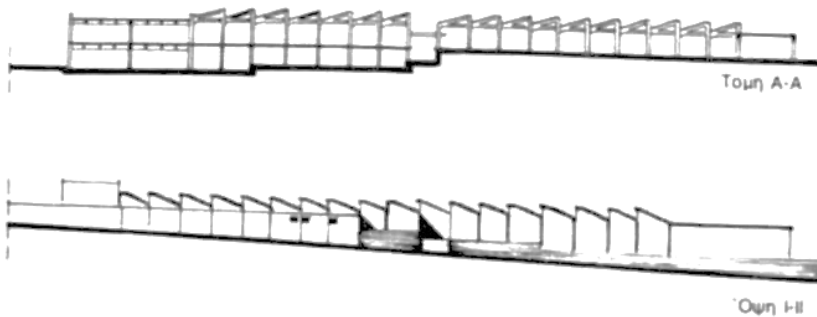
Η βιομηχανία εξελίσσεται σε μία από τις σημαντικότερες κλωστοϋφαντουργίες της Ελλάδας. Μεταξύ 1930 και 1950 εδραιώνεται στην αγορά με την παραγωγή υψηλής ποιότητας βαμβακερών υφασμάτων. Πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διαθέτει 200 αργαλειούς, ενώ το 1974 εκσυγχρονίζεται με 220 αυτόματους αργαλειούς, 15 υφαντικές μηχανές και 12.000 αδράχτια. Το συγκρότημα καταλαμβάνει έκταση 30.000 τ.μ., με τον κύριο χώρο παραγωγής να βρίσκεται στο κτίριο με την οδοντωτή στέγη και τους υπόλοιπους χώρους να διατάσσονται περιμετρικά (εικ. 167,168,169).

167. Τοπογραφικό συγκροτήματος Πειραικής-Πατραϊκής

168. Κάτοψη ισογείου με τους χώρους παραγωγής

169. Τομή και όψη του συγκροτήματος

Το 1978 η βιομηχανία συγχωνεύεται με την «Πειραιϊκή-Πατραϊκή Βιομηχανία Βάμβακος Α.Ε.», ενώ το 1986 επανασυστήνεται ως «Πειραιϊκή Πατραϊκή Κλωστοϋφαντήριο Νέας Ιωνίας Α.Ε.»¹⁰⁷. Το 1992 σταματά τη λειτουργία της και τίθεται σε εκκαθάριση. Το εργοστάσιο αγοράζεται το 1993 από την «Σακαλίδης ΕΠΕ» και εντάσσεται στα δέκα εργοστάσια της Πειραιϊκής-Πατραϊκής στην Ελλάδα¹⁰⁸. Η μετατροπή του συγκροτήματος σε κτίρια γραφείων για τις ανάγκες του οργανισμού «Αθήνα 2004» αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση. Το διάστημα 2001-2003, οι εγκαταστάσεις ανακατασκευάζονται από την ομάδα «Δομόρινθος» (Αραχωβίτης, Μπόμπου και Συνεργάτες) και διαμορφώνονται σε επτά νέα κτίρια (εικ. 170,171,172)¹⁰⁹. Από την αρχική κατασκευή διατηρείται μόνο το κτίριο με την οδοντωτή στέγη. Τα νέα κτίρια περιλαμβάνουν γραφεία, συνεδριακό κέντρο και υπόγειο χώρο στάθμευσης (εικ. 173)¹¹⁰.

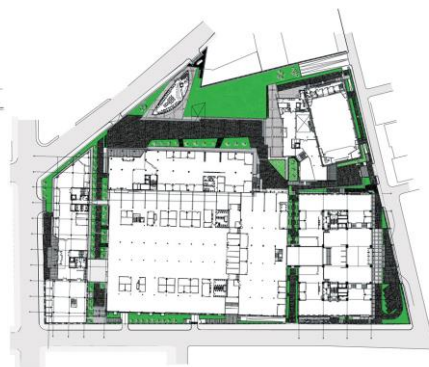
170. Νέα κτίρια γραφείων

171. Νέα όψη με νέα υλικά

172. Το οδοντωτό κτίριο

173. Κάτοψη κτιρίου γραφείων

107 Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου Ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

108 Piraeus Bank Group Cultural Foundation (PIOP), στο: <http://www.piop.gr/el/istoriko-arxeio/>

109 Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

110 Φιλιππίδης Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις

Στις όψεις συνδυάζονται υλικά όπως πέτρα, ξύλο και φύλλα ψευδαργύρου, ώστε να αναδειχθεί ο βιομηχανικός χαρακτήρας της αρχικής κατασκευής και να ενσωματωθούν με τα σύγχρονα στοιχεία¹¹¹(εικ. 174,175,176). Από το 2006, το συγκρότημα στεγάζει τις κεντρικές υπηρεσίες και το κέντρο εκπαίδευσης τραπεζικού ομίλου. Το κτίριο αποτελεί τοπόσημο για την περιοχή, διατηρώντας τη μνήμη της αρχικής του χρήσης σε συνδυασμό με τις σύγχρονες αρχιτεκτονικές μορφές(εικ. 177).

174. Νέες όψεις

175. Νέες όψεις

176. Τομή συγκροτήματος, η σχέση των νέων κτιρίων με το παλιό

177. Συνολική άποψη νέου συγκροτήματος

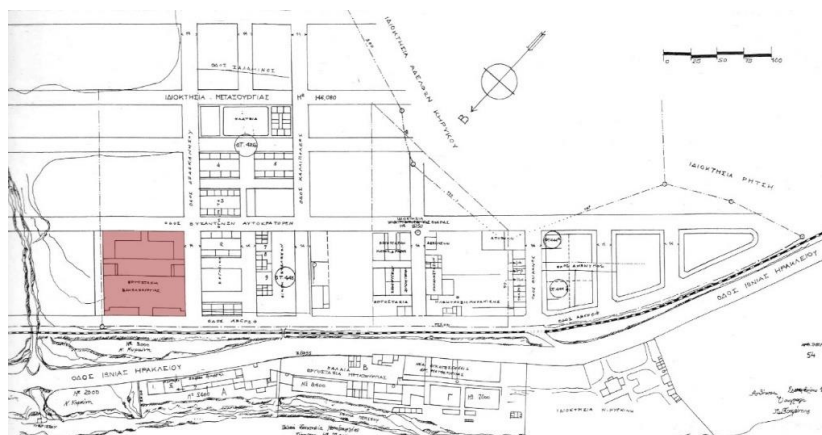
111 Περιοδικό ΚΤΙΡΙΟ, Κτιριακό συγκρότημα οργανωτικής επιτροπής ολυμπιακών Αγώνων, διαθέσιμο στο: <https://www.ktirio.gr/el/κτιρια/κτιρια-δημοσια-εκπαιδευσης-υγειας/κτιριακό-συγκρότημα-οργανωτικής-επιτροπής-ολυμπιακών-αγώνων>

3.3.4 Επανάχρηση ως εμπορικά καταστήματα

Η επανάχρηση βιομηχανικών κτιρίων ως εμπορικών καταστημάτων εξασφαλίζει τη συνεχή συντήρηση και τη βιωσιμότητά τους. Παράλληλα, οι αλλαγές που απαιτούνται στις όψεις και στους εσωτερικούς χώρους προσαρμόζονται στις ανάγκες της νέας χρήσης, ώστε να αποδοθεί το ύψος και η ταυτότητα της εκάστοτε εταιρείας. Ωστόσο, διατηρείται η μνήμη του κτιρίου και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του, συνδυάζοντας το παλαιό με το σύγχρονο. Η ενότητα "Επανάχρηση ως εμπορικά καταστήματα" αναδεικνύει τη μετατροπή παλαιών βιομηχανικών κτιρίων σε σύγχρονους εμπορικούς χώρους, συμβάλλοντας στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Το παράδειγμα της Βαμβακουργίας Περισσού, γνωστής ως «Κλωστήρια Αττικής», αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση όπου η αποκατάσταση και επανάχρηση του ιστορικού αυτού συγκροτήματος φιλοξενεί εμπορικά καταστημάτων και γραφεία, διατηρώντας παράλληλα τα αρχιτεκτονικά και ιστορικά του στοιχεία ως σημαντικό τοπόσημο της Νέας Ιωνίας.

3.3.4.1 Τα Κλωστήρια Αττικής (Βαμβακουργία Περισσού)

Το 1919, ο Νικόλαος Κυρκίνης, ιδρυτής της «Ελληνικής Εριουργίας» στον Περισσό, αποκτά το πρώτο οικόπεδο στη θέση Ποδαράδες, τη σημερινή Νέα Ιωνία, και εγκαθιστά πλυντήριο εριουργίας. Στη συνέχεια, δημιουργεί το εργοστάσιο μεταξουργίας και εργοστάσιο ηλεκτροπαραγωγής, καλύπτοντας τις ενεργειακές ανάγκες των εργοστασίων και των παρακείμενων εργατικών συνοικισμών. Παράλληλα, κατασκευάζει ξυλουργείο, μηχανουργείο και σιδηρουργείο. Το 1925 ανεγείρεται το εμβληματικό εργοστάσιο της Βαμβακουργίας, βάσει σχεδίων της εταιρείας Brooks and Doxey, η οποία ειδικεύεται σε μηχανήματα υφαντουργίας¹¹²(εικ. 178,179).

178. Το οικόπεδο της Βαμβακουργίας και οι βιομηχανίες του Κυρκίνη σε τοπογραφικό χάρτη του Περισσού, 1926

¹¹² Τεχνολογία Τεύχος 8 (1998), στο: <http://www.piop.gr/el/istoriko-arxeio/>

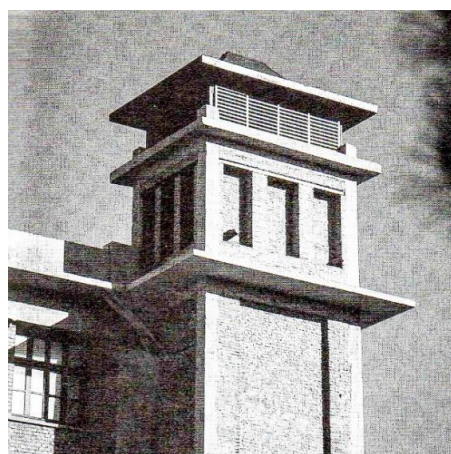
179. Αεροφωτογραφία εργοστασίων Κυρκίνη, 1929

Η Βαμβακουργία Περισσοῦ διακρίνεται για την επιβλητική αρχιτεκτονική της και αποτελεί σημαντικό βιομηχανικό σύμβολο της περιοχής. Το κτίριο είναι τριώροφο, χαρακτηρίζεται από αξονική συμμετρία και τριμερή άρθρωση των όψεων. Αν και ανήκει στα νεότερα βιομηχανικά κτίρια, ενσωματώνει στοιχεία από την Αναγεννησιακή Αρχιτεκτονική (εικ. 180). Διαθέτει δύο γωνιακούς πύργους με τετράκλινες μεταλλικές στέγες και έναν κεντρικό πυργοειδή όγκο με θολωτή μεταλλική στέγη. Η κεντρική είσοδος τοποθετείται στο ισόγειο του κεντρικού πύργου. Ο δεξιός πύργος λειτουργεί ως χώρος απομάκρυνσης της σκόνης από την επεξεργασία του βαμβακιού(εικ. 181) ενώ ο αριστερός ως θάλαμος ανελκυστήρα. Οι όψεις του κτιρίου συνδυάζουν εμφανείς οπτοπλινθοδομές και φέροντα οργανισμό από οπλισμένο σκυρόδεμα, ενώ τα επαναλαμβανόμενα δομικά στοιχεία και τα ρυθμικά ανοίγματα ενισχύουν τον μνημειακό χαρακτήρα του¹¹³.

Το αρχιτεκτονικό ύφος του κτιρίου αντικατοπτρίζει την πρόθεση του ιδιοκτήτη να προβάλλει την εικόνα μιας ισχυρής και επιτυχημένης επιχείρησης. Είναι πιθανό ότι το σχέδιο επηρεάστηκε από τα αρχιτεκτονικά έργα του Τσίλερ, όπως το Δικαστικό Μέγαρο Αθηνών, καθώς παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά. Η μοναδικότητα του κτιρίου έγκειται στον συνδυασμό της Αναγεννησιακής Αρχιτεκτονικής με τον βιομηχανικό σχεδιασμό.

180. Το μνημειώδες κτίριο της Βαμβακουργίας, 1960

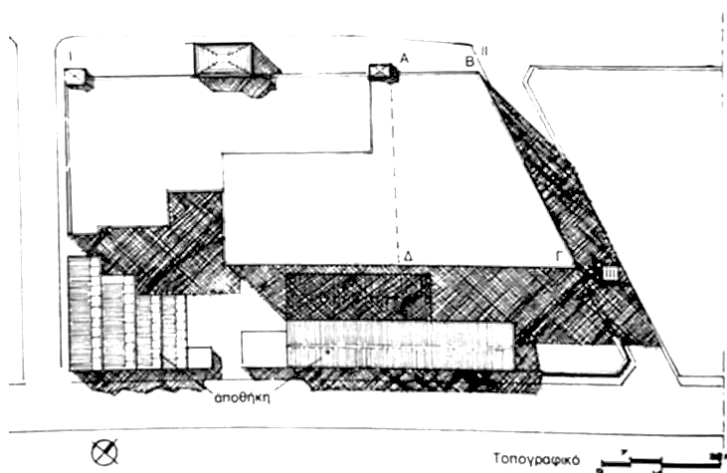
181. Ο δεξιός πύργος της Βαμβακουργίας, 1994

¹¹³ Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία

Από τη δεκαετία του 1960, το συγκρότημα λειτουργεί με την επωνυμία «Κλωστήρια Αττικής». Στη δεκαετία του 1970, οι νέοι ιδιοκτήτες επεκτείνουν το κτίριο, δημιουργώντας αντιθέσεις στην κλίμακα και τις όψεις σε σχέση με την αρχική κατασκευή (εικ. 182,183,184). Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, επί της οδού Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, διατηρείται ένα μικρότερο κτίριο από λιθοδομή, το οποίο λειτουργούσε ως βαφείο της Βαμβακουργίας¹¹⁴(εικ. 185).

182. Η όψη με τη νέα προσθήκη

183. Το τοπογραφικό των Κλωστηρίων Αττικής με τη νέα προσθήκη

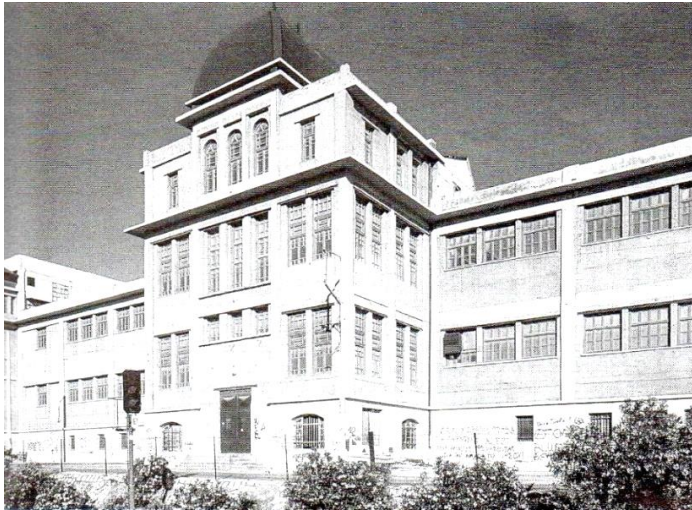
184. Οι κατόψεις με τη νέα προσθήκη

185. Το βαφείο της Βαμβακουργίας από την οδό Βυζαντινών Αυτοκρατόρων

¹¹⁴ Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας

Το 1994 πραγματοποιείται αποκατάσταση του κτιρίου, με σεβασμό στην αρχική μορφή και στα αρχιτεκτονικά στοιχεία του (εικ. 186). Στη σημερινή του μορφή, το συγκρότημα αποτελεί σύνθετο τύπο μνημειακού, πλουραλιστικού και κτιρίου κουτιού. Φιλοξενεί εμπορικά καταστήματα και γραφεία. Αποτελεί σημαντικό ορόσημο της βιομηχανικής κληρονομιάς της Νέας Ιωνίας (εικ. 187).

186. Το κτίριο της Βαμβακουργίας μετά την αποκατάσταση, 1994

187. Το κτίριο της Βαμβακουργίας με τις νέες χρήσεις

04|

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Η Βιομηχανική Κληρονομιά συνιστά ένα σημαντικό τμήμα της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αποτυπώνοντας τη συμβολή του βιομηχανικού πολιτισμού στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου. Σύμφωνα με τη Χάρτα του Nizhny Tagil (TICCIH, 2003), περιλαμβάνει τα κατάλοιπα της βιομηχανικής κληρονομιάς με ιστορική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία, όπως κτίρια, μηχανήματα, εργοστάσια, και τον περιβάλλοντα χώρο τους. Στην Αττική, οι Κλωστοϋφαντουργίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αστική ανάπτυξη και στην κοινωνικοοικονομική διαμόρφωση του χώρου. Η ανάπτυξη τους σχετίζεται με την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων. Η εξέλιξη τους διαμορφώθηκε από την εξέλιξη της τεχνολογίας. Η εγκατάλειψη των εργοστασίων ήρθε ως αποτέλεσμα της αποβιομηχάνισης. Η διαχείριση των βιομηχανικών καταλοίπων αποτελεί σημαντικό ζήτημα για τη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Το παρόν κείμενο επιχειρεί να οργανώσει και να απαντήσει στα κύρια ερωτήματα που σχετίζονται με τη σημασία, τη χωροθέτηση, τις αρχιτεκτονικές μορφές και τη διαχείριση αυτής της κληρονομιάς, καταλήγοντας σε βασικά συμπεράσματα.

1. Οι γεωγραφικοί και κοινωνικοί παράγοντες χωροθέτησης της Κλωστοϋφαντουργίας στην Αττική

Η γεωγραφική χωροθέτηση των Κλωστοϋφαντουργείων στην Αττική επηρεάστηκε από φυσικούς και κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες:

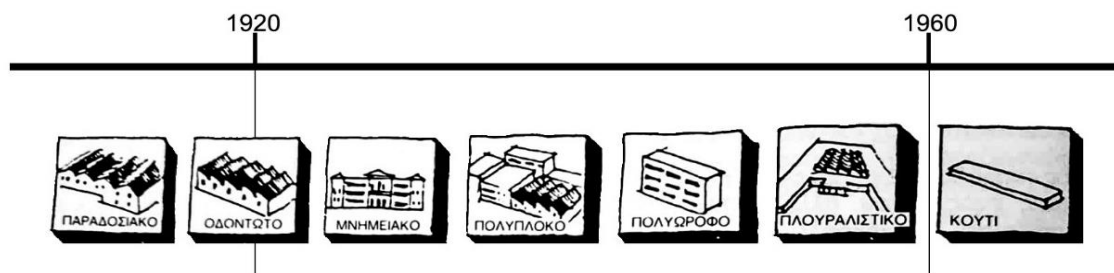
- Ύπαρξη ρεμάτων: Το νερό ήταν απαραίτητο στην παραγωγική διαδικασία και λειτούργησε ως κινητήριος δύναμη για τα πρώτα εργοστάσια.
- Σιδηροδρομικές γραμμές: Η ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου διευκόλυνε τη μεταφορά εργατών και προϊόντων.
- Προσφυγικοί συνοικισμοί: Η άφιξη Μικρασιατών προσφύγων έφερε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Παράδειγμα οι ταπητουργοί πρόσφυγες της Νέας Ιωνίας.
- Κενοί – αδόμητοι χώροι: Οι κενοί χώροι της νέας Ιωνίας και του Πειραιά διαμορφώθηκαν σε βιομηχανικά οικόπεδα κατά την εκβιομηχάνιση.
- Η εγγύτητα με μεγάλα αστικά κέντρα: Στην Ελλάδα οι βιομηχανίες αναπτύχθηκαν κοντά σε μεγάλες πόλεις και λιμάνια. Πρώτο βιομηχανικό κέντρο υπήρξε ο Πειραιάς, ακολούθησε η Αθήνα και έπειτα η Νέα Ιωνία, που βρισκόταν κοντά στην Αθήνα.

Οι περιοχές με έντονη συγκέντρωση Κλωστοϋφαντουργείων, όπως ο Περισσός και η Ελευθερούπολη, συνδύαζαν τις παραπάνω συνθήκες και επιπλέον αποτέλεσαν πυρήνες αστικής ανάπτυξης για τους εργατικούς συνοικισμούς. Ο Πειραιάς αναπτύχθηκε σε βιομηχανικό κέντρο κυρίως λόγω του λιμανιού και της εμπορικής του δραστηριότητας, αλλά και λόγω των παραπάνω παραγόντων.

2. Οι τύποι κλωστοϋφαντουργικών εργοστασίων και η εξέλιξη τους στην πάροδο του χρόνου

Οι αρχιτεκτονικές μορφές των Κλωστοϋφαντουργείων εξελίχθηκαν ανάλογα με τις λειτουργικές ανάγκες και τις τεχνολογικές και δομικές εξελίξεις:

1. Παραδοσιακά κτίρια: Ο πρώτος τύπος κτιρίου στην Αττική, με λιθοδομή και δίρριχτη κεραμοσκεπή, όπως το εργοστάσιο του Δρακόπουλου στα Πατήσια.
2. Οδοντωτά κτίρια: Χαρακτηριστικό τους η οδοντωτή στέγη. Συνδυάζαν τη λειτουργικότητα και τη χρήση σκυροδέματος, παράδειγμα η Εριουργία στον Περισσό.
3. Μνημειακά κτίρια: Είχαν επιβλητικό σχεδιασμό και μορφές ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής. Έδιναν εικόνα οικονομικής ευρωστίας, παράδειγμα η Βαμβακουργιά στον Περισσό.
4. Το Πολύπλοκο κτίριο: Χαρακτηρίζεται για τη λιτή μορφή του και την πολύπλοκη οργάνωση των χώρων. Συνδυάζει ποικιλία στεγών(οδοντωτή, δικλινής, οριζόντια).
5. Το Πολυώροφο κτίριο: Χαρακτηρίζεται για την ογκώδη και απλή μορφή του. Αποτελείται από πολλούς ορόφους και οριζόντια οροφή.
6. Το Πλουραλιστικό κτίριο: Χαρακτηρίζεται για την πλούσια μορφική γλώσσα και την ποικιλία οριζόντιων και επικλινών στεγών.
7. Το κτίριο κουτί: Χαρακτηρίζεται για τον οριζόντιο παραλληλεπίπεδο όγκο ενός ορόφου.
8. Σύνθετος τύπος: Αποτελεί συνδυασμό των προηγούμενων τύπων, έπειτα από προσθήκες νέων κτιρίων.

188. Διάγραμμα εξέλιξης των τύπων

3. Οι πρακτικές διαχείρισης των Κλωστοϋφαντουργείων της Αττικής μετά την αποβιομηχάνιση, η σχέση τους με τον αστικό ιστό και τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς

Η διαχείριση των Κλωστοϋφαντουργείων στην Αττική διακρίνεται σε τρεις κύριες κατηγορίες:

1. Κατεδάφιση: Κτίρια κατεδαφίστηκαν για την κατασκευή νέου κτιρίου ή για τη δημιουργία χώρων πρασίνου. Κατεδαφίστηκαν ακόμα και σημαντικές Κλωστοϋφαντουργίες, παράδειγμα το Υφαντουργείο Δρακόπουλου.
2. Χαρακτηρισμός ως διατηρητέα: Ο χαρακτηρισμός προστατεύει τα κτίρια από την κατεδάφιση και την καταστροφή των αρχιτεκτονικών στοιχείων. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός χωρίς να συνδυαστεί με σχέδιο επανάχρησης έχει ως αποτέλεσμα πολλά κτίρια να παραμένουν αναξιοποίητα, παράδειγμα η Ελληνική Εριουργία στον Περισσό.
3. Επανάχρηση: Η επανάχρηση εξασφαλίζει τη διατήρηση της μνήμης και την ενσωμάτωση των κτιρίων στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον. Παραδείγματα επανάχρησης περιλαμβάνουν:
 - Πολιτιστικούς χώρους: Το Πιλοποιείο Πουλόπουλου (Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη).
 - Εκπαιδευτικά ιδρύματα: Η Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών στεγάζεται στο παλιό βιομηχανικό κτίριο των Ελληνικών Υφαντήριων.
 - Εμπορικούς και γραφειακούς χώρους: Η Βαμβακουργία στον Περισσό και η Μουταλάσκη στην Ελευθερούπολη έχουν ενσωματώσει νέες χρήσεις.

4. Η συμβολή των νέων χρήσεων των βιομηχανικών κτιρίων στη σύγχρονη πόλη, σε σχέση με τον χαρακτήρα της χρήσης ως ιδιωτικής ή δημόσιας

Η συμβολή των νέων χρήσεων των βιομηχανικών κτιρίων στη σύγχρονη πόλη, ειδικότερα σε σχέση με τον χαρακτήρα της χρήσης τους ως ιδιωτικής ή δημόσιας, είναι πολύπλευρη και επηρεάζει διάφορες πτυχές του αστικού ιστού. Η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων για ιδιωτικές χρήσεις, όπως γραφεία ή εμπορικά καταστήματα, εξασφαλίζει τη συνεχή συντήρηση και βιωσιμότητα αυτών των κτιρίων. Ωστόσο, ο χαρακτήρας των ιδιωτικών χρήσεων συχνά περιορίζει την αλληλεπίδραση του κτιρίου με το ευρύτερο αστικό περιβάλλον, καθώς η πρόσβαση είναι συνήθως περιορισμένη σε συγκεκριμένες ομάδες, όπως εργαζόμενους ή πελάτες. Παράδειγμα αποτελεί η μετατροπή της Υφαντουργικής Μουταλάσκη σε κτίρια γραφείων για τον οργανισμό «Αθήνα 2004», η συντήρηση και βιωσιμότητα του κτιρίου εξασφαλίζονται μέσω της συνεχούς χρήσης του. Σε αυτή την περίπτωση, το κτίριο αποκτά περιορισμένη σχέση με το ευρύτερο αστικό περιβάλλον, καθώς οι χώροι προορίζονται κυρίως για τους εργαζομένους και τους επισκέπτες της εταιρείας, διατηρώντας έναν πιο κλειστό χαρακτήρα. Από την άλλη μεριά, η επανάχρηση του κτιρίου της Βαμβακουργίας στον Περισσό ως εμπορικά καταστήματα και γραφεία, προσφέρει έναν συνδυασμό ιδιωτικής και ημι-δημόσιας χρήσης. Εδώ, αν και ο χώρος παραμένει προσβάσιμος στο ευρύ κοινό λόγω των καταστημάτων, η ιδιωτική φύση της χρήσης περιορίζει την πλήρη ενσωμάτωση του κτιρίου στο δημόσιο χώρο. Παράλληλα, η αρχιτεκτονική του κτιρίου με τα διατηρημένα χαρακτηριστικά του και τις νέες προσθήκες, ενισχύει τον βιομηχανικό χαρακτήρα της περιοχής και λειτουργεί ως σημείο αναφοράς για την τοπική κοινότητα.

Αντίθετα, όταν τα βιομηχανικά κτίρια αποκτούν δημόσια χρήση, όπως πολιτιστικά κέντρα ή μουσεία, η αλληλεπίδραση με την κοινότητα ενισχύεται σημαντικά. Παράδειγμα αποτελεί η μετατροπή του ΠΙΛΠΟΥΛ στην Αθήνα ως πολιτιστικό ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη. Τα κτίρια αυτά λειτουργούν ως χώροι συλλογικής μνήμης και κοινωνικής συνεύρεσης, προσφέροντας ευκαιρίες για εκπαίδευση και πολιτιστικές δραστηριότητες. Σε αυτή την περίπτωση, η συμβολή των κτιρίων είναι πιο εκτεταμένη, καθώς εμπλουτίζουν το δημόσιο χώρο και ενισχύουν τον κοινωνικό ιστό. Συνολικά, η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων, είτε ως ιδιωτικά είτε ως δημόσια, συνεισφέρει στη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και στη διατήρηση της συνέχειας του αστικού ιστού. Ωστόσο, ο βαθμός της συνεισφοράς αυτής εξαρτάται από τη φύση της νέας χρήσης και το πώς αυτή ενσωματώνεται στο κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο της σύγχρονης πόλης.

Συμπέρασμα

Οι πολιτιστικοί πόροι είναι αναντικατάστατοι και σηματοδοτούν το παρελθόν αλλά και το μέλλον ενός τόπου. Οι κλωστοϋφαντουργίες της Αττικής αποτελούν έναν πολύτιμο πόρο πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, που απειλείται από την εγκατάλειψη και την κατεδάφιση. Οι ιστορικές Κλωστοϋφαντουργίες του Πειραιά, της Αθήνας και της Νέας Ιωνίας, χαρακτήρισαν τις περιοχές που αναπτύχθηκαν και αποτελούν μέχρι σήμερα την ταυτότητα τους. Στη Νέα Ιωνία δημιουργήθηκαν βιομηχανικές περιοχές κλωστοϋφαντουργείων, στον Περισσό και την Ελευθερούπολη που πλαισιώθηκαν από εργατικούς συνδικαλισμούς. Οι περιοχές αυτές πρέπει να προστατευτούν και να διαχειριστούν ως ιστορικά βιομηχανικά σύνολα, διότι αποτελούν τεκμήρια της ιστορίας και μνήμης των Μικρασιατών. Η διαχείριση των βιομηχανικών καταλοίπων οφείλει να προστατεύει την πολιτιστική κληρονομιά των κτιρίων. Η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων συνιστά τη βέλτιστη λύση, διασφαλίζοντας τη διατήρηση της ιστορικής τους αξίας και τη βιωσιμότητα τους στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον.

Η χρήση των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κτιρίων ως πολυχώρων πολιτισμού συνδυάζει τη δημόσια με την ιδιωτική χρήση, ωστόσο δεν είναι δυνατόν να μετατραπούν όλα τα κτίρια σε χώρους πολιτισμού. Η επιλογή χρήσης θα πρέπει να είναι τεκμηριωμένη σε επίπεδο γειτονιάς, πόλης αλλά και νομού. Είναι αναγκαίο να επιλέγεται η χρήση βάσει πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού, ώστε να καλύπτει τις πραγματικές ανάγκες της περιοχής. Η επανάχρηση των βιομηχανικών κτιρίων μέσω βιώσιμων αναπλάσεων, θα μπορούσε να καλύψει ανάγκες όπως η κατοίκηση ή ιατρική περίθαλψη των Δήμων της Αττικής. Αντίθετα οι μεμονωμένες επεμβάσεις με σκοπό την εμπορική εκμετάλλευση και το ιδιωτικό κέρδος ελλοχεύουν κινδύνους για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η ύπαρξη ενός σαφούς νομοθετικού πλαισίου που θα προστατεύει τα αρχιτεκτονικά και πολιτιστικά στοιχεία των κτιρίων, ακόμα και μετά την αγορά τους από ιδιώτες, είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Η αρχή για τη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς θα είναι η πλήρης και οργανωμένη καταγραφή κτιρίων και εξοπλισμού, όλων των καταλοίπων της βιομηχανικής επανάστασης. Η ορθή καταγραφή και τεκμηρίωση θα αποδώσει την εικόνα της πραγματικής κατάστασης των βιομηχανικών κτιρίων. Με πολεοδομικό σχεδιασμό θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν βιώσιμες αναπλάσεις για την επανένταξη τους στον αστικό ιστό.

Βιβλιογραφία

Συγγράμματα:

- Αγγριαντώνη Χ., Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα, 1986
- Αναστασοπούλου Γ., Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940, τόμοι Α και Β, Ελληνική εκδοτική εταιρεία Α.Ε., Αθήνα, 1954
- Αυγερινού-Κολώνια Σ., Δωροβίνης Β., Κεραμίδας Α., Κωνστάντιος Δ., Χριστοφίδου Α., Επεξεργασία Τροποποιήσεων στην Ελληνική Νομοθεσία Μνημείων, Σύμβαση Γρανάδας, ΤΕΕ, Ελληνικό τμήμα ICOMOS, Αθήνα, 1995
- Δεμίρη Κ., Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991
- Ζήβας Δ., Τα Μνημεία και η Πόλη, Libro, Αθήνα, 1997
- Κερασώτη Π., Γ., Η ελληνική κλωστοϋφαντουργία κάτω από το φακό της αμερόληπτης ιστορίας, κλωστοϋφαντουργική βιβλιοθήκη Κερασώτη, σειρά διαλέξεων-διάλεξις δευτέρα, Αθήνα, 1944
- Λεοντίδου Λ., Πόλεις της Σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989
- Μαϊστρου Ε., Βογιατζόγλου Ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002
- Μαλλούχου-Tufano Φ., Προστασία και Διαχείριση Μνημείων, Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις, ηλεκτρονικό βιβλίο, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα www.Kallipos.gr
- Μαρμαράς Ε., Η ευρωπαϊκή πόλη στη διαδρομή του χρόνου, εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020
- Μπάτση Δ., Η Βαριά Βιομηχανία στην Ελλάδα, Κέδρος, 1977
- Μπελαβίλας Ν., Ιστορία της πόλης του Πειραιά 19^{ος} και 20^{ος} αιώνας, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2021
- Νομικός Μ., Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και Συνόλων, Μεθοδολογία-Εφαρμογές, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2004
- Παπαϊωάννου Τ., Η αρχιτεκτονική και η πόλη, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2008
- Σαπουντζάκης Χ. – Χριστοδούλου Λ., Η Νέα Ιωνία στο μεσοπόλεμο 1922 – 194, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 2013
- Τσοκόπουλος Β., Πειραιάς 1835-1870, Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1984
- Τσοτσόρου Σ., Η Συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939), πρώτος τόμος, Η αργόσυρτη εκβιομηχάνιση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993

- Φατούρος Δ., Ίχνος Χρόνου- αφηγήσεις για τη νεότερη αρχιτεκτονική, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008
- Φιλιππίδης Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις- Ι. Μητροπολιτικά κέντρα, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2006
- Χαλβατζή Φ., Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- Alfrey J., Putnam T. , Η βιομηχανική κληρονομιά, ETBA
- Pinard J., Η βιομηχανική αρχαιολογία, ETBA
- Rossi A. , Η αρχιτεκτονική της πόλης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991
- Slotta R., Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία, ETBA
- Standford A. , Behrens P. and a new architecture for the twentieth century, MIT Press 2000

Ακαδημαϊκές εργασίες:

- Ασημίνα, Λούκος, Πλιάτσικα, Επανάχρηση Βιομηχανικού κελύφους – Κοινωνική κατοικία στη Βαμβακουργιά Νέας Φιλαδέλφειας, διπλωματική εργασία, ΕΜΠ, 2017
- Καρατζά Β., Αξιοποίηση Ανενεργών Βιομηχανικών Κελυφών εντός Αστικού Ιστού- Η περίπτωση της Νέας Ιωνίας, Διπλωματική εργασία, ΕΜΠ, 2023
- Ματραπάζης Α., Η διαδικασία εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα 1870-1970, διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2003
- Σταθάκη Ε., Διαδρομές στη Βιομηχανική Πολιτιστική Κληρονομιά, Πειραιάς-Νέα Ιωνία οδηγοί επίσκεψης, διπλωματική εργασία, ΕΜΠ, 2015

Άρθρα – Επιστημονικά άρθρα – Περιοδικά:

- Αγριαντώνη Χ., «Βιομηχανική Αρχαιολογία και Κληρονομιά: Επικοινωνίες και Εντάσεις», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 85
- Αρχιτεκτονικά θέματα, 25/ 1991 Βιομηχανικά κτίρια. Ιστορία, επανάχρηση, σχεδιασμός
- Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η., 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής (www.vidarchives.gr).
- Βασιλειάδης Σ., «Η Κλωστοϋφαντουργία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 85
- Βογιατζόγλου Ο., «Βιομηχανική Κληρονομιά στα Βόρεια της Αθήνας», Τεχνολογία, τεύχος 9, 1999, 35 – 38
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, εφημερίδα Τανζιμάτ, <https://www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/630.html>
- Μπελαβίλας Νίκος, Το τέλος των γιγάντων, ηλεκτρονική έκδοση των πρακτικών της 5ης Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης ΤΙC C I Η Βόλος, 2010
- Περιοδική έκδοση Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης του Μικρασιατικού Πολιτισμού, ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. ΑΦ 15, 2011

Διεθνείς Χάρτες, Συμβάσεις:

- Χάρτα του Nizhny Tagil για τη βιομηχανική κληρονομιά, μετάφραση Ν. Μπελαβίλας, Χ. Αγριαντώνη, Ρωσία, 2003
- Χάρτης των Αθηνών, Κοινωνία των Εθνών, μετάφραση Φ. Μαλλούχου Tufano, 1931
- Χάρτης της Βενετίας, ICOMOS, μετάφραση Ε. Φερεντίνου, 1964

Αποφάσεις:

- ΦΕΚ 448/13-6-2001
- ΦΕΚ 584/30-9-1985
- ΦΕΚ 893/13-12-1999
- ΦΕΚ 624/19-7-2004

Φωτογραφικές Συλλογές:

- Μαυράκης Γ., Η Καλτσοποϊά στη Νέα Ιωνία, 2018
- Μαυράκης Γ., Νέα Ιωνία, εργοστάσια-υποδομές-δημοτικά κτίρια, 2021

Ηλεκτρονικές πηγές:

- <https://vidarchives.gr/>
- <https://ypen.gov.gr/chorikos-schediasmos/ktiria/diatiritea/>
- <https://e-neaionia.gr/>
- <https://iobe.gr/>
- <https://www.benaki.org/>
- <https://kemipo-neaionia.gr/museums/>
- https://mlp-blo-g-spot.blogspot.com/2013/06/blog-post_27.html?view=classic
- <https://www.news247.gr/viral/vinteo-drone-klostoifantourgia-aigaion-to-stoixeio-tou-lavriou-apo-psila/>
- <https://www.cleaningfed.gr/>
- <https://www.mixanitouxronou.gr/klostoyfantoyrgia-retsina-erave-roycha-gia-ton-lao-kai-gigantothike-me-5-ergostasia/>
- <https://www.newmoney.gr/roh/palmos-oikonomias/business-stories/elliniki-klostoifantourgia-apo-pilonas-tis-ethnikis-ikonomias-stin-katarrefsi/>
- <https://www.archaiologia.gr/>
- <https://www.protothema.gr/city-stories/article/616413/ta-ergostasia-oi-anthropoi-kai-i-istoria/>
- <https://search.et.gr/el/>

Κατάλογος Εικόνων

- φωτογραφία εξώφυλλου: Η Βαμβακουργία, Γαζέπης Νίκος, εικαστικός
- εικόνα 1: Χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 2,3,4: Συλλογή Πέτρου Πουλίδη, αρχείο ΕΡΤ, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, <https://archive.ert.gr/5440/>
- εικόνα 5: Χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 6: Από βιβλίο: Τσοκόπουλος Βάσιος, Πειραιάς 1835-1870, Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1984
- εικόνα 7: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελίδα 82
- εικόνες 8,9: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελίδα 35
- εικόνα 10: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελίδα 91
- εικόνες 11,12,13,14,15: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελίδες 98,77,91,142, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 16: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 98, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 17: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 64, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 18: Stanford A., Peter Behrens and a new architecture for the twentieth century
- εικόνα 19: Από: περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα 1991 / 25, σελ.63
- εικόνα 20: Από βιβλίο: Μαϊστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002, σελ. 33
- εικόνες 21,22,23,24,25,26,27,28,29,30: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 148,98,164,160,172,145,95, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 31: Χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 32: Μπελαβίλας Νίκος, Ιστορία της πόλης του Πειραιά 19ος και 20ος αιώνας, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2021
- εικόνα 33: www.vidarchives.gr
- εικόνα 34: Χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.

- εικόνες 36,37: Χάρτες χωροθέτησης Κλωστοϋφαντουργείων, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 38: Χαλβατζή Φ., Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 2009
- εικόνα 39: Από βιβλίο: Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002
- εικόνες 40,41: google earth
- εικόνες 42,43: χάρτες, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 44: www.vidarchives.gr
- εικόνες 45,46: google earth
- εικόνα 47: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 66, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 48: google earth
- εικόνα 49: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 50: www.dimosfx.gr
- εικόνα 51: Μαυράκης, www.vidarchives.gr
- εικόνα 52: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 61, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 53: www.vidarchives.gr
- εικόνα 54: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 55,56,57: www.vidarchives.gr
- εικόνες 58,59: www.vidarchives.gr
- εικόνα 60: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 61,62,63,64: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 48,118,119 επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 65,66: google earth
- εικόνες 67,68,69,70: www.estia.minenv.gr
- εικόνα 71: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 72,73,74,75,76,77: Από βιβλίο: Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002, επεξεργασία Μπερτάκη Δ., σελ. 22,30,29,28,31
- εικόνες 78,79: google earth
- εικόνα 80: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 81: Από βιβλίο: Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002, σελ. 47
- εικόνα 82: Σαπουντζάκης Χ.-Χριστοδούλου Λ., Η Νέα Ιωνία στο Μεσοπόλεμο 1922-1941

- εικόνες 83: www.vidarchives.gr
- εικόνες 84,85,86,87: Από βιβλίο: Μαΐστρου Ε., Βογιατζόγλου ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας-επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας, πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002, σελ. 58,59
- εικόνα 88: google earth
- εικόνα 89: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 90,91: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, σελ. 116, 117, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 92,93: www.vidarchives.gr
- εικόνα 94: google earth, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 95,96,97,98: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 99: ΦΕΚ Δ448/13-06-2001
- εικόνα 100: από Μαυράκης Γ., Νέα Ιωνία, Εργοστάσια-Υποδομές-Δημοτικά κτίρια
- εικόνα 101: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 102: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας
- εικόνες 103,104,105,106,107,108,109,110,111,112: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας
- εικόνα 113: ΦΕΚ Δ 893/13-12-1999
- εικόνα 114: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 115: ΥΠΕΚΑ, www.ypen.gov.gr
- εικόνες 116,117: www.vidarchives.gr
- εικόνες 118,119,120,121,122: ΦΕΚ 73/9-3-2010
- εικόνα 123: www.vidarchives.gr
- εικόνα 124: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 126: <https://melinamercourifoundation.com/>
- εικόνα 128: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 129: Το Μεταξουργείο της Αθήνας, επιμ. Χρ. Αγριαντώνη/Χρ. Μ. Χατζηϊωάννου, 140
- εικόνα 130: Εθνικό Ημερολόγιο Μ. Παπαδόπουλου-Βρετού, 1864, 73
- εικόνες 131,132,134: Το Μεταξουργείο της Αθήνας, επιμ. Χρ. Αγριαντώνη/Χρ. Μ. Χατζηϊωάννου, Αθήνα 1995, 57
- εικόνα 133: από ΕΙΕ Αρχείο νεότερων μνημείων
- εικόνα 135: Πηγή: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=44453>)
- εικόνες 136,137: ηλ. εφημερίδα THE TOC, Attica Media Group © 2024 The Toc
- εικόνα 138: χάρτης, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 139,140,141: www.vidarchives.gr
- εικόνες 142,143,144: Φιλίππιδη Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις

- εικόνα 145: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 146: χάρτης επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 147: www.vidarchives.gr
- εικόνα 148: www.deste.gr
- εικόνα 149: Περιοδικό αρχιτεκτονικά θέματα, Αττικό τοπίο, 39 / 2005
- εικόνα 150,151: Φιλιππίδη Δ., Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις
- εικόνα 152: χάρτης επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 153,154: Αρχείο Γεωργίου Μπακούρου © 2012, δημοσίευση: η Αθήνα μέσα στο χρόνο
- εικόνα 155: Αρχείο Situasionist Kati© © 2012, δημοσίευση: η Αθήνα μέσα στο χρόνο
- εικόνες 156,157,158,159,160,161,162,163: <https://www.asfa.gr/askt/egkatastaseis-xartes/ktirio-sxolis/>
- εικόνες 164,165,166: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 167,168,169,170: Από βιβλίο: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνες 171,172,173,174,175,176: <https://www.ktirio.gr/el/κτιρια/κτιρια-δημοσια-εκπαιδευσης-υγειας/κτιριακό-συγκρότημα-οργανωτικής-επιτροπής-ολυμπιακών-αγώνων>
- εικόνα 178: <https://e-neaionia.gr/blog/eurobank-hub-μία-μίνι-silicon-valley-στη-νέα-ιωνία/>
- εικόνα 179,180,181,182,183: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 184,185: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 186: από Μαΐστρου, Βογιατζόγλου, Καραθανάση, Καλιοτζίδου, Η Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 187: εικόνα από google maps, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.
- εικόνα 188: Δεμίρη Κωνσταντίνα, Τα ελληνικά Κλωστοϋφαντουργεία, επεξεργασία Μπερτάκη Δ.

